

Yurii BONDAR

WAR AND PROPAGANDA

Yurii BONDAR

WAR AND PROPAGANDA

GS publishing services
Sherman Oaks
2023

The book of the Ukrainian researcher and journalist Yurii Bondar analyzes the story of the confrontation between Russia and Ukraine in the information space, the actual practice of using information technologies and mass media in preparation and during the Russian-Ukrainian war in 2014–2022.

For information specialists, political scientists, historians and a wide range of readers.

Text Copyright © 2023 by Yurii Bondar.
Cover design Copyright © 2023 by Yurii Bondar.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, or stored in a database or search engine without the prior written permission of the publisher. Citation or other use of the monograph is possible only with reference to the publication.

Publisher “GS Publishing Services”
15137 Magnolia Blvd, # D,
Sherman Oaks, CA 91403, USA.

ISBN 979-8-9866959-3-8
DOI: 10.51587/9798-9866-95938-2023-05

Scientific editors-reviewers:
V. Kornieiev, V. Nabrusko, V. Shpak, D. Zaqarai, E. Kavtaradze.

Bondar, Yurii
War and propaganda : monograph / Sherman Oaks, California :
GS Publishing Services, 2023.

Available at: DOI: 10.51587/9798-9866-95938-2023-05

FROM THE AUTHOR

Information, information influence, in the conditions of constant development and improvement of communication technologies, are weapons that can make a significant contribution to solving political and military tasks. Information and informational influence is also an important means in the production of so-called hybrid wars, which is applied by Russia of Putin in various countries – first of all, against the post-Soviet states.

Our article is about the features of the Russia-Ukraine information war – offensive, defensive and counter-offensive actions, perhaps less visible, but just as ruthless as actual warfare. By analyzing specific examples of media and other information means and resources impacting people, first of all on their consciousness, we will try to show the general features of information and propaganda mechanisms. We hope that our research will be useful both for specialists in the information field and interesting for a wide circle of readers.

Regarding to the preparation of this monograph, our publications in the journal «Caucasus and the World» and articles published in other periodicals were used [25; 27; 28; 29], as well as the relevant materials depicting the Russia-Ukraine informational conflict.

At the end of 2022 the first edition of the monograph “Russia - Ukraine: war in the information space” [172] was published in the Tbilisi publishing house “TSOTI”, for which the author is grateful to his Georgian colleagues, in particular Elgudja Kavtaradze, Davyd Zakarai, Guram Markhuliya, Yuriy Papaskua and Leli Tedoradze. The current edition is updated and supplemented with new materials, which, in the opinion of the author, strengthen the overview of the Russian-Ukrainian information confrontation from February 24, 2022, the beginning of the full-scale invasion of Russia into Ukraine. The main text is presented in Ukrainian.

LET'S WIN TOGETHER!¹

The collapse of the Soviet Union was just, for the states and their peoples, who were living under a virtual enslavement system, were finally able to govern their independent states on the basis of freedom and democracy.

Nevertheless, Russia, with its totalitarian chauvinist ideology, could not abandon its ambitions and continued to treat the former post-Soviet countries in the same, imperial manner.

The «modernised» ideology – today's Rashism – has manifested itself in gross interference in the internal political processes of sovereign states. Including by military action in Ukraine, and earlier in Georgia.

Totalitarian «Rashism» operates on the principle «You, Ukrainian, Georgian, Moldovan, etc., must obey the Russians or they will destroy you physically!!!» The Rashist murders only because someone is of a different nationality, although he does not spare his own either.

What is happening in Ukraine today was also happening in Georgia, namely in Georgian Abkhazia.

Abkhazia was before Bucha. One handwriting, one trace. The violence, the crimes that we saw in Bucha, were also in my region – Abkhazia.

Russia committed terrible crimes in Abkhazia.

1. Ethnic cleansing policies

- Deliberate extermination of the Georgian population in Abkhazia («Abkhazia – without Georgians»)
- Forced deportation of the Georgian population physical destruction of the leaders of the Abkhazian Autonomous Republic and politicians of Georgia, the elite, education, health and culture workers.

1 Preface to the edition «Russia – Ukraine: war in the information space» (Tbilisi: «TSOTI», 2022. – 168 p.).

- Destruction of cultural and religious values that defined the identity of the Georgian people. Falsification of history.
- Prohibition to study the Georgian language, prohibition of Georgian kindergartens and schools in their native land (Nazis and fascists did not commit such atrocities!).
- And, as a consequence, a change in the demographic dynamics in Abkhazia.

2. The policy of intimidation

- Mass shootings, rapes, including of children.
- Destruction of medical institutions, physical extermination of medical workers.
- Mass destruction of towns and villages.
- Implementation of terror against the Georgian population that voluntarily returned to the occupied territory.
- Forced labour conscription, etc.

Unfortunately, the international community does not know enough about what happened then in Abkhazia because there were no modern means of communication in the 1990s.

Essentially, what was happening then in my Abkhazia has now been reiterated in Ukraine, in the Russian-occupied Ukrainian territories.

As part of Russia's preparation for its offensive against Ukraine and later occupation policy, information penetration with the aim of ideological, manipulative influence was an integral part. Our Ukrainian colleague, the scholar and publicist Yuriy Bondar, also talks about this in his monograph. We considered it necessary to promote this publication in Georgia. After all, in this way we express our solidarity with the Ukrainian people, with Ukraine that opposes the Russian imperialists.

Rashism is based on the Bolshevik ideology. It brings death, the physical destruction of people. This was the case in the 20s, 30s and

40s, when Bolsheviks organized artificial famines in Ukraine and when other peoples were also exterminated.

This is still the case now, in the 21st century.

The ideology of Racism threatens everyone!

So we must fight this totalitarian ideology, this dictatorial empire of evil, together, together.

No concessions to Rashism! It must be destroyed along with the Russian state. Yes, Russian Rashism and the Russian state are one and the same, it is one system, carrying blood and death. And that is what we must talk about!

The heroism of the Ukrainian people today determines the fate of mankind.

Ukraine is not only fighting for its independence. It is also fighting for us, the Georgians. And not only for us.

I remember well the dedication of Ukrainian soldiers – actually boys – in Abkhazia, Georgia. Their heroism is invaluable.

Hundreds of Georgians were saved by Ukrainian soldiers during our war. And now many Georgians are fighting in Ukraine against our common enemy.

Russia has turned a totalitarian state into a terrorist state. That is why Russia has no place in the civilized world.

Russian empire should be destroyed as a state! It will make the world feel better!

Let's win together!

Elguja Kavtaradze,

Doctor of Political Sciences, Professor, Associate
Professor of Sukhum State University (Tbilisi, Georgia)

THE TASK IS INFORMATIONAL RESISTANCE

In the 21st century, Ukraine and the whole world faced what seemed to be the past – armed aggression against a European state. Violating international norms and commitments, Russia attacked sovereign Ukraine, occupying part of its territories. Information penetration preceded the invasion. While preparing the attack and seeking to take control of the Ukrainian information space, the aggressor used powerful propaganda resources, traditional and new media. In the armed forces of Russia, cyber troops, forces of psychological operations were also created, the task of which were the impact on a potential, and then real, adversary, the destruction of its information infrastructure and management, the disorganization of the socio-political life of Ukraine.

The information offensive of the Russians also extended through the book field. According to separate publishing plans in Russia, propagandist publications were created, which were supposed to ideologically justify the right of the Russian Federation to expand the so-called «Russian peace», renewed the Soviet ones and confirmed new myths about the supposed greatness of Russians and the defects of other peoples.

Russian aggression was met with determined resistance by Ukrainians. With the help of the free world, Ukraine managed to resist, and then strike back with suitably powerful blows. The same is true on the information front. Ukrainian soldiers, civil society, including employees of the publishing industry, demonstrated and continue to demonstrate a willingness to sacrifice and professional ability to give a worthy response to the Russian imperialists, who are trying to destroy the statehood of Ukraine and enslave the Ukrainian nation.

The publication you are holding in your hands is one of the first attempts to analyze in a «book format» the confrontation between Russia and Ukraine in the information space, the actual practice of

using information technologies and media in preparation for and during the russian-ukrainian war of 2014-2022.

«War and Propaganda» in a certain way continues and complements the previous works of the Ukrainian researcher and journalist Yuriy Bondar, dedicated to the problems of information confrontation – «Battlefield – Information Space», «Challenge of Globalization», «Book and Politics», «The Fourth Ukrainian...», «Russia – Ukraine: war in the information space» and others that were published in previous years.

In the publication, the author analyzes in detail the technologies of state Russian propaganda, its means and methods, in particular in the Ukrainian territories occupied by Russia, reveals their essence and constituent parts. Countering hostile informational influence, the place, role and participation of Ukrainian journalists and professional journalistic organizations in this is also considered separately. Information about journalistic book works on the topic of the Russian-Ukrainian war is also summarized, which complements the picture of «war publishing».

Yurii Bondar raises the current problems of the information struggle, emphasizing the issues that, in the conditions of current aggression, require special attention, including, or primarily, of the state institutions of Ukraine.

Yuriy Bondar's new research work will undoubtedly be interesting and useful for specialists in the information field, political scientists, historians, and for a wide range of readers. It will probably be the beginning of a new, broader study of the Russian-Ukrainian confrontation, which is ongoing and which, we are convinced, should end with a Ukrainian victory. Also on the information front!

Viktor SHPAK,
Doctor of Historical Sciences,
Professor (Kyiv, Ukraine)

INFORMATION WARFARE

Tensions in the international relations being so conspicuous thorough the current decade with the involvement of tenth of states so far, coupled with military conflicts of the last years, clearly show there are attempts to revise the established international order even at a cost of force usage. All this can be understood as unambiguous signs of undeclared, though factual world war. Ukraine perhaps is the hottest spot of the modern geopolitical fault, where the nationalist Russia, despite of her official obligations and abiding commitments, by means of braking internationally recognized laws and rules, has, raged aggressive war, occupied a portion of Ukraine's territory, aiming at full destruction and annihilation of the statehood of this sovereign country.

The cornerstone of this hybrid aggression of Russia is the information warfare. It has been at least ten years that Russia is being extremely active in mobilizing and directing considerable means and measures for a sole reason of conquering Ukraine's information space targeting numerous directions and selected areas to impact and influence them in her favor. Special researches have clarified that almost the entire system of official media, publishing businesses, radio and TV broadcast, film production and other related fields have been "liberalized" – were given to private sector that was under the strict control of external, though almost always invisible outerbodies. At the same time all that remained of official and national media were constantly marginalized and diminished. For preparation of aggression as well as after the actual military invasion into the Ukraine, Russia has hyperactively been using the latest propagandistic technologies, innovative know-hows and information networks, aiming to achieve a strongest-possible cognitive influence over the broad public. For those very reasons the respective subdivisions were created in Russian military and civilian establishments and organizations.

The aggressor has implemented and is still actively using the broad veracity of means for conquering of the information field and con-

secutively – of public opinion. Information penetration/infiltration is considered as one of the essential parts of hybrid warfare. This can be understood as media- expansion. To our experience, this policy envisages implementation and conduct of means for shaping devastating public opinion, that could de-stabilize internal processes within the target state, ease subjugation and consecutive use/ exploitation of its media resources for final media-annexation, when all or almost all media means of the countering state are taken into direct control and negative influence and contagious information are constantly-spread over it. Coupled with military occupation, we can talk about simultaneous media-occupationof the country being hit, meaning the forceful seizure of its media resources.

Publishing and dissemination of targeted and prejudiced printed information in various forms – books, brochures, leaflets with huge representation of cliches, imageries and verbal constructs of soviet-era became one of the effective means of influence over the cognitive horizons of broad population in Ukraine. These printed media is aimed at revitalization and transplantation of deeply rooted understandings and judgments of the past in nowadays realities on the on hand and creation of frequently incompatible views on the past on the other, thus deepening the gaps between various groups of the society.

The purpose of occupation and further exercise of control over-the media sphere is the establishment of media dictatorship, when, through the information influence a favorite public agenda can easily be adopted, acceptable public opinion shaped, needed worldview paradigms imposed and finally- the most desired behavioristic mode established. All the forceful methods and propagandistic technologies successfully adopted in Russia are in active use on all currently occupied Ukrainian territories – Crimea, Donbass, etc. All the means of mass media there are totally controlled by Russians and used as the most effective weapon for dissemination of ideas of “Russkiy Mir”- Russian World, creation of huge sources of instability for Ukraine,

possible separation of territories from the state of Ukraine and in broader prospect- creation of the line of differentiation between the Russian Empire and Western Civilization. Based on the analyses of the practices of use of mass media and other means and resources for the achievement of information influence, that primarily aims at influencing the cognitive and reason/value horizons of the targeted audience, we have attempted to present the generalized picture of use of information-propagandistic technologies through the illustration of their implementation on the specific case -studies.

Despite the great efforts and vast resources Russia has invested, she turned unable to establish full control over the Ukrainian information space. Retreating on the ground under the immense advantage of Russian military might, Ukraine has demonstrated she ability to impose over the enemy asymmetric rules of game and first and utmost it is true in regard of communications and internet, that on its term, secured her an advantage and favorable influence over several, very important processes for Ukraine. Support of the governments of almost all civilized states to Ukraine in opposing the propagandistic machinery of Russian state was one of the important outcomes of the boldness shown by Ukraine.

Russian-Ukrainian confrontation has clearly demonstrated the necessity of formation of the new agenda, namely- creation of renewed principles of formation of national information politics, able and efficient to provide actual security of national information space, the politics that is based on the widely shared uniting values. We also believe that certain institutions should be created at national levels, responsible for countering the external information expansion and/or aggression. These bodies should have clear structure and management system with distinctly defined roles and responsibilities both internally and within the overall structure of government, enabling them smooth implementation of state information politics. Apart of this, they should have ability of provision of security of information space throughout the country. At the same time those bodies should be flexible enough

for the seamless implementation of all innovations within the areas of their responsibilities through the execution of relevant cultural and humanitarian programs and projects at national levels.

The search for the adequate responses on cognitive/semantic/notional threats dictate the sufficient means for information security. Partially this could be achieved through the implementation of some restrictions over the activities of the destructive media, as well as through the adequate support of national media resources and of the national information space as a whole.

Globalization with its challenges and threats dictates the necessity to enhance role of the state in shaping the national information space, creation of the holistic and united attitudes for the reformation of information and communication systems that would guarantee security of national priorities, support preservation of national identity and originality, information sovereignty of the nation-state. Notwithstanding the aforementioned, adoption of the relevant policy should support the process of integration of the country into the European and global information systems, cooperation with the information agencies of democratic societies, coordination of national legislation with the corresponding international norms and regulations, normalization of intergovernmental/international relations related to the information exchange activities, particularly in regards of security of information. At the same time the notions of internal and international information threats, information sovereignty of the nation-states, the clearest possible definition of the areas of authority of a nation-state, responsibility of the state for provision of its information security should be legally formalized on the bases of overall consent and incorporated into the international legislative systems. Besides, the relevant measures should be enacted and bodies established for effective countering to any possible attempts of breaking the information security of any single nation-state.

Development of the information society, permanent complexation of the information market and information services, progress

in the field of information and communication technologies, growth of the number of areas where information technologies are applied create serious challenges. All these circumstances lead to higher standards for national IT specialists, people engaged in mass media, publishing and lots of other branches of human activities. This reality dictates the necessity of constant renewal of the relevant curriculums and textbooks, where all changes and innovations in IT should be reflected as broadly as possible, coupled with the reflections of current trends in political sciences, economics, legislation, marketing, management etc.

To effectively control the dynamics within the information space and thus make much easier keeping information threats and challenges at a bay, provide the sovereignty of the information space of a nation-state through the implementation of relevant and adequate measures and means, elaborate and implement policies that would provide social, economic, political and spiritual progress of the country and citizens, the holistic state system of scientific analyses and probability predictions of processes in IT technologies should be established. This requires combined efforts of both state and private scientific establishments and education centers, organizations dealing with the problems of IT and information space, research institutions whether public or private that could be called upon within the scope of public target projects.

Defense of national interests of Ukraine, as well as of any other county-member of the former Soviet Union, that Russia considers the exclusive sphere of its influence require their active integration into the global information system and rapid development of local information systems. The guaranteed preservation and protection of the existing IT systems and of their basic information resources are pre-requisites for such a full-scale incorporation into the worldwide information and communication systems of any nation-state. They should as well be backed in further development of national systems of communication and creation of new information bases. Support

inresearches in the field of clarification and rectifying of problematic issues of functioning of national information systemsthat would provide their effectivemonitoring andhelp to predict the probable trends and define most possible internal and external threats to information security are also among the essential conditions for such incorporation. All the aforementioned will be crucial for the elaboration of scientifically proven strategy and definition of practical measures for harmonized incorporation into the world information system, understanding of international standards and requirements for information exchange and security of information, as well as for provision of the security of the whole national system of information and communication.

Choice made by the Ukraine leads the country towards the re-integrationinto the family of free European nations. Self-identification of Ukraine and understanding of her place in the world has not always been a smooth process, frequently accompanied with pain, sometimes phantom ones, inherited from the imperial past. Theempire, despite historically determined unavoidable defeat, seeks revenge. However, pursuit for the civilized future has no alternative. On the way of overcoming hardships of transformation, the Ukrainians will still have to implement many painful innovations that will finally give huge advantages to the society and the country in terms of new institutions, bringing the nation on the new qualitative level, making the chois in favor of civilized world irreversible.

We humbly hope that this work will be useful for specialists in the field of information as well as for the broader public.

ВІД АВТОРА

Інформація, інформаційний вплив в умовах розвитку та вдосконалення комунікаційних технологій – зброя, здатна багато в чому вирішувати політичні та військові завдання. Вони також важливі складники концепту і так званих гібридних воєн, які у різних країнах веде путінська Росія, передусім проти незалежних держав на пострадянському просторі.

У нашому виданні йдеться про особливості російсько-української інформаційної війни, менш очевидної, але так само гарячої – зі своїми наступами, обороною та контрнатупами. Аналізуючи практику використання ЗМІ, інших інформаційних засобів та ресурсів для інформаційного, передусім смислового впливу, ми спробували узагальнити використовувані інформаційно-пропагандистські технології, проілюструвавши їх застосування на конкретних медіа-прикладках. Сподіваємося, що наше дослідження буде корисним для фахівців інформаційної сфери, а також цікавим для широкого кола читачів.

У підготовці цієї монографії використано наші попередні публікації, зокрема у журналі «Кавказ і мир» та інших виданнях [25; 27; 28; 29], а також актуальні матеріали інформаційного російсько-українського протистояння.

Наприкінці 2022 року в тбіліському видавництві «ЦОТІ» побачило світ перше видання нашої монографії – «Росія – Україна: війна в інформаційному просторі» [172], за що автор вдячний грузинським колегам, зокрема Ельгуджі Кавтарадзе, Давиду Закарая, Гураму Мархулія, Юрію Папаскуа та Лелі Тедорадзе. Нинішнє видання є уточненим і доповненим новими матеріалами, які, на думку автора, увиразнюють картину російсько-українського інформаційного протистояння від 24 лютого 2022 року – початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Основний текст дослідження подано українською мовою.

ПЕРЕМОЖЕМО РАЗОМ!²

Розпад Радянського Союзу був справедливим, бо держави та їхні народи, які жили фактично при рабовласницькому ладі, нарешті отримали можливість керувати своїми незалежними державами на основі свободи та демократії.

Проте Росія з її тоталітарною ідеологією шовінізму не змогла відмовитися від своїх амбіцій і продовжувала ставитися до колишніх пострадянських країн як і раніше, по-імперськи.

«Модернізована» ідеологія – нинішній рашизм – проявилася у грубому втручанні у внутрішньополітичні процеси суверенних держав. У тому числі військовими діями в Україні, а раніше і в Грузії.

Тоталітарний «рашизм» діє за принципом «Ти, українець, грузин, молдаванин і т. д., повинен підкорятися росіянам або вони знищать тебе фізично!» Рашист убиває тільки тому, що хтось – іншої національності, хоч і своїх він також не щадить.

Те, що відбувається сьогодні в Україні, відбувалося і в Грузії, у грузинській Абхазії.

Один почерк, один слід. Насильство, злочини, які ми бачили у Бучі, були і в моєму краї – в Абхазії.

Росія скоїла в Абхазії страшні злочини.

1. Політика етнічних чисток

- Умисне знищення грузинського населення в Абхазії («Абхазія – без грузинів»).
- Примусова депортація грузинського населення.
- Фізичне знищення керівників Абхазької Автономної Республіки та політичних діячів Грузії, еліти, працівників освіти, охорони здоров'я та культури.

² Передмова до видання «Росія – Україна: війна в інформаційному просторі» (Тбілісі: «ЦОТІ», 2022. – 168 с.)

- Руйнування культурних та релігійних цінностей, що визначали самобутність грузинського народу. Фальсифікація історії.
- Заборона вивчення грузинської мови, заборона грузинських дитячих садків та шкіл на рідній землі (таких звірств нацисти не робили!).
- І як наслідок – зміна демографічної динаміки в Абхазії.

2. Політика залякування

- Масові розстріли, зґвалтування, зокрема дітей.
- Знищення медичних закладів, фізичне знищення медичних працівників.
- Масове руйнування міст та сіл.
- Здійснення терору проти грузинського населення, яке добровільно повернулося на окуповану територію.
- Примусовий трудовий обов'язок та ін.

На жаль, світова громадськість не достатньо знає, що сталося тоді в Абхазії, бо у 90-х роках минулого століття ще не було нинішніх комунікаційних засобів.

По суті те, що відбувалося тоді в моїй Абхазії, повторилося тепер і в Україні, на окупованих Росією українських територіях.

Складовою частиною підготовки наступу Росії на Україну, а потім і окупаційної політики, стало інформаційне проникнення з метою ідеологічного, маніпуляційного впливу. Про це і в монографії нашого українського колеги, вченого і публіциста Юрія Бондаря. Ми вважали за потрібне сприяти цьому виданню в Грузії. Адже і таким чином ми висловлюємо свою солідарність з українським народом, з Україною, яка протистоїть російським імперіалістам.

Рашизм базується на засадах більшовицької ідеології. Він несе смерть, фізичне знищення людей. Так було і в 20-і, і в 30-і,

і в 40-і роки, коли в тій самій Україні більшовики організували штучні голодомори, і коли винищувалися також інші народи.

Так відбувається і тепер, у 21 столітті.

Ідеологія рашизму загрожує всім!

І з цією тоталітарною ідеологією, з диктаторською імперією зла ми повинні боротися разом, спільно.

Жодних поступок рашизму! Він має бути знищений разом із російською державою. Так, російський рашизм і російська держава – це те саме, це – одна система, що несе кров і смерть. І про це ми маємо говорити!

Героїзм українського народу сьогодні визначає долю людства.

Україна бореться не лише за свою незалежність. Вона бореться і за нас, грузинів. І не лише за нас.

Я добре пам'ятаю самовідданість українських воїнів – фактично хлопчаків – в грузинській Абхазії. Їхній героїзм неоціненний.

Сотні грузинів було врятовано українськими воїнами під час нашої війни. І тепер багато грузинів також зі зброєю воюють в Україні проти нашого спільного ворога. Слава їм!

Тоталітарна держава Росія перетворилася на терористичну. Тому Росії немає місця у цивілізованому світі.

Росія має бути зруйнована, як держава! Світу стане від цього легше!

Переможемо разом!

Ельгуджа КАВТАРАДЗЕ,

доктор політичних наук, професор,
доцент Сухумського державного університету
(Тбілісі)

ЗАВДАННЯ – ІНФОРМАЦІЙНИЙ СПРОТИВ

У ХХІ столітті Україна та й увесь світ зіткнулися із, здавалося, минулим – зі збройною агресією проти європейської держави. Порушивши міжнародні норми і взяті зобов'язання, Росія напала на суверенну Україну, окупувавши частину її територій.

Вторгненню передувало інформаційне проникнення. Готуючи напад і прагнучи взяти під контроль український інформаційний простір, агресор задіяв потужні пропагандистські ресурси, традиційні та новітні медіа. У збройних силах Росії були створені також кібервійська, сили психологічних операцій, завданням яких визначили вплив на потенційного, а потім і реального, супротивника, руйнування його інформаційної інфраструктури та управління, дезорганізацію суспільно-політичного життя України.

Інформаційний наступ росіян проліг і через книжкове поле. За окремими видавничим планами в Росії створювали пропагандистські видання, які мали ідеологічно виправдати право Російської Федерації на розширення так званого «руського міра», поновлювали радянські та утверджували нові міфи про ніби велич росіян та гандж інших народів.

Російська агресія зустріла рішучий спротив українців. З допомогою вільного світу Україна зуміла встояти, а потім і завдати у відповідь належно потужних ударів. Так само і на інформаційному фронті. Українські воїни, державники, в тому числі – журналісти, продемонстрували і демонструють жертовну готовність і фахову спроможність давати гідну відповідь російським імперіалістам, які намагаються зруйнувати державність України і поневолити українську націю.

Видання, яке тримаєте в руках – одна з перших спроб проаналізувати у «книжковому форматі» протистояння Росії і України в інформаційному просторі, актуальну практика використання інформаційних технологій і медіа в підготовці та під час російсько-української війни 2014 – 2022 років.

«Війна і пропаганда» певним чином продовжує і доповнює попередні праці українського дослідника і журналіста Юрія Бондаря, присвячені проблематиці інформаційного протиборства – «Поле битви – інформаційний простір», «Виклик глоболоцій», «Книга і політика», «Четверта українська...», «Росія – Україна: війна в інформаційному просторі» та інші, що побачили світ у попередні роки.

Автор у виданні детально аналізує технології державної російської пропаганди, її засоби та методи, зокрема на окупованих Росією українських територіях, розкриває їхню сутність та складові частини. Особливо розглянуто і так само протидію ворожому інформаційному впливові, місце, роль і участь у цьому українських журналістів та професійних журналістських організацій. Узагальнено також відомості про журналістські книжкові твори на тему російсько-української війни, що доповнює картину «воєнного видавництва».

Юрій Бондар порушує актуальні проблеми інформаційного протиборства, наголошуючи на питаннях, які в умовах актуальної агресії потребують особливої уваги в тому числі чи й насамперед державних інституцій України.

Нова дослідницька праця Юрія Бондаря буде, поза сумнівом, цікавою і корисною для фахівців інформаційної сфери, політологів, істориків, та й для широкого кола читачів. Напевно, стане вона і початком нового, ширшого, дослідження тематики російсько-українського протистояння, яке триває і яке, переконані, має завершитися Українською перемогою. Також і на інформаційному фронті!

Віктор ШПАК,
доктор історичних наук, професор
(Київ)

*Ідеї живучі і плодovitі. Розсіяні словом,
вони, мов зуби казкового дракона,
можуть постати озброєними людьми.
Джон Мільтон, «Аеропагітика»*

1. ЗУБИ ДРАКОНА

Актуальна російсько-українська війна, яку дехто з дослідників пропонує розглядати як першу в історії людства смислову війну, коли агресор основну атаку спрямував насамперед і саме на світоглядні уявлення супротивника, провадиться, погодимось, насамперед на когнітивному рівні, в головах українців та росіян. (Разом з тим варто вести мову і про історичну тяглість таких досить-таки масштабних трансформаційних війн у минулому, які були описані також нами [20; 23; 25]).

Власне смислові війни проти України та сама Росія веде цілеспрямовано здавна, впродовж століть намагаючись викоринити в українців їхню українськість [108; 109].

Аналізуючи російську окупаційну політику щодо України, відомий юрист-міжнародник, викладач Українського вільного університету у Мюнхені, провідний діяч Організації Українських Націоналістів (ОУН) Борис Вітошинський, який багато праць присвятив проблемам війни і міжнародного права, розглядає заборони літературної та мистецької творчості, руйнування національних надбань, грабування музеїв та бібліотек, конфіскацію унікальних художніх творів українців на користь росіян, засилання у культурно зруйновану окупантами країну тенденційних пропагандивних матеріалів, що мали «перевиховувати» місцеве населення в дусі вічної підданості за залежності від окупантів тощо, – як складники політики культурного геноциду, який можна розглядати, безумовно, і як ментальну

сміслову агресію. Росія розвинула цей тип і напрям геноциду до неперевершеної досконалості, пише Борис Вітошинський у праці «Геноцид і міжнародне право». Забороняючи українське, не щадили росіяни навіть фольклор, бо Москва, каже автор, вбачала в ньому осердя культурної самобутності народу. Вимагали, наприклад, щоб у вишиванках, на килимах, кераміці, скульптурах з дерева народних умільців були нанесені тексти «Навіки разом з Росією», комуністичні гасла тощо. Це поширювалось навіть на народні танці фольклорних колективів, що мали прославляти радянські п'ятирічки [46, с. 522 – 523.].

Російська культурна експансія проти України здійснювалась також і впродовж усіх років незалежності, стверджує колишній секретар РНБО України Володимир Горбулін. Він переконаний, що Росія цілеспрямовано готувалася до агресії, і масова культура, інформаційні операції, книговидання були елементами політики, стратегічно спрямованої на ліквідацію української державності [119]. Схожої думки дотримується екс-радник президента Росії Володимира Путіна Андрій Ілларіонов. Політик вказує, що агресія проти України розпочалася принаймні за 11 років до безпосереднього російського вторгнення 2014 року. Він пригадує, як на одній з високих нарад фактично була поставлена мета переінакшення світового порядку, що пізніше набула, зокрема, формули «альтернативної глобалізації». Початок реалізації плану полягав насамперед у смислових операціях: вкиданні потрібної провокативної інформації, організованих пропагандистських заходах, створенні потрібної громадської думки. Це була, стверджує Ілларіонов, «інформаційна війна чи, сказати б правильніше, дезінформаційна війна всіма мовами, що створює нове бачення світового порядку» [171].

Про ймовірну дату початку системної гібридної війни проти української держави, а саме травень 2002 року, коли в Україні проголосили курс на євроатлантичну інтеграцію, говорить і директор українського Центру досліджень армії, конверсії і

роззброєння Валентин Бадрак. Серед специфічних комунікаційних каналів, якими росіяни повели наступ, дослідник називає, зокрема, книги, які наразі трактує як спецлітературу. Завданнями видань, розрахованих на масового читача, а також інших інформаційно-сміслових засобів, до творення яких залучили як письменників, так і фахівців інших галузей знань, були, твердить дослідник, психологічна обробка українців, посилення протиріч в українському суспільстві, дискредитація влади і НАТО, відродження ідеї повернення України в лоно Росії. Аналітичні висновки експертів підтвердили згодом також українські правоохоронці, які оприлюднили дані про спецоперацію російської ФСБ під кодовою назвою «Моноліт», спрямовану на знищення державності України. Серед пріоритетних напрямів операції, свідчать джерела, – дезорганізація інформаційного поля, інформаційне «роззброєння» України, що мало передувати застосуванню зброї. Очевидно на це були зорієнтовані й заходи з руйнації системи українськомовних ЗМІ та видавничої справи України, які втілювались руками, припустимо, «стимульованих» політиків через лобіювання інтересів російських видавців та медійників. Від 2007 року в Україні почали закладати також і таємні схованки зброї та боєприпасів [22; 98].

Інформаційна експансія Росії фактично ілюструє стратегію так званої заколотвійни, коли зусилля спрямовують насамперед на руйнування інформаційної інфраструктури супротивника, взяття під контроль його інформаційних ресурсів, які з національних інформаційних ресурсів перетворюються на фактор дестабілізації національного простору, загрозу національної безпеки. Важливу роль у війні, «коли не воюють», відводять «п'ятій колонії», яка часто під гаслами реформ виконує руйнівні заходи, спрямовані на дестабілізацію національного інформаційного простору [21; 44; 67]. У такій «непомітній» війні беруть участь широкі кола суспільства, інколи навіть не усвідомлюючи цього. «Тепер немає відмінності між легальни-

ми і незаконними способами війни – усі способи узаконені якщо не конвенцією, то явочним порядком, – писав теоретик «заколотвійн» Євген Меснер. – Тепер немає розподілу на військо і населення – воюють усі з градуванням напруженості й постійності: одні воюють явно, інші таємно, одні безперервно, інші – при слухній нагоді. Тепер регулярно військо втратило військову монополію: разом з ним (а може бути, навіть більше, ніж воно) воює іррегулярне військо, а його секундантами є підпільні організації» [162].

Готуючи наступ на Україну, росіяни використали широкий спектр організаційно-інформаційних засобів і технологій, включаючи, зокрема, такі інформаційні інструменти, як «Russia Today», блогерські співтовариства та ін., які «зобували» також росіян [49; 57; 91; 85, с. 77 – 81; 96; 137]. До пропаганди великодержавницької «ліберальної» ідеї, парадигми імпер-концепції «русского міра», за якою російським слід вважати все, де присутня російська мова, незалежно від кордонів та поширення російського етносу, в Україні були залучені усі російські ЗМІ, що мали українську реєстрацію, – «Московский комсомолец», «Аргументы и факты», «Известия», «Комсомольская правда» та інші, найрізноманітніші інтернет-видання, «українські» громадські проросійські організації. Показовою у цьому сенсі, звернув увагу тижневик «2000», є «програмна» заява однієї з таких організацій – «Русского движения Украины», що була розміщена на офіційному сайті: «Самосознание членов этнической общности может игнорировать «неправильные» территориальные границы, например, политические, которые, с их точки зрения, изменить легче, чем границы этнической группы» [26, с. 30]. Згодом до раніш зареєстрованих в Україні «традиційних» видань додалися і нові. Одним з найодіозніших друкованих стала газета «Вести», яку поширювали безплатно багатотисячними накладами, цілеспрямовано транслюючи, за висновками експертів, тези російської пропаганди та впроваджуючи ідеологеми країни-агресора [65].

Реалізовували і окремі далекосяжні видавничі проекти, що мали за мету дискредитування української історії, притлумлення значимості українських героїв та постатей. На руйнування української ідентичності були зорієнтовані, зокрема, неодноразові спроби паплюження національних символів та видатних постатей українців [170]. Книги виконували не лише програмувальну смислову роль, а й значною мірою ставали дороговказом для інших пропагандистських ресурсів. У цьому опосередковано зізнався, зокрема, один з чільних пропагандистів Кремля і, до слова, кандидат наук з генної інженерії, Костянтин Ернст. В інтерв'ю журналу «Сенс» керівник Першого російського телеканалу стверджував: «...Наш час надзвичайно спресований, інформаційний вплив – величезний, і аудиторія досить швидко від чогось втомлюється, перестає цікавитися і переключається на щось інше. Ось одна з причин кризи в серіальному виробництві: термін виробництва довший, аніж реальний строк дії твого прогнозу. Ти починаєш проект з однією назвою – а коли він буде завершений, аудиторія уже може хотіти зовсім інше. На серіальному ринку нині відбувається те саме, що вже відбулося на книжковому. Я стежу за книжковим ринком – там все відбувається спершу. Потім – у серіалах, а вже потім – у кіно... Я бібліофіл, я збираю радянські книжки двадцятих – початку тридцятих років, я обожнюю їх за той кайф, з яким вони зроблені як об'єкти. Нині книга знову стає об'єктом...» [136].

У МАЙБУТНЄ – ЧЕРЕЗ МИНУЛЕ

Один з головних напрямів смислового наступу проліг через поле історії.

Історичні претензії – смислова інформаційна зброя, застосування якої часто-густо маркує політичні наміри і передують підготовці наступних експансійних, можливо, дій [24]. Завдання

«упереджувальних», так званих психоісторичних операцій, — зруйнувати організацію психосфери супротивника, посадивши його на неправдивий інформпотік, позбавивши його власних смислів і цінностей, нав'язавши чужі, що руйнують і паралізують волю до боротьби. Найважливішим напрямом психоісторичної війни є розуміння минулого, оскільки саме історична пам'ять і є визначальною для формування ідентичності та цивілізаційних цінностей будь-якої людини та народу. Обґрунтовуючи такий підхід, російський теоретик інформаційних операцій Андрій Фурсов у праці «Психоісторична війна» наголошує, що «в такій сфері, як історія, не потрібно чекати, поки противник завдасть удару, потрібно бути першим», адже «битва за історію — це, за своєю суттю, головна битва оргвійни у психосфері, оскільки вона підриває цю останню одразу за кількома напрямками, включаючи психоудари по історичній пам'яті (найважливіші події, найзначиміші й найзнаковіші фігури...), по ідентичності, по традиційних для даної цивілізації цінностях» [160].

«Історичний» чинник, зазначимо принагідно, завжди відігравав значиму роль у інформаційно-сисловому протиборстві. Активну участь історики та їхні твори брали у, зішлемося так само на історію, переддень і під час Першої світової війни, коли ідеологічне протиборство так само вперше набуло всеохопного характеру. «Пропаганда минулим» [142] стала ключовим елементом смислового міждержавного, втім розрахованого, безумовно, на внутрішнього споживача, протистояння. Обґрунтовуючи «цивілізаційні» претензії і роль Німеччини, відомий історик Едуард Мейєр виводив її «родовід» від Римської імперії, Англію розглядав як сучасний Карфаген, що «має бути зруйнований», Росію ж порівнював з давньою деспотичною Персією. Свою асиметричну відповідь у «цивілізаційному зіткненні народів-титанів» намагалися дати і російські історики, зокрема Юрій Готьє, Михайло Ростовцев, Роберт Віппер, Михайло Богословський, Сергій Жебельов, Борис Тураєв

та інші науковці, які розробляли «патріотичні» навчальні курси, читали публічні лекції, публікували праці, де німців порівнювали з варварами й татарським ігом. 1916 року побачив світ і колективний науковий збірник «Росія та її союзники у боротьбі за цивілізацію». Елементом «гібридної» війни було під'юджування до протидії німцям інших народів. Скажімо, історик Василь Романовський, розповідаючи про Яна Гуса і відверто протиставляючи його німцям як слов'янина, закінчував свою розвідку словами «Побажаємо ж нашим братам-чехам найшвидшого завершення багатовікової боротьби з німцями і відновлення їхньої політичної незалежності!», що, безумовно, було закликком до тодішнього «сепаратизму» [117]. Незважаючи на всі старання істориків, «пропаганда минулим» не допомогла Російській імперії вийти переможцем у війні. Невдачі на фронті, прорахунки в організації тилу перекреслили зусилля інтелектуалів. Проте, Перша світова, доходить висновку російський дослідник Віталій Тихонов, наочно показала, що історія — важливий компонент ідеології. Науковець зазначає, що здобутий пропагандистський досвід був врахований радянським керівництвом і у роки Другої світової війни [142]³.

Складником «історичних» війн актуального російсько-українського протистояння стало не лише трактування минулого [25, с. 362 — 366], а й програмування можливого розвитку подій. Так, упродовж якихось трьох місяців наразі 2010 року в Росії побачили світ одразу чотири книжки, збіг тематики і, так би мовити, ідеологічного посилу яких для непосвяченого могли видатися, певно, неймовірними. Сумарний наклад і обсяг видань теж вражали — відповідно 25 тисяч та 1660 сторінок. 10-тисячним накладом побачило світ видання авторства Максима Калашнікова та Сергія Бунтовського «Незалежна

3 Такий досвід знайшов застосування і в гітлерівській Німеччині, де видання з історії були, як йшлося, одними із основних засобів німецького виховання [25, с. 324 – 334].

Україна. Крах проекту», де стверджувалось, що Україна «розколюється, наростають суперечності між Заходом і Сходом, і якщо цей процес не зупинити, то Україну може очікувати сумна доля Югославії» [69]. Загрозливе майбутнє пророкував напередодні вже відомих подій і автор видання «Війна-2010. Український фронт», направду письменник-фантаст Федір Березін [16]⁴. Промовиста анотація його «фентезі»:

«Над усією Україною безхмарне небо... І в цьому небі безкарно починає господарювати натівська авіація. А світова «ліберальна» преса помовчує про вторгнення, що розпочалося. І немає наказів на розгортання систем ППО. Але є офіцерський обов'язок і бойова техніка радянського виробництва. І є Росія, яка обов'язково прийде на допомогу... Третя світова війна на порозі! Світова пожежа почнеться в Україні. Збройний конфлікт, що спалахнув у Криму, загрожує перекинутися на всю Європу. У Росії не залишаються осторонь вирішальних подій. Головним фронтом майбутньої війни стане Український фронт».

Вторив Березіну і Георгій Савицький, ім'я якого на книжці «Поле бою – Україна. Зламаний тризубець», що з'явилася у серії «Війна на порозі» [127]:

«Найзлободенніший фантастичний бойовик на найактуальнішу тему! Третя Світова починається на київському Майдані!

Найближче майбутнє. Масові заворушення в Україні переростають у громадянську війну. За допомогою «миротворчого контингенту» НАТО, під прикриттям американської авіації та бронетехніки бандерівські карателі з «тризубом» на погонах починають геноцид російськомовного населення, стираючи з лиця землі цілі міста. Гине у вогні Полтава, зруйнований до-

4 Цікаво, що один з найвідоміших главарів російських терористів, лідер «народного ополчення Донбасу», Ігор Гірін, який згодом взяв Березіна у свої заступники, коли перебував на посаді міністра оборони «ДНР», так само відомий як «казкар», автор 400-сторінкового «Детективу замку Гельдіборн» та інших книжок.

центу Дніпропетровськ. Все Лівобережжя, Крим і Новоросія піднімаються проти окупантів. Росія допомагає бійцям Опору новітнім озброєнням, добровольцями і військовими радниками. Вони зламують проклятий бандерівський «тризуб»! Вони звільнять «Матір міст Руських» від фашистів і окупантів! Поле битви – Україна! Це є наш останній і рішучий бій!» – йдеться в анотації видання.

У книзі «Російсько-українські війни» її автор Олександр Север пише про те, як, «захопивши владу в Україні, «помаранчеві» проводять відверто русофобську, провокаційну, ворожу по відношенню до Росії політику. Офіційна київська пропаганда фактично натравлює українців на росіян, безбожно переписуючи історію, представляючи минуле наших народів як безперервну низку російсько-українських воєн... З цією прозахідною русофобською Україною ми не раз воювали в минулому. І якщо вона переможе, якщо «помаранчеві» втримаються при владі – не виключено, що доведеться воювати і в майбутньому», – резюмує автор книги [131].

Тут до місця, певно, зіслатись і на думку науковця Олександра Євсєєва, який досліджує проблематику семантики, зокрема, воєнної пропаганди. Аналізуючи творчість пропагандистських «літагентів», він звертає увагу на використання ними жанру фантастики як пріоритетного. Науковець стверджує, що це не випадково, адже використання фантастичної фабули дає змогу легше встановити контакт з читацькою аудиторією. Він пише:

«Використовуючи категорію майбутнього, ми автоматично вторгаємося в галузь антиципації (від лат. *anticipatio* – передбачення подій або заздалегідь складене уявлення про що-небудь), під яким потрібно розуміти передбачення контурів майбутнього (в тім числі майбутніх війн) посередництвом літератури та мистецтва, відтворення майбутнього у масовій свідомості й повсякденності. Отже, воєнна антиципація є інструментом

прогнозування й одночасно його результатом... Коли утопічна ідея, оформлена ще й у цілісний та водночас вульгаризований текст, «закидається» в народ, вона, перетворюючись на поведінкову установку, отримує шанс стати керівництвом до дії багатьох людей, особливо якщо цьому сприяє соціально-політичний контекст» [59].

До певної міри суголосним є й твердження відомого російського публіциста і літературознавця Дмитра Бикова. «В українських подіях 2014 року не розібратися без розуміння одного несподіваного і, певно, страшного факту: це переважно війна літературна, розв'язана письменниками – без врахування читачьких інтересів, – твердить він. – Витоки її – не в економічних проблемах України і не в геополітичних суперечностях, що назріли і які існують, здається, лише в запаленому колективному мозку російської правлячої еліти та її пропагандистів. Все глибше. Ця війна давно була передбачена, детально описана, розпланована, а згодом здійснена саме письменниками» [55]...

Цікаве у цьому сенсі й дослідження американського журналу «Newsweek» читачьких уподобань російського президента Володимира Путіна. У його робочому кабінеті, стверджує авторитетне видання, на час вивчення було лише кілька книг. Одна з них – фантастичний «підручник» історії 2054 року «Третя імперія. Росія якою повинна бути», який побачив світ 2006 року. Автор видання – Михайло Юр'єв – описує створення примарної Донецько-Чорноморської республіки, куди, захищаючи її «громадян», увійшов 80-тисячний контингент російської армії. Наступними подіями «історії», викладеної в книзі, є підкорення Росією європейських країн і ядерний удар по Великобританії... [98].

Інформаційна активність росіян, як і спрямованість їхніх видань, маркували та провіщували наступні дії. Такими була найперш окупація українського Криму. Готувалася вона так само не один рік. Априорні смислові посили з Росії на півострів

та у світ мали за мету обґрунтувати майбутнє вторгнення, так би мовити, ідеологічно. Важливе місце в інформаційній кампанії оператори смислів знову відводили активізації ще радянських міфів про «бандерівців», «Велику Росію», «визвольну» місію росіян тощо, які «довго лежали як бомба вповільненої дії – чекали часу, коли детонувати» [169]. На думку політолога Агнії Коротич та директора фундації «Цицерон» Марселя Ван Харпера, пропагандистськими міфами були також ніби споконвічна належність Криму Росії, несприйняття жителями Сходу й Півдня України влади у Києві, антифашистська боротьба російської влади та ін. [104].

Однією з акцій проросійських сил стало видання у Севастополі у грудні 2010 року провокаційного збірника «ОУН-УПА. З ким і проти кого вони воювали», адаптованого, як акцентували ініціатори публікації, спеціально для жителів Криму. Книжку безплатно розповсюджували серед вчителів історії в школах й вищах півострова. 2013 року за сприяння однієї з районних адміністрацій і за бюджетні гроші побачила світ накладом 1200 примірників «Книга пам'яті Східного Криму «Просили пам'ятати», де містилися ксенофобські звинувачення кримських татар у співробітництві з фашистами і фактично виправдовували їх депортацію, що кримськими татарами було розцінено як розпалювання міжнаціональної ворожнечі [36].

Особливої активності антиукраїнська видавнича діяльність набула напередодні так званого кримського референдуму. Півострів заповнили листівки із закликами не підкорятися київській владі. Масовану інформаційну атаку повели на місцевих проукраїнських активістів. Так, на помешканнях деяких журналістів та громадян «невідомі» розклеїли листівки із фотографіями прибічників євроінтеграції України з підписами «Ваш сусід – зрадник Криму, підтримує злочинний майдан», «Він отримує гроші від американських спецслужб» тощо. Такі постери поширили, зокрема, з портретами головного редактора порта-

лу «Кримськотатарське питання online» Світлани Єрощенко та громадських активістів Олександри Дворецької, Максима Осадчука та ін. Усіляко пропагували і заможне життя в Росії, її «переваги» перед Україною, силу російської зброї. Окремою цільовою аудиторією були українські військовослужбовці. В одній зі спрямованих їм листівок йшлося: «16 березня Крим вийде зі складу України. Ви станете перед вибором: поїхати чи залишитися; кинути сім'ю на долю випадку чи зберегти військову честь для українського народу Криму.. Кримський народ чекає від вас мужності, а не спроби пристосуватися!» Така пропаганда, що не зустрічала адекватної відповіді, була, на думку експертів, доволі ефективною і певним чином дезорієнтувала і зв'язала руки в тім числі українським військовим.

Задіяли політичне видавництво і в пізніших спробах «закріпитися на кримському плацдармі». 2014 року на прилавках магазинів з'явилася низка видань, присвячених «кримському питанню», мета яких, судячи з усього, наразі вже ствердження належності окупованого півострова Росії. Серед них «Крим назавжди з Росією. Історико-правове обґрунтування возз'єднання республіки Крим і міста Севастополя з Російською Федерацією» заступника голови Держдуми Росії Сергія Бабуріна, «Звільнення Криму: Діалогія в одному томі» Олега Рибаченка, «Крим в історії Росії: методичний посібник» Костянтина Кочегарова та ін. З'явилися і «спільні» видання. До таких можна віднести, приміром, твір депутатки Верховної Ради Автономної Республіки Крим від Партії регіонів, а потім і сенаторки ради Федерації РФ Ольги Ковітіді та члена громадської палати Росії Максима Григор'єва. 2014 року вони презентували книгу «Крим: історія повернення», де виклали своє бачення хроніки анексії півострова і висловили упевненість, що «у майбутньому книжка може послугувати надійним історичним джерелом» [132]. Не залишали пропагандисти поза увагою, втім, і минуле. Скажімо, у Сімферополі 2016 року з'явилися листівки з пор-

третом радянського диктатора Йосипа Сталіна і закликом вшанувати 80-річчя конституції СРСР доби тоталітаризму, коли соціалізм вже «переміг і в основному був побудований» [37].

Одним з міфів-«якорів», використаних росіянами напередодні подій на Донбасі, була книга директора української філії Інституту країн СНД (Інституту діаспори та інтеграції)⁵ Володимира Корнілова «Донецько-Криворізька республіка. Розстріляна мрія», що побачила світ 2011 року в харківському видавництві «Фоліо» у претензійній серії «Проект «Україна» [78]. Як позначено в анотації видання, книга «присвячена короткій, але яскравій історії адміністративно-державного утворення, створеного 1918 року на території, що нині іменується Східною Україною. Так сталося, що ця тема тривалі десятиліття фактично була під забороною... Читач дізнається, як Донецьк, Харків, Луганськ, Дніпропетровськ, Суми, Запоріжжя та інші міста Сходу України стали власне Україною. Сподіваємося, що завдяки цій книзі буде закрита ще одна «біла пляма» вітчизняної історії». Ще прозоріше-відвертішим був сайт з промовистою назвою «Новорос-інфо», який 23 березня 2012 року вмістив інформацію про презентацію видання Корнілова, зазначивши, що книга «створює достойну альтернативу офіційній концепції української історії». У повідомленні сайт наводить думку кримського політолога Сергія Кисельова, який наголошує, що «Доти, доки ми будемо здавати свої ідеологічні позиції..., доти нам буде нав'язуватися альтернативна (Редакція сайту уточнює – «українська націоналістична». – Ю.Б.) точка зору. Поява цієї книжки прориває дамбу мовчання». На думку Кисельова, яку наводить «Новорос-інфо», громадянська війна в Україні не скінчилася, вона «продовжується і сьогодні, змінилися лише її

5 Інститут діаспори та інтеграції під керівництвом Костянтина Затуліна у Москві. Метою інституту є, зокрема, «визначення і наукове забезпечення російських інтересів на території колишнього СРСР».

форма і поля битви» [73]. «Технологічність» книги Корнілова засвідчила також наступна інформаційна кампанія з просування видання та ідеї Донецько-Криворізької республіки, у якій найактивнішу участь в Україні взяли саме проросійські мас-медіа та журналісти.

За оцінками фахівців, програмування до певної міри спрацювало. Такої думки дотримується, зокрема, президент Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів Олександр Афонін:

«Причиною цього (проголошення фейкових утворень «ДНР» та «ЛНР» – Ю. Б.) стала фактична відсутність у Криму, на Донбасі та значній частині областей Сходу української книги, їх «окупація», або тотальне «покриття» цих територій, виданнями «братньої» Росії, а свідомість людей, що живуть на них, – упродовж двох десятиліть змістом цих видань. Це робилося з метою «консервації» у населення «радянської» свідомості та культивування великодержавного російського шовінізму і сепаратизму. На додаток до багаторічного зомбування мозку населення Сходу України російською літературою з чітко визначеним ідеологічним спрямуванням путінською пропагандистською машиною було розв'язано інформаційну війну проти України» [12].

Ілюстрацією до сказаного може бути, напевно, і демонстративний «розстріл» в окупованому Слов'янську книги другого Президента України Леоніда Кучми «Україна – не Росія», про що наперед повідомляли насамперед проросійські видання [40].

Гармати смислових технологій на окупованих територіях продовжують обстріл свідомості людей. Оскільки без нагадувань міфи втрачають привабливість, їх потрібно постійно активувати. У цьому полягало, зокрема, і завдання сумнозвісного «параду полонених», який сепаратисти провели у День незалежності України 2014 року в Донецьку. В ритуальному дійстві організатори використали низку елементів, які, за задумом, мали провести і закріпити паралелі акції з відомим маршем

полонених німців 1944 року у Москві. Запозичення були максимально очевидні — від озброєних гвинтівками з багнетами людей, які супроводжували полонених, до поливальних автівок, що змивали бруку після проходження колони. Згодом були проведені також інші «паради».

Продовжили росіяни «фантазувати» і на ниві художньої літератури, видавши низку творів про боротьбу з українськими «фашистами» та «націоналістами». 2014 року в серії московського видавництва «Ексмо» «Воєнно-історична фантастика» з'явився черговий твір Юрія Валіна «Лейтенант з майбутнього. Спецназ ГРУ проти бандерівців» [42]. У ньому про те, як спецгрупа ГРУ, котру з нашого часу закинули в 1944 рік, перешкоджає спробам «бандерівцями з есесівської дивізії «Галичина» змінити історію Другої світової. Промовистою, на думку росіян, мала би бути, певно, і обкладинка книжки, де у німецькій формі зобразили тоді ще спікера Верховної Ради України Олександра Турчинова і прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка, які з піднесеними руками стоять навколішки перед «спецназівцем» в образі міністра оборони Росії Сергія Шойгу. На противагу, певно, «колаборантам» читачам запропонували нових героїв. Того-таки 2014 року в «Книжковому світі» вийшов друком твір Михайла Полікарпова про історію одіозного російського диверсанта Ігоря Стрелкова, що «уславився» своєю жорстокістю на українському Донбасі. Назва майже 300-сторінкового твору про терориста — «Ігор Стрелков — жах бандерівської хунти. Оборона Донбасу» [105].

З'явилися у московському виконанні також і твори донбаських колаборантів. 2015 року видавництво «Яуза» видало за редагування колишнього викладача початкової військової підготовки, а тепер очільника «Союзу письменників ЛНР» Гліба Боброва за участю Федора Березіна «першу книгу про народження Новоросії і війну на Донбасі» — збірник «Я бився в Новоросії», куди увійшли розповіді й нариси авторів з Луганська,

Донецька, інших міст Донбасу, а також Москви, Санкт-Петербурга та Криму. Потрібно сказати, що є в доробку Боброва й інші твори, зокрема, роман «Епоха мертвонароджених» про гіпотетичну громадянську війну в Україні, а також книжки про Лесю Українку та Тараса Шевченка.

Читачам запропонували і нове «наукове» прочитання історії та реалій українського національно-визвольного руху, зокрема «дослідження» історика Миколи Ликова «Полювання на Бандеру. Як боролися з «майданом» в СРСР» [88]. Цій темі у 2014 році була присвячені також видання видання «Україна – вічна Руїна» історика і політолога Льва Вершиніна, «Євромайдан імені Степана Бандери від демократії до диктатури» Станіслава Бишка та Олексія Кочеткова, «Україна. Хаос і революція – зброя долара» Миколи Старикова, «Бандера і бандерівщина» Олександра Севера, «Майдан в Росії. Як позбутися п'ятої колони» Володимира Большакова та ін.

МЕТАСТАЗИ ПРОПАГАНДИ

Росіяни зацікавлені у поширенні «генномодифікованої» пропагандистської літератури на всю Україну. Для цього використовують різні канали. В тім числі нелегальні. ЗМІ повідомили, що, зокрема, на пропускному пункті «Ставки» Каланчацького району Сумщини митники вилучили велику партію контрабандної книжкової продукції, котру перевозили автомобілем і адресатом якої були наразі, вочевидь, терористи. У коробках містилося понад півтисячі примірників видань, серед яких – твори Володимира Жириновського та інших одіозних російських політиків, посібники «Снайперська підготовка», «Тактико-спеціальна підготовка розвідника внутрішніх військ» тощо [81]. Спроба розповсюдження провокаційної літератури була зафіксована навіть у Верховній Раді України [25, с. 503].

Намагається Росія поширити своє бачення історії та сучасних подій і у світі, витрачаючи для цього величезні кошти, які, за оцінками експертів, становлять мільярди доларів. На відчутний «російський слід» в Італії вказує українська письменниця, професорка одного з римських університетів Оксана Пахльовська, яка стверджує активну появу на Апеннінському півострові численних антиукраїнських пропагандистських видань. Як приклад, вона наводить, зокрема, книгу Франка Кардіні «Україна 2014», який стверджує, що на київському Майдані відбувся за підтримки Америки «націоналістичний польсько-український путч», Європа ж має виправити помилку і розбудувати свій простір разом з Росією від «Бреста до Владивостока». Схожі позиції викладені також у виданні римського університету Ла Сап'єнца «Російсько-український конфлікт», де вину за розв'язання Росією війни перекладено на Захід [64]. Російське фінансування йде, вочевидь, не лише на публікацію пропагандистської літератури, а й для недопущення небажаних для Кремля видань. Гроші, припускають оглядачі, стали причиною і рішення видавництва Кембриджського університету відмовитися від публікації книги відомого експерта по Росії, доктора політичних наук Карени Давіша про Володимира Путіна, де йшлося, зокрема, про пітерський період його життя і ймовірний зв'язок російського президента зі злочинним світом. Сама автор, яка працювала над рукописом п'ять років, назвала те, що сталося, «упереджувальним книгоспаленням» [140].

Потрапляє, до слова, під заборону і небажана для Кремля література на окупованих територіях. У Криму ФСБ разом з працівниками місцевих управлінь освіти та прокуратури перевірили усі школи півострова на наявність «екстремістських» та заборонених видань. Список «шкідливих» публікацій становив 2442 позиції, серед яких книжки, статті, листівки та інші друки [147]. До заборонених потрапила також книга про громадську,

правозахисну та політичну діяльність лідера кримськотатарського народу Мустафи Джемільова. У ній було вміщено, зокрема, матеріали про судові процеси над правозахисниками, уривки зі спогадів, а також виступ Джемільова на Омському процесі 1976 року, де він звинуватив радянський режим у репресіях проти цілих народів [166].

По-новому⁶ почали «зачищати» українське видавництво і в самій Росії. Фактично було знищено бібліотеку в Українському культурному центрі у Москві, а так само і пресове видавництво українських товариств в регіонах Росії. Проти українців – російських громадян, а також і етнічних росіян, що підтримували українську культуру, розпочали гоніння. Було заарештовано і звинувачено в екстремістській діяльності директора української книгозбірні на Старому Арбаті Наталію Шарову, яку згодом засудили до чотирьох років за «розпалювання національної ненависті до росіян» [141].

За традицією, що склалася у російських пропагандистів, не гребують вони і фейковими виданнями й авторами. Наразі таким став і «німецький професор» Лоренц Гаг з «Агентства глобальних комунікацій», якого вигадали у московському державному агентстві ІТАР-ТАРС. Час від часу пропагандисти брали в нього «інтерв'ю» та «коментарі», у яких він зазвичай вихваляв політику і дії Володимира Путіна, а потім поширювали все це інформаційними каналами. Так, професор розмірковував про «нелегітимні кордони, що розмежовують споконвічні російські землі і російський народ», засуджував «трагедію в одеському будинку профспілок» та ін. Проте, як встановило незалежне журналістське розслідування, жодно-

6 Внаслідок радянських «чисток», як свідчать дослідники, з відкритих фондів було вилучено майже половину творів, що видали впродовж радянського періоду в Україні. Нині лише у Державному архіві друку Книжкової палати України зберігається понад 30 тисяч книг і брошур, заборонених в СРСР з ідеологічних та політичних причин [133, с. 3].

го «професора Гаага», як і організації, котру він репрезентував, у природі не існує [123]. Сумнівними щодо справжнього авторства і вочевидь замовними, на думку наразі зарубіжних мас-медіа, є й низка проросійських видань, що гуртом з'явилися останнім часом на книжковому ринку Німеччини, де робляться спроби перекласти провину за війну в Україні з Росії та Путіна на США та самих українців. Серед таких видань – «Ми – хороші. Точка зору людини, яка розуміє Путіна, або Як нами маніпулюють ЗМІ» Матіаса Брекерса і Пауля Шрайера, «Україна у фокусі НАТО. Справжня мета – Росія» Бригітте Квек, «Україна на прицілі. Сусіди Росії як мішень геостратегічних інтересів» Рональда Тодена, збірка «Донбас: битва за Новоросію. Автентична інформація та коректура західних маніпуляцій ЗМІ» та ін. [167].

Зазначимо, що пропоновані росіянами міфи також спрацьовують не завжди. Як розповіли ЗМІ, зокрема англійський «Time», під час міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті жертв нацистських злочинів, у жовтні 2014 року в Москві господарі намагалися провести паралелі між сучасними подіями в Україні та Німеччині 30 – 40-х років минулого століття, називаючи нову українську владу «фашистською хунтою» та звинувачуючи її у геноциді російськомовного населення на Сході країни. Після завершення зустрічі європейські історики, шоковані маніпуляціями, відмовилися підписувати резолюцію, яку підготувала російська сторона. У документі йшлося про те, що учасники конференції бачать своєю метою боротьбу з проявами фашизму в Європі «у наші дні», з натяком на події в Україні. «Очевидно, у нас різні погляди на те, що називається фашизмом сьогодні. Ваша точка зору – не моя. Тому я не хочу її підписувати, і це не тільки моя позиція», – заявив, зокрема, Йорг Морре, директор німецького музею Кальхорст – один з чільних дослідників Другої світової війни [61].

ЗА ОБРАЗОМ І ПОДОБОЮ

Майданчиком «книжкового» протистояння стала і освіта. Слід сказати, що російський наступ тут розпочався ще за часів президентства Януковича. «Із навчальних програм та підручників були буквально вирізані теми про Голодомор, українсько-російські війни в історичному контексті, битву під Крутами, Помаранчеву революцію, діячів українського політичного і культурного відродження. – розповідав на міжнародній конференції «Інформація як зброя війни ХХІ століття – досвід конфлікту 2014 – 2015 років в Україні для Польщі і Європи», що відбулася 11 березня 2015 року у Варшаві, заступник міністра освіти України Павло Полянський. – І це не було освітньою контрреформацією – це була політика в найбільш примітивному вигляді. Оточення Януковича і «друзі» з Москви, котрі їх патрунували, чудово розуміли, що, до прикладу, переписування хімічних реакцій або алгебраїчних формул політичного зиску не отримає, а спотворення змісту гуманітарних предметів дає світоглядний ефект – той, який Росія планувала. Так само було протягнуто без громадської експертизи Концепцію літературної освіти, котра чітко була виписана за лекалами «руського міра». Прямим текстом було написано, що провідною світовою літературою є російська. Всі інші літератури – більш або менш вдалі, залежно від того, наскільки вони відповідають «кращим зразкам російської літератури». У відповідності до цієї концепції мали бути переписані всі шкільні програми і підручники...» [106].

З'явилися й відповідні «нові» підручники, виданню яких активно сприяли посольство Росії в Україні та численні «культурні» організації. Одним з таких видань було, до прикладу, «Країнознавство. Росія». Побачила світ книга у видавництві «Київська Русь», яке очолював якийсь час один з найвідоміших «миротворців», очільник ГО «Офіцерський корпус», «генерал»

Володимир Рубан⁷. Рецензентом видання був колишній завідувач кафедри теорії наукового комунізму одного із вишів, автор низки антиукраїнських видань Євген Безродний, що так само вказує на цілком певне спрямування видання.

Ще бруталніше «освітяни» «Великої Росії» діють на нині окупованих українських територіях. Зі студійних програм навчальних закладів тут почали вилучати предмети чи корегувати курси, щоб позбутися «українського духу». Усі українські підручники пройшли перевірку на «благонадійність». Натомість впроваджуються нові дисципліни й, відповідно, книги, приміром про історію Новоросії тощо. Зразком такої літератури може бути, напевно, і видана в Іркутську та поширена в школах «Ввічлива азбука», де до кожної літери підібрані пропагандистські відповідники. Приміром, «А» – «Антимайдан», «М» – «Мужність» із зображенням прокурора-зрадниці Поклонської, «О» – «Отец» із зображенням Кирила Гундяєва, «П» – «Путін» та ін. [106; 118].

Щупальці «русского міра» проникали, втім, і на підконтрольну Україні освітянську територію. Так, на Херсонщині, ще до російської повномасштабної агресії 2022 року, школярам запропонували для вивчення підручники «Я живу в Росії», які раніше вже були вилучені з навчального процесу. Як встановили розслідувачі, наказ використовувати літературу дав начальник міського управління освіти, який свого часу організував у Херсоні «антимайдан», а керівником школи,

7 Окрім видавництва «Київська Русь», Володимир Рубан створив ще кілька підприємств, зокрема однойменний поліграфічний центр, рекламну агенцію «Нестор», журнал для дітей «Сонячник» та інші, «Відкритий руський університет ім. М. І. Костомарова», які разом утворювали потужний інформаційно-видавничий холдинг, що за російські гроші продукував пропагандистську літературу. 2018 року Володимир Рубан був викритий СБУ як агент Росії, що готував збройне повалення української влади [124].

де спершу виявили «токсичні» підручники, був активіст місцевих проросійських організацій. Про інформаційну й психологічну «диверсію» заявили й на Львівщині, де у шкільному підручникові «Захист Вітчизни» для 10-го класу, виданому великим накладом київським видавництвом «Генеза», виявили численні фактологічні, та, на переконання рецензентів, концептуальні помилки. Зазначений автор підручника – Микола Гнатюк, на думку наразі історика Сергія Харахи, навмисно уникав будь-яких згадок про Росію, замовчуючи її агресивну політику та злочини. Неприпустимим, на погляд рецензента, є й ілюстрування видання, де замість українських воїнів зображені військові без знаків упізнавання, із радянською зброєю та навіть бойовики «ЛНР-ДНР» [1]. Схожа історія сталася і на Кіровоградщині, де місцеві чиновники супроводили видання, призначене для навчальних закладів, ілюстрацією антиукраїнського змісту, що викликало обурення ветеранів АТО [165]. Скандал розгорівся і довкола рекомендованого МОН України шкільного підручника «Історія. Україна і світ», автори якого – Олена Аркуша та Мар'ян Мудрий – представили українські військові підрозділи часів Другої світової війни як колаборантів. З різкими заявами проти такого трактування виступали патріотичні організації. Виразником їхньої позиції став син головнокомандувача Української Повстанської Армії (УПА) у роки Другої світової війни Романа Шухевича Юрій Шухевич, який, вимагаючи звільнити відповідальних за вихід підручника осіб за сепаратизм, заявив: «Ми тепер очищаємося на полі церковному і пора так само очиститися на полі історичному. Байки про наш колабораціонізм нам в голову вбила советська пропаганда. У той час, як Нюрнберзький трибунал не визнав такого факту і на суді було підтверджено те, що українські націоналісти вже від 1941 року боролися з гітлеризмом» [135; 148].

2. МИ НАШ, СТАРИЙ МИ СВІТ ЗБУДУЄМ?

Інформаційно-сміслові «форматування» масової свідомості, громадських думки і настроїв людей за допомогою керування інформацією, маніпулятивних технологій впливу є пріоритетним у діяльності російських пропагандистів на поки що окупованих Росією українських територіях. У нашому дослідженні ми спробували простежити використання таких технологій на українському Донбасі, який зазнав потужного цілеспрямованого впливу російської пропаганди, на прикладі друкованих та почасти інших засобах масової інформації самопроголошених «республік» – «ЛНР» та «ДНР». Джерельною базою для аналізу були публікації періодичних видань за «типовий» у сенсі пропаганди 2017 рік⁸: «XXI век», «Єдинство», «Казачий вестник», «Экспресс-новости», «Жизнь Луганска», «Республика», «Новороссия», «Донецкая республика», «Макеевский рабочий ДНР», «Новый Луч», «Енакиевский рабочий», «Кочегарка», «Горловка. Сегодня», «Мир новостей», «Экспресс-клуб», а також матеріали інтернет-видань, програм і передач місцевих радіо та телебачення, твори книжкового видавництва.

ПРОПАГАНДИСТСЬКА РАТЬ

Російські та прокремлівські технологи-пропагандисти використовують у своїй роботі широкий спектр засобів інформаційного впливу. Серед них – фактично анексовані друковані ЗМІ, які можна трактувати як медіа-колаборантів⁹. Це, з оглянутих

8 Далі назви друкованих та інших ЗМІ подаються мовою оригіналу.

9 Після окупації у Донецьку припинили виходити «Донеччина», «Вечерний Донецк», «Донбасс», «Жизнь», «Україна козацька», «Жизнь», «Панорама» та інші видання.

нами, зокрема, загально-політична газета територіальної громади Луганська «Жизнь Луганска» (рік заснування – 1990-й), газета реклами та оголошень «Экспресс-клуб» (1993), загально-політична газета «XXI век» (1996), профспілкове видання «Единство» (1999), громадсько-політичний тижневик «Экспресс-новости» (1999), більшість районних часописів тощо. Усі вони пройшли перереєстрацію у новостворених органах влади – «Міністерстві інформації ДНР» та «Міністерстві інформації, друку і масових комунікацій ЛНР», назви яких змінювалися. З'явилися на газетному ринку і нові видання, засновані після подій 2014 року. Це, до прикладу, донецький тижневик «Новороссия» однойменного співтовариства (zareєстрований у липні 2014-го), офіційне видання так званої ради міністрів «ЛНР» «Республика» (вересень 2015-го), часопис «Донецкая республика» – офіційний друкований орган однойменного громадського руху (жовтень 1916-го) та ін.

Варто сказати і про накладі друкованих видань, які, як на нинішні часи, є значними. Так, до прикладу, вказаний тираж «Республики» станом на 2017 рік становив 77 500 прим., «Экспресс-новостей» та «XXI век» – по 25 000 прим., «Жизни Луганска» – 9 000 прим., «Новороссии» – 10 000 прим., «Макеевского рабочего» – 8 800 прим¹⁰. Усі видання поширювали за досить-таки поміркованими цінами, а деякі, як от «Донецкая республика» (позначений тираж – 100 тис. прим.!) чи «Республика» – безплатно для читачів.

Аналіз свідчить про «директивну» ангажованість публікацій. Надто помітна вона у районних часописах «ДНР», які ча-

10 За оприлюдненими «Казачьим вестником» від 28 грудня 2016 року даними, на початок 2017 рок у наразі «Луганській Народній Республіці» було 35 періодичних державних та приватних видань, усі часописи, що виходили до початку бойових дій були відновлені. Тижневий наклад періодичних видань «ЛНР» становив близько 230 тисяч примірників і мав тенденцію до зростання.

сто дублюють одні і ті самі матеріали, повторюючи навіть верстку окремих тематичних сторінок, як ось, до прикладу, газети «Енакиевский Рабочий» та «Новий Луч» за, відповідно, 22 і 23 вересня. Певним чином різняться видання за характером свого контенту – від порівняно поміркованого (тут приклад – «Експресс-новости», де намагаються давати інформацію з різних джерел), до відверто проросійського і навіть українофобського («Новороссия» та ін.).

Окремо зауважимо антиукраїнську інформаційну діяльність та видання проросійських шовіністичних організацій. Серед таких – новоявлена так звана Козача медіа-група, до складу якої входить луганський загально-політичний тижневик «Казачий вестник», що друкується накладом понад шість з половиною тисяч примірників, а також телевізійний «Новый канал Новороссии» та «Казачье радио», яке, як твердить реклама, є єдиним, що поєднує козачі традиції та російський рок і завданням якого є «щоденні зведення з фронту, аргументоване спростування фейкових новин з українського боку і донесення ексклюзивної та актуальної інформації», фактично – пропаганда.

Про активну російську участь у творенні «візерунку» інформаційного простору на окупованих та ширше територіях України свідчить і діяльність «державного» інтернет-видання «Луганський інформаційний центр» (ЛІЦ), який був утворений одразу після окупації 2014 року за безпосередньої допомоги росіян для поширення пропагандистської інформації різними, в тому числі англійською, мовами і який, наголошує у виданні «XXI век» за 4 грудня 2017 року Лев Орлов, завжди «на передньому краю інформаційних баталій медійної війни»¹¹.

11 Подібні до ЛІЦ інтернет-ресурси були створені також і в «ДНР». Таким є, зокрема, сайт «Все про ДНР». Мають, «республіки» й інші мережеві видання, скажімо, «ДНР сьогодні» тощо. Створено також, до прикладу, і спільний сайт газет «ДНР».

Майданчик ЛІЦа став своєрідним тренувальним табором для підготовки пропагандистів. Так, повідомляє «ХХІ век», саме тут представники російських ЗМІ впродовж майже двох місяців проводили наставницькі заняття і заходи для працівників центру та інших ЗМІ «ЛНР». Серед авторів ЛІЦа чимало відомих активістів «російського світу» («русского міра»). Офіційно оглядачем інтернет-видання є, зокрема, згадуваний колишній викладач початкової військової підготовки, а тепер голова так званого Союзу письменників «ЛНР» Гліб Бобров, відомий антиукраїнською літературною творчістю [27, с. 379]. Присутні в інформаційних продуктах ЛІЦа і власне російські пропагандисти.

Показовим у цьому сенсі, а також і разом для характеристики контенту інтернет-видання, є інтерв'ю ЛІЦа з кореспондентом газети «Комсомольская правда», росіянином Дмитром Стешиним «Завдяки «Мінську» вдалося легітимізувати і зафіксувати існування на планеті ДНР і ЛНР». «Гість» інтернет-видання називає Україну лютим ворогом, що не має права на лояльне ставлення до себе. Штешин з нетерпінням чекає, коли вже всім остаточно стане зрозумілим, що Україна – недієздатна і не здатна на домовленості держава. Це, каже він, розв'яже руки тим, хто втомився від цієї «чорної діри» на околиці Європи. Не менш прикметні рефлексії «журналіста» на роль і місце Росії у протистоянні: «...маючи за собою такий тил, як Росія, ЛДНР можуть триматися безкінечно довго і повільно варити в борщі київську жабу. До готовності». Досить-таки однозначний «журналіст» і в російському баченні завдань і «місії» «республік»: «Неухильно підвищувати бойову підготовку, опановувати нові види військової техніки і воїнські спеціальності, народжувати дітей і правильно виховувати тих, які вже є. Донбас – це плацдарм, до якого і буде приєднана Україна...» Інтерв'ю з Дмитром Штешиним ЛІЦ поширив на різних ресурсах, в тому числі було воно надруковане в газеті «ХХІ век» за 3 березня 2017 року.

Варто вести мову і про присутність в інформаційному полі «ЛДНР» інших російських пропагандистів. Таким є, зокрема, доктор філософських наук, провідний співробітник Інституту Російського зарубіжжя Едуард Попов, постійний автор-оглядач газети «Казачий вестник», який називає себе політологом, порівнюючи інших із собою, як «на кшталт мене». Про рівень аналітики і об'єктивності Попова вочевидь свідчать теми та спрямування його щотижневих оглядів: «Україну пропонують заселити... сомалійськими піратами», «Київ демонстративно порушує Мінські домовленості», «Країни ЄС приготувалися до розділу України», «Бюджет війни і перспектива нового майдану», «Про український громадянський мілітаризм і російське воєнне миротворство» та ін., як також і порівняння України із «шакалом Табакі при тигрі Шерхані» (далі просто – «український шакал»), до якого «політолог» вдався 5 травня.

Частим гостем на сторінках видань «ЛДНР», зокрема тижневика «Горловка. Сегодня», є і «журналіст-політолог», відомий українофоб Ростислав Іщенко, який працює оглядачем російського пропагандистського телересурсу «Russia Today». Про «руку» одіозного медіа в інформаційному просторі опосередковано свідчить і хвалебна розповідь про головну редакторку «Russia Today» Маргариту Симонян, яку 20 січня вміщує на своїх сторінках «Мир новостей». Захоплюючись чарівністю росіянки, яку, з'ясовується, американські спецслужби називають «найнебезпечнішою журналісткою планети» за те, що вона «стала головним опонентом пропагандистської машини США в антиросійській істерії», тижневик повідомляє, що Симонян також є і редакторкою інформаційної агенції «Россия сегодня», яка поширює інформацію і, не приховує видання, пропаганду на 33 мовах по всьому світові. Окремо з усіх мов «Мир новостей» називає чомусь іспанську, натякаючи, можливо, на участь російських пропагандистів у відомих подіях із «сепарування» Каталонії.

Медійними персонажами на сторінках друкованих видань є і представники російської «культури», а насправді так само пропагандисти. Серед таких літератор Захар Прилепін, який, взявши до рук зброю, стверджує в «Мире новостей» від 20 січня, що «Черга в армію ДНР величезна», а також і співак Йосип Кобзон, котрий 8 вересня тому самому виданню зізнається: «Я б Януковича власними руками знищив за те, що він допустив Майдан... А Горбачова би знищив за те, що разом із Шеварднадзе без єдиного пострілу розвалив Радянський Союз, у результаті чого Америка стала єдиною наддержавою».

Заселений російським інформаційним контентом і теле- та радіопростір окупованих районів Донбасу. Окрім понад 40 російських телеканалів, присутні в ефірі також і окремі місцеві, зокрема, «1-й республіканський», «Новоросси́я», згаданий «Новый канал Новоросси́и», «Луганск 24» та деякі інші. (За даними «Східної правозахисної групи», на території окупованої Донеччини та Луганщини станом на час огляду працювало 17 місцевих, підконтрольних бойовикам, телеканалів. 9 з них вели мовлення у «ДНР», 8 – у «ЛНР».) [3]. Їхнє наповнення, свідчить аналіз, відверто проросійське і не менш пропагандистське. За період огляду такі канали, крім власних передач – переважно офіційних, широко пропонували до перегляду російські документальні та художні серіали і програми «Історія Держави Російської», «Росія молода», «Романови. Історія російської династії», «Великі імперії світу», «Власик. Тінь Сталіна», «Велика війна», «Солдати», «Жуков», «Кавалер Морської зірки», «Ударна сила», «Російський спецназ» тощо, а також пропагандистські ретрофільми радянської доби. Так само мовлять в ефірі радіостанції (3 з них працюють в «ДНР» і 5 – у «ЛНР») [3].

Задіяні у пропаганді також книжкові видання [27, с. 364 – 385]. «Новоросси́я» 26 січня розповідає і про презентацію «італійським письменником-антифашистом» Сільвіо Марконі книги «Донбас: чорні ниті пам'яті перервані» в Римі. При-

пустимо, що видання, зважаючи на контекст, має, вочевидь, замовний і пропагандистський характер. Окрім власне творів, використовують пропагандисти, як ресурс, і бібліотеки. ЗМІ повідомляють про системне постачання до книгозбірень «ЛДНР» видань з Росії. Так, часопис «Експресс-новости» у номері від 20 вересня розповідає про передання Луганській молодіжній бібліотеці близько трьох тисяч книг різних жанрів від волонтерської групи «Єдність» з Красноярська, а 1 листопада наводять сумарну кількість видань, отриманих бібліотеками «ЛНР» із РФ впродовж 2017 року – 25 тисяч примірників.

У пропагандистському арсеналі також «поштові» марки (а точніше віньетки – знаки оплати поштових послуг нелегітимних органів і підприємств) невизнаних «республік». Пропагандистський характер таких випусків засвідчує і їхня тематика. Так, донецьке підприємство «Пошта Донбасу», яке є активнішим у видавництві, випустило «марки», присвячені пам'ятним радянським датам, які, вочевидь, є важливими і для «ДНР»: «100 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», «100 років прикордонної охорони», «100 років комсомолу», «100 років з дня створення Червоної Армії», «100 років органам державної безпеки», «День захисника Вітчизни» та ін. «Поштові» випуски присвячені також і датам вже «республіканської» історії: «Річниця визнання Південною Осетією», «5 років ДНР-ЛНР», «Інавгурація Глави Донецької Народної Республіки» та ін. Героїчний пантеон нового часу покликані творити, певно, «Герої ДНР – Гіві і Моторола», «Олесь Бузина. 50 років з дня народження», «Бойові нагороди Міністерства оборони ДНР», «Знак відзнаки «Георгієвський хрест» ДНР», «Міністерство державної безпеки ДНР» тощо.

«Пошта ЛНР» не надто відрізняються оригінальністю сюжетів своїх видань, яких, втім, зазначимо, значно менше. Тут випуски також мають пропагандистський характер: «100-річчя Жовтневої революції», «100 років від дня народження ВЛКСМ»,

«100 років карному розшуку», «Герої ЛНР. Вони були першими», «Беркут. Ті, хто не зрадив присязі» та ін. У листопаді 2017 року «ХХІ век» розповів про випуск також серії мініатюр «Міста ЛНР», із новою, звісно, «республіканською» символікою.

Присутня в пропаганді і монументалістика. «Козирним» є використання у ЗМІ протиставної тези про непорушність у Донецьку пам'ятника Тарасові Шевченкові, у той час, коли в Україні пам'ятники, передусім героям радянського часу, руйнують повсюдно. Широко висвітлюють видання і встановлення меморіальних знаків, дошок на честь полеглих у бойових діях «ополченців». Медійною подією стало спорудження в Луганську до Дня народної єдності копії московського пам'ятника Мініну і Пожарському (другої з подібних – перша копія, повідомив 1 листопада «Казачий вестник», була встановлена в Нижньому Новгороді).

Відроджують на окупованих територіях і вже трохи забуті форми пропагандистської роботи, що були популярними за часів СРСР. Луганська «Республіка» від 21 вересня розповідає про «політичну бесіду на гострі теми», яка відбулася у Свердловську за участю активу міста та політінформаторів. Міська адміністрація, інформує видання, «заздалегідь підготувала низку запитань, які цікавлять громадськість у сфері реалізації політичного курсу ЛНР». Один з учасників політпросвіти – голова проекту «Не забудемо, не простимо!» Сергій Белов, наголошує, що такі бесіди з лідерами громадської думки є важливими, адже вони, слухачі, мають стати, у свою чергу, речниками офіційної позиції влади «республіки» та її політичного курсу. Про серію «освітніх» лекцій повідомляє 29 вересня вже «Донецкая республика». Лектор, «відомий російський експерт з громадянсько-патріотичного виховання і пропаганди» Юрій Афанасьєв, виступив, зокрема, у Харцизьку та Макіївці, де розповів молодіжній аудиторії про «особливості зародження патріотизму, його становлення та розвитку», адже як наголосила начальниця відділу у справах молоді

адміністрації Харцизька Наталья Бондаренко, «патріотичне виховання в Республіці — це пріоритетний напрям». Цикл лекцій, йдеться у матеріалі «Любов до Батьківщини і творення на її благо», має завершитися тренінгом.

Проте, судячи з публікацій преси, не все в інформаційному полі вдається тримати під контролем. Офіційні особи «республік» неодноразово заявляли про інформаційні атаки на них і на їхні органи влади. Так, повідомляє 1 лютого «XXI век», глава «ЛНР» Ігор Плотницький заявив про активну і, вочевидь, дошкульну діяльність якоїсь групи хакерів, «які прагнуть підірвати стабільність в державі». Зловмисники, бідкається він, атакують офіційні джерела і системи інформації, і ці атаки стосуються не лише фактів, а й також його особисто. Так, хакери поширили від імені Плотницького низку заяв, які він, за його ж словами, насправді не робив. Та сама газета 2 листопада повідомляє про хакерську атаку «українських кібер-диверсантів» на офіційний сайт громадського руху «Мир Луганщині», у результаті чого інформаційні ресурси організації були на якийсь час заблоковані, а зловмисники, отримавши до них доступ, розсилали від імені руху провокаційні листи. Про «напад» на сторінку глави адміністрації Єнакієвого Дмитра Лисенка і розміщення на ній неправдивої інформації пише 22 листопада «Енакиевский рабочий», а «Казачий вестник» 1 листопада сповіщає про поширення засобами зв'язку фальшивого наказу міністерства соціальної політики «ЛНР» про нібито 20-відсоткове скорочення працівників відомства.

Окремо варто сказати і про підготовку та виховання «бійців інформаційного фронту» в «ЛДНР». Окрім згаданих навчань і тренінгів, медіа розповідають про увагу влади до журналістів. Зокрема глави «ЛНР» Ігоря Плотницького, який, пише «Казачий вестник» 5 квітня, потурбувався про закупівлю обладнання для створення молодіжної кіностудії у Свердловську, де готуватимуть молодих журналістів і операторів, а майстеркласи там

проводитимуть відомі люди, також із РФ. З ініціативи Плотницького Міністерство зв'язку та масових комунікацій почало відзначати щомісяця також і найкращих журналістів «республіки». Так, у вересні в номінації «Аналітична стаття», повідомляє «Жизнь Луганска» 1 листопада, були відзначені кореспондентка газети «Трудова слава» Валерія Галідза – за матеріал «Тарифне РАБство, або Як барига Порошенко з подільником Ахметовим скуповують Україну», та кореспондентка офіційного сайту ДТК «ЛНР» Ксенія Лешукова за публікацію «Високі тарифи за «комуналку» підпалюють склади боєприпасів в Україні?»...

ЛОВЦІ СВІДОМОСТІ У ДІЇ

ЗМІ окупованих районів Донбасу – полігон і водночас своєрідний посібник застосування інформаційних маніпулятивних технологій впливу, використання засобів пропаганди. Адже, як зазначає наразі голова так званої Народної Ради «ЛНР» В. Дехтяренко у газеті «Експресс-новости» від 31 травня, «...війна йде не лише стрілецькою зброєю і артилерією, нині йде ідеологічна, культурна – багато різних.. Тому інколи, і навіть дуже часто, пісня (а також, додамо ми, ЗМІ, книги, кіно тощо. – Ю. Б.), має дуже велике значення, навіть більше, ніж снаряд». У нашому контексті до місця послатись і на слова міністра оборони РФ Сергія Шойгу на засіданні Державної Думи РФ, які 1 березня наводить «Казачий вестник». У виступі перед депутатами міністр повідомляє депутатам про створення в Росії військ інформаційних операцій, які «набагато ефективніші і сильніші того управління, яке називалося контрпропагандою», додаючи, що «пропаганда має бути розумною, грамотною і ефективною».

«На ходу», втім, також і апробовані прийоми маніпуляцій. Випробуваною технологією тоталітарних і авторитарних режимів, добре відомою також і в Росії, є творення *культу особи* –

образу лідера, «батька нації», якому поклоняються і за яким ідуть, думка і рішення якого не мають ставитися населенням під сумнів.

Героїчним ореолом сповнений у виданнях «ДНР» образ ватажка донецьких колабораціоністів Олександра Захарченка, який у пропагандистських публікаціях постає взірцем незламності й мужності, мудрим і далекоглядним керівником.

В «ЛНР» пропагандисти ліпили такий образ попервах і з Ігоря Плотницького. Без нього, його зображень чи висловлювань не обходився практично жоден випуск друкованих видань чи телевізійний день «республіки». Відповідним були і реляції на адресу Плотницького. Активно обожнювала очільника «ЛНР» газета «XXI век». Вона вмістила розлогу статтю «Він не побоявся взяти відповідальність за майбутнє ЛНР», а потім продовжила тему заслуг Плотницького у публікації від 25 січня «Не завжди зрада – це дія, дуже часто – і бездія»¹². Авторка матеріалу Людмила Мила твердить: глава уряду ніколи не знімає із себе відповідальності, «навіть у тих випадках, коли провина за недоліки лежить не на ньому», за що йому «низький уклін». Плотницький, пише журналістка, «понад силу надривається», він «змушений вирішувати буквально усі питання економічного і соціального характеру і не лише міжгалузеві, але і приватні» і це тоді, коли на його питання «міністри не можуть дати простих логічних відповідей...» Плотницький «з властивою йому гідністю», а також «принциповістю, прямою і чесністю» змушений делікатно «виводити міністрів з тупикових ситуацій, в які вони себе заганяють непродуманими відповідями на прості питання». Такий ось лідер «республіки»...

Риторика ЗМІ щодо Плотницького суттєво змінилася після його відставки. «...Не вистачило І. В. Плотницькому авторите-

12 Ця ж публікація була розміщена і в газеті «Жизнь Луганска».

ту, можливостей і особистої мотивації, щоб перебороти наслідки отаманської вольності минулих років», — пише «Новороссія» у числі від 30 листопада. Автор матеріалу «Оптимальний момент», він же головний редактор видання, Дмитро Дезорцев стверджує, що глава уряду «республіки», з'ясовується, ігнорувал повідомлення щодо його оточення і осіб проукраїнської спрямованості, був насправді малоефективним. «Поїхав Плотницький не попросившись. Напевно, можна назвати такий спосіб відчалування поспішною втечею», — зазначає автор.

Натякає на «гріхи» Плотницького і міністр внутрішніх справ «ЛНР» Ігор Корнет. Він твердить про ніби змову керівництва «ЛНР» з Україною, в результаті чого «республіка» могла опинитися під українським контролем: «Мало не повернулися в неньку — буквально за тижні два. У разі успіху українських агентів... уже наступного ранку Республіку готовий був зайняти 3-й полк спецназу Головного управління розвідки МО України. Але у нас все вийшло...»

Після фактично кадрового перевороту на чолі «ЛНР» став Леонід Пасічник. І тепер читачі дізналися, що саме він, як пише у числі від 29 листопада «Жизнь Луганска», справжній «безкомпромісний борець із злочинністю і ворогами Республіки, досвідчений керівник, ідеологічно відданий справі побудови нової, істинно народної держави», «який справами довів відданість народу та ідеалам Республіки, має значний управлінський досвід, професійні і особисті якості», а його призначення на посаду є «доленосним для Республіки»...

Проте жоден із лідерів «республік» не може зрівнятися в медійному авторитеті з «величною постаттю» Володимира Путіна. Президент РФ, його політика у ЗМІ «республік» є «священними коровами», фактично поза критикою. Головний інформаційний посил, він же, як бачиться, пропагандистська ідеологема, винесений в один із заголовків газети «Экспресс-новости» від 29 листопада — «Путін править балом», йому рівних нема...

До виявів технології культотворення в «ЛДНР» можна зарахувати так само вибудовування позитивного образу силових відомств і силовиків «республік», про що йтиметься далі.

Елементом технології маніпулювання, досить-таки ефективним засобом гуртування і мобілізації суспільства, управління масовою свідомістю є творення і культивування «образу ворога» [25, с. 19 – 320; 126]. Такий образ став своєрідним суспільним стереотипом, який радянський режим експлуатував упродовж багатьох десятиліть, призначаючи на роль «ворогів» то «буржуа», то «куркулів», то «агентів ворожих розвідок», то «українських буржуазних націоналістів», то «космополітів», то ще когось.

Творення «ворогів» характерне використанням своєрідної пропагандистської лексики, по-особливному експресивної і «викривальної». Подібна практика знайшла своє місце і в «ЛДНР». Для ілюстрації вдамося до показових, на наш погляд, цитат із великого матеріалу «Звір в особі міністра охорони здоров'я ЛНР, або Хто ви, Айрапетян Лариса Леонідівна?!», що був надрукований 3 березня у газеті «XXI век» за прикметним для іще сталінських часів підписом «трудоий народ».

«Сьогодні з властивою нам чесністю, прямою і жорсткістю, характерною для трудового народу, ми висловимося про боротьбу з корупціонерами, злочинцями і пристосуванцями, які наживаються на народних бідах, які змогли затесатися в наші лави під благовидним мотивом бажання відновлювати Республіку і не те, що не впоралися з поставленими завданнями, а скажемо прямо – провалили всю роботу на ділянках роботи, які їм доручили, – карбується у зачині публікації. – І дуже часто вони, окрім того, ще й намагалися, та що там казати – наживались на нашому народному горі, на нашій боротьбі і відсутності уваги до їхніх персон, з огляду на велику завантаженість іншими проблемами як з боку народу, так і особисто Плотницького І. В.»

Газета нещадна до призначених «трудовим народом» «ворогів» — «тварюк» і «вбивць у білих халатах», які підступно заважають рухові до світлого майбутнього «республіки»:

«Це всього лише прості корупціонери і злочинці, але є серед них нечисть і серйозніша, страшніша і жахливіша — бездушна тварюка, яка, сплівшись у зміїний клубок з такими ж тварюками, з метою особистої наживи, незважаючи ні на що людське, духовне, не маючи ані жалю, ані співчуття, та й у принципі душі, у воєнний час проводить свої махінації з найнеобхіднішим і потрібним — з ліками, обладнанням та іншими медичними засобами, розраховуючи на те, що всі зайняті війною, своїм горем, принесеною жертвою і не можуть навіть подумати, що серед їхнього роду є такі істоти, що наживаються на смертях близьких і рідних, сусідів і друзів, воїнів, які стали на шляху мерзоти і бруду і захищають в тому числі і чиновників від медицини, що зарвалися. Адже всім зрозуміло, скільки смертей на руках цих псевдомедичних працівників, цих убивць у білих халатах, які просто із своїх меркантильних міркувань, бачачи, як помирають наші брати і сестри, наші жінки і старі, відмовлялись надавати медичні препарати, посилаючись на їх відсутність».

«Трудовий народ» у стилі 30-х років минулого століття вказує на винуватицю всіх бід: «тепер ви знаєте, хто винен у вашому горі, хто цей кривавий монстр і ця недолюдина, яка торгує життям героїв, життям воїнів, життям жінок і старих. І скажіть ви собі, що заслуговує «звір» у білому халаті?» І далі: «...потрібно задуматися, а чи не підривну роботу на угоду хунті, що захопила владу насильницьким шляхом на Україні, вела цей міністр. Адже дуже схоже це на опосередковане, цілеспрямоване знищення як особового складу, так і бойового духу в лавах збройних сил ЛНР»...

Шукають ворогів, звісно, не лише серед «своїх», а й насамперед серед «чужих». Цілеспрямоване творення з українців образу ворога відбувається у кількох напрямках. Видання «ЛДНР»

сповнені повідомлень про недотримання ЗСУ «режиму тиші», численні обстріли з української сторони, руйнування і жертви серед мирних жителів «республік», постійне порушення Києвом мінських домовленостей, блокування ним обміну полоненими... Про «знущання України над мирними жителями» розповідає, зокрема, газета «XXI век» 25 січня. У матеріалі «Кривава ніч» йдеться про прицільні «варварські» обстріли ЗСУ соціальних об'єктів і житлових будинків Кіровська. У результаті такого обстрілу, повідомляє часопис, загинув Володимир Пакачалов, який вночі йшов на роботу. Видання вміщує також і фото цього «мирного жителя» – чомусь у формі батальйону «Привид» і з кулеметом у руках... Показовими також є і заголовки рубрики з промовистою назвою «Дике поле» в тій самій газеті «XXI век», де вміщують повідомлення з «окупованих Україною територій», що надходять на гарячу лінію «МВС ЛНР», створену в рамках «Гуманітарної програми по возз'єднанню народу Донбасу, про «злочини українських карателів»: «Жителі Мирної Долини скаржаться не регулярні грабунки з боку українських солдатів», «П'яні бійці ЗСУ побили прикладом автомата жінку Попасної», «Троє бійців ЗСУ перебувають під арештом за розповсюдження наркотиків у зоні «АТО», «П'яний десантник ЗСУ в зоні «АТО» поранив ножом трьох співслуживців і втік», «Типова Україна: «п'яний «атошник» погрожував гранатою пасажирам автобусу», «Жителі Сватового просять забрати українських військових із міста» та ін. Про «ганебні факти вандалізму», «які можна порівняти з актами фашизму часів Великої Вітчизняної війни» розповідає 26 січня «Новороссия». За її відомостями, бойовики-націоналісти з ДУК «Правий сектор» «вивозять і знищують літературу та підручники російською мовою зі шкільних бібліотек, що знаходяться в зоні т. зв. АТО»...

Нагнітання і підтримування потрібного емоційного тла відбувається також за допомогою повідомлень про активні дії ворожих диверсантів на територіях «ДНР» та «ЛНР». Інформація

про ворожі акції – підриви та вбивства, про чергові викриття і ліквідацію українських ДРГ є постійною і ледве не обов'язковою темою на сторінках видань. Навіть зміщення Ігоря Плотницького з поста глави «ЛНР» і наступне закручування гайок, обмеження прав і свобод були пояснені саме необхідністю посилення боротьби з українськими диверсантами та, як доважок, «агентами впливу». Коли не вистачає власне «диверсантів» за них видають навіть звичайних місцевих кримінальників. Так, «XXI век» 31 жовтня у спецвипуску «Військовий огляд» розповідає про затримання учасників розбійного нападу і пограбування керівника одного з луганських державних комунальних підприємств. Попри очевидні «побутові» характер і склад злочину, інформацію газета подає під заголовком «Затримані українські диверсанти». Втім, наведений приклад суголосний із пропагандистською кампанією у ЗМІ, відповідає, видно, загальній концепції творення «образу ворога». Підтвердженням цьому може бути, напевно, і поширене медіа звернення так званого Форуму слов'янської єдності «З Росією навіки» до «народу Південно-Сходу України», де стверджується, що «Героїчним Донецьку і Луганську випало стати об'єктом ненависті злочинної української націоналістичної «влади», яка спрямувала проти мирних жителів Донбасу танки і артилерію, спустила на них карних злочинців і каральні батальйони».

Маніпулюючи, пропагандисти вдаються до прямих підтасовувань і спотворення інформації. Так, цитуючи народну депутатку України Оксану Сироїд про умови можливої амністії сепаратистів, «Казачий вестник» від 25 січня в слова цієї, за визначенням видання, «відомої русофобки» вставляє своє трактування сказаного нею, що вочевидь спотворює позицію політика. Для наочності – цитата із вставкою (у дужках): «ніякого повернення Донбасу в Україну не може бути, поки не будуть покарані (тобто, знищені) всі жителі регіону, які підтримують ЛНР і ДНР». «Підсилити» думку про ворожість Києва мають, напевно, і слова

глави «ДНР» Олександра Захарченка, рясно поширені місцевою пресою у вересні, про українську владу і опозицію: «І ті, і інші причетні до розв'язання війни проти нас.... І ті, і інші виступають за продовження війни і знищення тих жителів Донбасу, які зробили вибір на користь незалежності».

«Образ ворога», за задумом, вочевидь має бути страшним і кривавим. Таким він постає наразі також і у зверненні Плотницького з нагоди трагічних подій в Одесі у травні 2014 року. Зі сторінок місцевих видань глава «ЛНР», не надто переймаючись правдою, говорить про «озвірілих нацистів», які «заживо спалили мирних громадян, вбиваючи стариків і підлітків, і нещадно добиваючи жінок, які молили про пощаду».

4 грудня газета «XXI век» розповідає також і про ніби підготовку українських військових до атак на мирні повітряні судна. Метою «київських нацистів», які «готові принести в жертву як власних громадян, так і громадян нейтральних країн» є, повідомляє видання, чергова провокація проти «ЛНР», а також, не виключено, і Російської Федерації, адже «Сп'янілі від крові і безкарності київські верховоди упевнені, що можуть повторити свою підлість, подібну катастрофі малайзійського «Боїнга» влітку 2014 року. А потім заховати кінці у воду». Страхає своїх читачів і «Макеевский рабочий». Розповідаючи 28 вересня про затримання СБУ керівниці МГО «Золота ліга» Дарини Мاستикашової, яка публічно зізналася, що під прикриттям своєї діяльності виконувала завдання ФСБ, газета розкриває страшну «правду»: з'ясовується, перед зізнанням жінку викрали і майже дві доби катували, били, душили, лякали кривавою розправою над сином і матір'ю, а після запису зізнання ще й показово арештували. Цю саму історію – слово в слово – повторює 29 вересня і «Донецкая республика».

Видання «ЛДНР» звинувачують Україну чи не в усіх бідах «республік». Так, стверджують вони, Україна обікрала пенсіонерів і вкладників «ЛНР» та «ДНР, нічого не робить для віднов-

лення їхньої банківської системи, не бореться належно з пожежами на своїй території, а це також загрожує «республікам» та ін. Мало того, головний кардіолог так званого Мінохоронздоров'я «ЛНР» Ольга Василенко упевнена, що Київ несе пряму відповідальність за зростання числа інфарктів у «республіці», адже, вигадливо вибудовує вона причинно-наслідкові зв'язки у газеті «XXI век» за 28 січня, «сьогодні нашим хворим недосяжні санаторії ані в Кременній, ані в Слов'янську, ані в інших санітарно-курортних зонах».

Потрапили під роздачу бирок «ворог народу» і українські журналісти. Поліна Глуз у газеті «XXI век» від 10 квітня пише, що ще під час «російської весни» усі в «ЛНР» чудово знали, що кожен журналіст (особливо із центральних чи «незалежних» ЗМІ) – це потенційний донощик, від якого інформація напряму потрапить до СБУ. Або, як мінімум, брехун, «який без докорів сумління багатотисячний мітинг перетворює на жалюгідну купку, а звичайних людей, які обстоюють свою думку, подає як несповна розуму чи маргіналами». Тому українська преса була весною 2014 року одним із головних ворогів. Нічого, каже Поліна Глуз, не змінилося і потім...

Ворогами російських пропагандистів стають навіть ті, хто мав би бути, зважаючи, можливо, на пропагандистські ідеологеми, поза принаймні публічними звинуваченнями – російськомовні українці. Так, втрапили до табору «ворогів» миколаївці, які разом із «атовцями» вшанували пам'ять героїв-десантників, які звільняли Миколаїв в роки Другої світової війни. Автор матеріалу в «Казачьем вестнике» від 5 квітня «Що шукають українські карателі біля пам'ятника Радянським Героям» Юрій Барабашов сповнений праведного гніву до «бездушних російськомовних двоногих істот», яких, пише він, людьми назвати не можна, бо вони «разом з бандерівцями захищають російський Миколаїв від Російського світу». Автор не добирає слів, характеризує колишніх, певно, земляків,

які «третій рік під новою окупацією»: «Біомаса, що стала «гарматним м'ясом» декомунізації і дерусифікації, знищила своїми руками країну, побудовану їхніми предками, росіянами і радянськими, поганить пам'ятник, який є символом звання «Герой Радянського Союзу»...

Ціллю російських і прокремлівських пропагандистів є не лише Україна. «Образ ворога» ліпиться і з країн, які її підтримують, є її союзниками, а отже, відповідно, і ворогами Росії. Приміром, США – це «величезна брила, що лежить на грудях світового співтовариства і не дає йому вільно дихати». Саме так стверджує Юрій Юсов, автор матеріалу «Світ після США» у газеті «XXI век» від 27 грудня. Не менш непривабливі характеристики Заходу та західних політиків і в інших публікаціях міжнародної тематики. Такі, зокрема, у публікаціях «Казачего вестника» «Так хто ж окупант?» від 31 травня; «Экспресс-новостей» «Від Меркель помітно втомилися» від 29 листопада; тижневика «Мир новостей» «Хто роздмухує світову пожежу» від 28 квітня, «Як Макрон блефує з ЄС і Росією» від 5 травня, «Таємні господарі Білого дому» і «Таємниця Джона Маккейна» від 12 травня, «Німеччина готується до кризи» від 8 вересня, «Трагедія 9/11. Як США обманули увесь світ» від 22 вересня; серія публікацій «США і їхній шлях до світового панування» у «Новороссии» та ін.

Видання «розкривають» підступні наміри чужинців загарбати «російські землі» і підкорити «народ Донбасу». Хочуть вони це здійснити, пише Світлана Тишкіна газеті «XXI век» від 27 листопада, під виглядом введення місії миротворців, щоб «свої закони встановлювати і вимагати від місцевих «аборигенів» виконувати свої розпорядження». Жахає авторка матеріалу «Альтернатива «американському чоботу» – визнання республік Донбасу» читачів і далекосяжнішими наслідками: «Увійдуть натовці в голубих шоломах і розпочнеться «кришталева ніч». Росія утреться, адже обстрілювати з «Градів» з-за кордону їй

уже безкарно ніхто не дозволить. Судити будуть. Будуть і вбивати, і по-тихому, і по-голосному. Донбас буде, в кращому випадку, воєнізованим регіоном. Відновлювати його ніхто ніколи не буде. Східняк – це вже вигнанець. Так що без майбутнього. Обслуговування військових частин, на кшталт майстерень, перукарень і дрібної торгівлі, ось і все».

Видання «ЛДНР» захищають від зовнішніх «ворогів» не лише, втім, Донбас, а й «велику Росію». Так, ««Експрес-новости» у різних публікаціях викриває злочинні плани США здійснити напад на Росію за допомогою біологічної зброї, за суджує створення у тих самих США комітету з протидії прихованому впливу Росії на американську політику, критикує за подібні наміри і прем'єр-міністра Великобританії, який також чомусь хоче протидіяти підривної діяльності росіян, гнівиться за наміри Таджикистану писати прізвиська та імена людей, а також назви речей, товарів, тварин і птахів по-таджицьки, а не на російській манер...

Використовують пропагандисти у творенні «образу ворога» також і нейролінгвістичне програмування, «маркуючи» противників спеціально підбраною лексикою певного забарвлення чи конотації, «накидаючи» певні образи, зміст яких спрямовує свідомість наразі читачів у потрібному для пропагандистів напрямі.

Попри фантазування, стратегічно пропагандисти досить-таки однозначні. Україна – «країна-агресор, «терористична держава», «державо-зрадник, «недокраїна», «божевільня під назвою «Україна», «Укропостан», «країна «б/У», «Укроевропія»; київська влада – «нацистський режим», «українська кліка», «жидобандерівська влада», «український фашизм», «кривава хунта», «майданні вбивці», «безпринципні продажні шкури», «хунтяї», «свинберги»; українські військові – «укрвермахт», «укрвояки», «українські каральні сили», «каральні нацбатальйони», «окупанти», «київські найманці», «головаорізи», «оз-

броєні обізяни», «недофріци», «воєнні злочинці», «агресори», «терористи», «бандити», «садисти», «сп'янілі від крові і безкарності»... Ярлики вішають і на ширше коло українців, які «хохли», «бандерівці», «фашисти», «нацики», «украонацисти», «бандерлоги», «раби національної ідеї», «гідники», «майдануті», «майдауни», «вишеванці», «дебіли», «дикуни», «сволонтери», «свідомі», «рогулі», «патріотична шваль», «кастрюлеголові», «козломайдан»... Дістається і політикам: Порошенко – «лідер київської хунти», «глава укрвиконкому», «Великий Укрин», «Шоколадний заєць», «Петрушка», «Пеца», «Петро Вальцман», «так званий президент всея України»; Ющенко – «Рябий Ющ»; Парубій – «снайпер-олігофрен»; Климкін – «Клим Чугункін»; Муженко – «начальник хунтоштабу-Гловайський»; Саакашвілі – «Скажений Міхо», «Колхідський шакал», «Джин Міхо»... Так само однозначне, наразі позитивне, ставлення до Росії, яка – «богородна країна», а у гіршому випадку просто «північний сусід»...

Ненависництво окремих авторів до українців проілюструємо цитатою з матеріалу якогось Ігоря Карамазова (автори у сепаратистських виданнях часто-густо ховаються за псевдонімами) «Партизанський загін із зрадником» у «Новороссии» від 30 листопада:

«Після передання сволонтерам тіл диверсантів, забутих біля селища Фрунзе, Народна міліція ЛНР закликала жінок і матерів військовослужбовців ЗСУ не відпускати своїх близьких на братовбивчу війну, розв'язану хунтою. Звернення, звісно, правильне, але марне. Що значить не відпускати? А шуби? А телевізори? Невже можуть ці рогулі відмовитися від нагробованого на Донбасі? ... Ці хабалки женуть своїх мужиків за трофеями. А якщо погані сепари зажмурають хероїв, то, може, дадуть грошей і земельку під город...» Наприкінці автор печалиться: «Та про що казати, якщо за 3,5 роки в Незалежній не відбулося жодного антивоєнного мітингу»...

Сповнений ненависті до України і українців – учасників Революції гідності, яких називає «гарматним м'ясом майдану» і «витіранами» також такий собі Андрій Ваджра. У матеріалі «Революція коматозників» в газеті «XXI век за 4 грудня він пише: «...дуже схоже, що новонароджена нація виявилася недоношеною і під час пологів, вислизнувши із чіпких акушерських рук Держдепартаменту США, впала головою вниз. Тепер вона надривно кричить, пускає слину, паскудить де попало і увесь час хоче їсти, шукаючи американську цицьку». Ганьбить, як йому, вочевидь, здається, Ваджра і націоналістів: «Чубаті сини Бандери обслуговують усіх, хто платить. Тому їхні, переповнені расово чистою українською кров'ю тіла можна бачити по всі боки нинішніх політичних барикад. Їм навіть дозволяють публічно на вулиці розповідати про те, як вони пристрасно люблять націю і люто воюють з її ворогами. Адже повій їх клієнти також слухають між сеансами проплаченого кохання»...

Серед продуктивних пропагандистських інформаційних технологій, свідчить аналіз публікацій ЗМІ «ЛДНР», – праймінг (від англ. «to prime» – інструктувати, давати попередню установку), суть якого у впливові попередньо засвоєної інформації на сприйняття і опрацювання нової без активної (усвідомленої) участі людини. Це, власне, «розкодування» за допомогою підказок-стимулів (асоціацій чи спогадів) раніше сформованих смислів і установок, метою чого є спрямування комуніканта, спонукання його до яких-небудь дій, прийняття ним певних рішень [25, с. 206 – 208].

Одним із напрямів застосування технології праймінгу є звернення до минулого з метою перенесення його оцінок на сучасні реалії. Таким у нашому випадку є апелювання до фактів і подій 30-х років минулого століття, Другої світової війни і ототожнення їх із сьогоденням. Прикладом застосування технології може бути, на нашу думку, і виставка, організована «державною» архівною службою «ЛНР» до Дня Перемоги.

Один з розділів експозиції, розповідає «XXI век» 10 травня, має назву «Що я пережив під час окупації». У ньому представлені спогади, написані в 1943 – 1944 роках дітьми, які пережили фашистську окупацію, і твори сучасних дітей про «збройну агресію українського уряду» 1914 року. Найголовніше ж, на думку автора матеріалу Лева Орлова, те, що організатори «проводять чітку історичну паралель між подіями 40-х років минулого століття і нашої сучасності»...

Приєм «історичної паралелі» застосовуваний у багатьох публікаціях проаналізованих нами ЗМІ. Так, «XXI век» порівнює дії ЗСУ з фашистською блокадою Ленінграда (випуск від 1 лютого), події в Одесі 2 травня 2014 року – з трагедією Хатині (13 квітня), маніпулятивно наголошує, що під час ходи «Безсмертного полку» в Луганську «в одному строю з героями великої Вітчизняної пройдуть полегли герої війни нинішньої» (3 травня); «Експресс-новости» розповідає про виставку дитячих робіт, присвячених «жертвам українського нацизму» (31 травня) тощо. Випуск про відзначення Дня Перемоги підлаштовує під пропагандистські потреби і «Республіка» від 11 травня. «... Після переможного травня 45-го на російській луганській землі наступив квітучий травень 2014-го. І тепер ми не лише чуємо про спадковість поколінь, і вже не діди і прадіди, а наші батьки і матері, чоловіки і дружини, брати і сестри за прикладом славних героїв Великої Вітчизняної війни дали рішучу відсіч коричневій чумі», – твердить газета.

Маніпулятивна риторика міститься також і в численних виступах верховодів «республік». «XXI век» від 25 січня поширює, зокрема, заяву глави ЛНР» Ігоря Плотницького про «мовний геноцид» громадян України. «Внесення понад 30-ма депутатами ВР України цього законопроекту України (йдеться про проект Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». – Ю. Б.) є типовим проявом фашистської ідеології про зверхність одних націй над іншими,

а також проявом расизму і велико-українського шовінізму», – стверджує високопосадовець. І так само маніпулятивно наголошує: «Характерно, що цей законопроект внесли депутати від партії «Самопоміч», яка представляє західноукраїнський регіон, де проживають нащадки УПА і Бандери».

Про відродження фашизму в Україні розповідає «XXI століття» 2 лютого і активістка громадського руху «Мир Луганщині» Анна Сорока, яка вказує на актуальність засудження антисемітизму, нетерпимості за національною ознакою, а отже, ...і «воєнних злочинів Києва». Словом, як стверджує також голова Слов'яносербського району Олександр Дейнека в тій самій газеті «ми бачимо, що йде хвиля відродження фашизму», а «бачимо» це, за його ж словами, «із засобів масової інформації»...

Вдаються пропагандисти у багатьох випадках і до так званого фреймінгу – маніпулятивного психологічного прийому, за допомогою якого відбувається викривлення суті, підміна понять. Стосується це переважно приховування справжнього змісту подій та явищ. У результаті російська агресія стає у публікаціях «громадянською війною», російські найманці – «ополченцями», захоплення терористами Гірка Слово'янська – діями «прибійників федералізації», голодомор-геноцид українців – «радянською колективізацією», збиття терористами літака авіакомпанії «Малайзійські авіалінії», що здійснював рейс за маршрутом «Амстердам – Куала-Лампур, – «аварією» тощо.

До засобів «сміслових» маніпулятивних технологій зарахуємо також і «республіканські» правописи. Так, назви «республік», їхніх органів влади, самі «республіки», найвищі посади очільників окупованих територій друковані ЗМІ подають переважно з великих літер, тоді ж як українські відповідники так само з малої, що «працює» на підсвідомому рівні.

Характер публікацій ЗМІ «ЛДНР», змістове наповнення повідомлень, що спрямовані так само на підконтрольні Україні та

інші території, вказують на присутність в інформаційному полі «республік» фахівців з ведення воєнної пропаганди. Найпродуктивніше вони, як бачиться, використовують прийоми так званої конверсійної пропаганди, що спрямована на зміну установок, ставлення, суджень і поглядів людини чи групи людей щодо вищих політиків, військового командування, політики військово-політичного керівництва країни в цілому. Для прикладу такої пропаганди заголовки окремих матеріалів: «Боєць ЗСУ здійснив суїцид через бездушне ставлення командирів», «Комбриги ВСУ в зоні «АТО» збирають гроші з підлеглих на підготовку до зими», «Боєць ЗСУ дезертирував зі зброєю через знущання командування», «Бійці ЗСУ біля Золотого відмовляються воювати через не виплату «бойових надбавок» та ін.

Про бездушне ставлення українських командирів до підлеглих розповідає 31 травня «Казачий вестник». Видання стверджує, що командування вимагало від воїнів одного з блокпостів будь-що тримати оборону, хоча «у цих «безсмертних кіборгів» навіть ковтка води не було» і «герої» змушені були збирати воду на розтягнуту плівку, а продуктами їм допомагали... «ополченці, ті самі «вічно п'яні терористи», як захисників Донбасу називають українські ЗМІ». Нефаховість українських командирів стверджує «Жизнь Луганська». 29 листопада газета розповідає про відвідування міністром оборони України Степаном Полтораком однієї з військових бригад і нагородження її командира, підполковника М. Драпаного, іменною зброєю «за бездарно сплановану спробу наступу, під час якого ЗСУ зазнали одних з найсерйозніших втрат за останній час». На дискредитацію вищого керівництва спрямований і матеріал у тому ж випуску газети «Оборонна промисловість України стала клондайком для корумпованого Порошенка». Автор публікації стверджує: український оборонний комплекс є «золотою жилою» для головнокомандувача ЗСУ, корупціонерів та олігархів. Що, як наслідок, не лише сприяє розвалу української еконо-

міки, а і безповоротним втратам у лавах ЗСУ, адже в армію поставляється неякісна техніка і озброєння. Про те, що Київ ніби приховує бойові втрати, зараховуючи їх як небойові, щоб не платити компенсацій родинам загиблих силовиків, повідомляє 1 листопада у матеріалі «Небойові втрати величезні» видання «Експресс-новости». Про те саме йдеться і у матеріалі «Важке й непоказне життя свідомого нациста», вміщеному в «Новоросси» за 2 листопада.

Тема втрат, потрібно зауважити, – наріжна у веденні так званої деморалізуючої пропаганди, метою якої є загострення у супротивників почуття самозбереження, зниження морально-бойових якостей, їхньої відмови від участі у бойових діях тощо. Такої «роззброювальної» інформації так само багато на сторінках видань. Зокрема, автор «Новоросси» Сергій Белов у матеріалі «Оптимальний момент» від 30 листопада стверджує: АТО власне і задумане як спосіб «утилізації населення», «зменшення поголів'я українців», що успішно і здійснює керівництво України.

Про байдужість українського керівництва до співгромадян пише також «Макеевский рабочий». У публікації «Кому війна, кому гра» від 28 вересня йдеться про випуск з ініціативи Мінсоцполітики України гри «Переселенські блукання», де розігруються типові ситуації, з якими стикаються переселенці на українській території. На думку авторки газетної колонки, головної редакторки видання Наталії Хрустальнової, така гра є зневажанням державою справжніх потреб і проблем переселенців, для якої вони просто забавка.

Завданням «бойової» пропаганди є також і розпалювання міжгрупових розбіжностей, причому на будь-якому ґрунті, з метою послаблення єдності чи досягнення розколу в лавах противника. Одним з ефективних прийомів такої пропаганди є дезінформація, яка також в арсеналі пропагандистів «ЛДНР».

Характер і зміст такого маніпулятивного контенту (найчастіше фейків – зумисно створених неправдивих повідомлень)

різні. Скажімо, «Жизнь Луганська» від 29 листопада повідомляє про те, що керівництво України ніби задешево продало зерно за кордон і саме тому тепер українці їстимуть дорогий хліб. «XXI век» 1 березня сповіщає, що в Україні на пенсію виходитимуть у 70 років і люди внаслідок пенсійної реформи просто не доживатимуть до заслуженого відпочинку, 31 жовтня про те, що в Україні нібито мають намір зробити нормою набір до армії прямо з вулиці, 3 листопада – про навмисне забруднення Україною довкілля «ЛНР», наміри Києва перетворити Донбас на голе поле і вивезти звідти усі ресурси. «Експрес-новости» вдаються до правової тематики. Так, 15 березня газета сповіщає читачів про нібито припинення в Україні розслідування про держзраду колишнього президента Януковича, а 10 травня – про арешт НАБУ найближчим часом Гонтаревої, Кононенка, Грановського, Пашинського та інших корумпованих українських високопосадовців. «Казачий вестник» 1 березня стверджує, що, як з'ясується, від «повернення» Криму в Росію дуже виграла кримськотатарська община – і фінансово, і економічно, адже «наплив російських туристів, російських грошей в Крим – це зростання заробітку кримськотатарських родин». У цьому ж випуску видання повідомляє справді «сенсаційну» новину: після патрулювання місією ОБСЄ позицій народної міліції «ЛНР» бійці «республіки» знаходили... маяки для корегування вогню.

З ОБСЄ пов'язана іще одна історія, яка стала пропагандистським мемом. 23 квітня в районі Пришиб на території, підконтрольній росіянам, було підірвано автомобіль ОБСЄ, в результаті чого один із співробітників місії загинув. Офіційні особи і видання сепаратистів одразу ж звинуватили у підриві українську ДРГ. У свою чергу, МЗС України назвало диверсію спробою Москви залякати спостерігачів, було порушено і відповідну карну справу про теракт. Своєрідну ж «явку з провинною» зробив Ігор Плотницький, який, як повідомила

26 квітня газета «Експресс-новости», припустив, що трагедії вдалося б уникнути, «якби співробітники місії узгоджували свої маршрути із силовими структурами ЛНР», тобто силовики про мінування все-таки, певно, знали...

Метою фейків дуже часто є залякування, сіяння страху, створення образу ворога, про що йшлося. До прикладу наведемо вірєць такої пропаганди з газети «XXI век» від 3 березня: «3 автобусів, що слідував у евакуацію, бандерівці зняли двох молодих дівчат, і протягом кількох годин гвалтували їх у кушах, потім – убили. Тоді Олександр «Ізя» з товаришами постановили покарати нелюдів. Проте, оскільки бойових стволів не було, вогонь по недолюдках відкрили із спортивних пістолетів...» Не менш страхітливою є історія також з газети «XXI век», за 26 грудня: «Замість боезаряду нацисти нашпигували артснаряди 152 калібру листівками залякувального характеру і пальнули по території ЛНР. Послання нелюдів містили обіцянки жорстокої розправи над жителями Республіки. Моральні виродки, для котрих немає нічого святого, написали, що після того, як увійдуть у наші міста, розпатрають дітей на органи. Страшно уявити, який шок вчергове пережили люди, яким потрапив у руки цей плід хворої нацистської уяви». Справді, погодьтеся, жахливо. Звернемо, втім, увагу, що історію, яка ніби сталася під Дебальцевим, авторка матеріалу Ольга Майська переповідає зі слів одного з героїв публікації. Якому її розповіли, у свою чергу, товариші по службі...

Про кровожерливі плани українців повідомляє і «Макеєвський робочий», який 28 вересня пише: «Україна готує свій мирний проект, простий і безхитрісний – заблокувати кордон з Росією «голубими шоломами» ООН, щоб потім за їхньої підтримки увійти в Донецьк з Луганськом і всіх поголовно вирізати задля давноочікуваного миру в регіоні». Вторить виданню «Міністерства інформації ЛНР» і «Новороссія». У матеріалі «Оптимальний момент» 30 листопада згадуваний раніше Дми-

тро Дезорцев ділиться «інсайдом»: «В Києві так і кажуть: «залишилося лише увійти і на пару днів вимкнути відеокамери для всього іншого світу, а коли їх знову увімкнуть через 48 годин, «картинка» буде вже зовсім іншою». І тут їм не можна не вірити. Безсумнівно, такий варіант уже розписано, відпрацьовано, кожен каратель укрвермахту, хто здобув спеціальну підготовку, добре знає, що має зробити, коли журналісти сором'язливо заховують свої камери».

Ще однією когнітивно-пропагандистською технологією, яку росіяни активно і цілеспрямовано застосовують на окупованих і ширше територіях є відомий, зокрема спецслужбам, метод «залучення», або ж, певно, точніше — «зв'язування», коли за допомогою цілеспрямованих інформаційних та організаційних заходів, спільних проєктів, формуються так звані інтерпретативні спільноти — групи людей, які поєднані на якому-небудь ґрунті — культурним досвідом, уподобаннями, дискурсами, та, як наслідок, — ідентичністю. Увиразненням застосування такої технології може бути, до прикладу, діяльність найрізноманітніших культурних центрів, шкіл, семінарів, реалізація гуманітарних та інших програм тощо. Єдність створених груп забезпечують передусім інформаційні структури та медіа [27, с. 420 — 421].

Засвідчує використання технології і шпальта «3 Росією — назавжди» у газеті «XXI век» від 25 січня. Публікація розповідає про візит делегації «ЛНР» до Криму, де серед іншого, повідомляє виданню голова громадської ради при главі «ЛНР» Микола Запорожцев, було досягнуто домовленості про «спільні інформаційні кампанії, спрямовані на підтримку російських співвітчизників на Україні». 17 лютого 2017 р. очільники луганської та донецької «республік» Ігор Плотницький та Олександр Захарченко затвердили також Програму гуманітарної допомоги співвітчизникам, «які проживають на окупованих ВСУ територіях», а потім і «Гуманітарну програму

по возз'єднанню народу Донбасу». Документи передбачили активізацію контактів між жителями Донбасу, надання, зокрема, медичних та освітніх послуг, матеріальної допомоги ветеранам (які можуть отримувати кошти за вибором — у гривнях чи рублях), а також «залучення жителів тимчасово підконтрольних Києву територій до культурних, спортивних, масових заходів». Такими серед іншого були, як бачиться, і проекти «задня духовної єдності» — літературні конкурси «Мій край — моя душа» та «Молоді голоси», театральний фестиваль «Пані удача», пісенний конкурс «Молода гвардія», фестиваль авторської поезії і пісні «Муза Новоросії» та інші заходи за участю молоді «республік», України та Росії. Газета «XXI век» розповідає 2 листопада також про конкурс «Мова, якою думаємо». Проводиться він, відповідно до задуму організаторів, зокрема, з метою популяризації російської мови і культури, виховання почуттів патріотизму і любові до своєї батьківщини, збереження мовної ідентичності Донбасу.

За розбудову спільного гуманітарного простору подають голос і численні, часто-густо не першого ряду, естрадні виконавці. Серед гастролерів (фактично — порушників кордонів України), які брали участь у офіційних і неофіційних культурних заходах і про візити яких 2017 року розповідала преса «ЛДНР», — екс-соліст групи «Агата Крісті» Вадим Соловійов, колектив «Козачий спецназ» з Ханти-Мансійська, Маргарита Суханкіна, групи «Міраж», «Синяя птица», Катя Лель, Андрій Грізлі... Окремо варто казати і про «прапороносця» ідеї «народу Донбасу» Йосипа Кобзона, приїзди якого завжди широко висвітлювали проросійські медіа. «Залучальний» характер мав також і марш дорогами, зокрема Луганщини, мотоклубу «Нічні Вовки Росії» у травні 2017 року.

Стратегічно головною цільовою групою політики «залучення» є, як бачиться, *молодь*, яка у полі особливої уваги

пропагандистів «республік» і якій, як наголошує 17 серпня «Республіка» «надається особлива увага». Тижневик «Експресс-новости» у числі 11 від 15 березня розповідає про проведення Севастопольським громадським рухом «Доброволець» під егідою Севастопольського дитячого садка № 127 та Луганського клубу розвитку дітей дошкільного віку «Умка» творчого конкурсу «Я люблю твоє місто». Під час нього дітям мали розповісти про історію двох міст, після чого малі із Севастополя мали малювати Луганськ, а із Луганська – Севастополь. За підсумками конкурсу мав відбутися і комунікаційний телеміст. Розповідають видання і про участь молоді з окупованих Росією українських територій у найрізноманітніших фестивалях, конкурсах та інших заходах у Росії. Так, «Експресс-новости» повідомляє про участь студентів і школярів «ЛНР» у Всеросійському історичному квесті «1943. Все для фронту» у вересні 2017 року. «Казачий вестник» від 25 січня – про перемогу студентки з Луганська Юлії Байрамової у московському фестивалі «Моя Батьківщина», де дівчина здобула одразу два титули – «Красуня Росії» та «Найкращий талант Росії». Та сама газета від 2 листопада – про лауреатство учениці дитячої школи мистецтв із Стаханова Валерії Воропаєвої у конкурсі патріотичної пісні «Моя Вітчизна – моя Росія» у Ростові-на-Дону. Акцентовано у додатку до газети «Жизнь Луганська» «Освіта столиці», що побачив світ 29 листопада, подається і інформація про відзначення в російських конкурсах луганських школярів, промовиста наразі і назва матеріалу – «Ними пишається Росія».

Відповідно до класики «з'єднувальних» маніпуляцій використовують технологи у роботі з молоддю також і різноманітні колективні заходи. Одну з таких «культурних» імпрез на чолі з міністерством внутрішніх справ «ЛНР», організували дитячо-юнацька організація «Молода гвардія» громадського руху «Мир Луганщині» та молодіжна громадська організація

«Молодь за мир»¹³. Святочний бал, який, розповів на сторінках газети «XXI век» 21 січня один із організаторів заходу, майор поліції Олексій Селіванов, став «зосередженням традицій російської культури», адже «молодь ЛНР у повній мірі є спадкоємницею російської культури», а «молоді люди танцюють так, як могли танцювати на Віденському балу після перемоги Росії над Наполеоном».

На патріотичне виховання молоді була спрямована також ініціатива «Молодої гвардії» про публічне читання уривків з однойменного роману Олександра Фадеєва. За сприяння глави «ЛНР» такі записи за участю членів організації, повідомляє видання «Експресс-новости» 26 квітня, були здійснені в студії Луганської ДТРК.

Про особливу увагу пропагандистів до «правильного» виховання дітей і молоді свідчить і публікація газети «XXI век» від 3 травня. Анонсуючи у матеріалі «Право на пам'ять» масові заходи до Дня Перемоги у Луганську видання інструктує батьків: «Завчасно придбайте чи виготовіть самостійно атрибути і аксесуари, такі як Георгієвська стрічка, пілотка та інше. Як свідчить практика, дорослі можуть обійтися і без них, але діти починають капризувати, бажаючи мати символічну стрічку. Але в жодному разі не відмовляйте дітям в участі в Безсмертному полку, для них це незабутні враження і горді розповіді в дитячому садку і школі».

Виховним змістом наповнена, поза сумнівом, і широка кампанія за впровадження в школах «ЛНР» учнівської форми єдиного зразка, адже, аргументує у номері від 30 листопада, зокрема, «XXI век», «школа – це не місце, де потрібно «красу-

13 Ініціатором створення дитячо-юнацької організації «Молода гвардія» був Ігор Плотницький, який, до слова, є зачинателем чи не всіх «громадських» ідеологічних організацій та рухів на окупованих територіях Луганщини, а також молодіжних «парламенту» та «ради міністрів» «ЛНР».

ватися»: форма буде сприяти концентрації дітей на навчанні». Взірцем тут мають бути, певно, вихованці кадетського корпусу та військових кафедр, про яких та сама «XXI век» розповіла у великому репортажі від 10 квітня, озаглавивши шпальту «Тут російський дух».

Верховоди «ЛДНР» та їхні куратори вочевидь зацікавлені у найширшому залученні молоді до «республіканських» ідей, втім числі також з підконтрольних Україні територій. Відповідно до «Гуманітарної програми по возз'єднанню народу Донбасу» для таких молодих людей передбачено пільгове відвідання заходів, що відбуваються в «республіках», є й пропаговані програми залучення студентів до навчання в навчальних закладах Донецька і Луганська та ін.

Пояснюючи необхідність посилення виховних заходів серед молоді (на прикладі, звісно, України), Лев Орлов, автор матеріалу «Не розбивайте маленьких сердець», що опублікований 1 червня у газеті «XXI век», пише: «Після розвалу Радянського Союзу, в часи найжорстокішої економічної кризи, коли батьки були зайняті спробами заробити на шматок хліба, діти, позбавлені уваги дорослих, стали оточені увагою радикально налаштованих націоналістів. І сьогодні, подорослівши, вони впевнені, що їм дозволено вбивати, грабувати, гвалтувати... І те, що сьогодні на Донбасі гинуть дітки, стало результатом саме тієї давньої байдужості батьків до своїх дітей».

Потрібно, пише вже в газеті «Новороссия» від 26 січня інший пропагандист — Дмитро Ді (напевно, редактор видання Дмитро Дезорцев), автор матеріалу «Коли українському індіанцю робити нема чого...», «вибудувати справжній ідеологічний стрижень протидії необратам. Саму Україну повністю накрити мовленням російських радіостанцій, супутникових телеканалів, цікавих, повчальних трансляцій, навчальних курсів, популярних знань і так далі. Максимально спростити можливість навчання молоді в Росії, з подальшим працевлаштуванням,

паспортом, соціальною підтримкою. Запевняю, на Україні ще повно людей, які вірять в Росію. Потрібно просто не дати украм їх перемолоти і зжерти. Саме ці хлопці, навчені і підготовлені, з нашою всебічною допомогою, стануть фронтом очищення країни від бандерівщини»...

ХИМЕРИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОМАН

У наборі пропагандистів і так звана когнітивна лінгвістика, фактично ж – міфотворення, коли завдяки пропонованому, а точніше – нав'язаному, контенту у свідомості читача, слухача чи глядача створюється міфологізована, штучно спроектована, картина світу, яка насправді може бути навіть не викривленою, а й протилежною до реалій об'єктивного світу [13; 25, с. 72 – 81; 103]. Основних міфів, що відіграють «структурутворюючу роль» у побудові наразі «республіканського» світу, є, на наш погляд, кілька. Умовно їх можна розділити на «старі» та «нові».

Більшість зі «старих» міфів корениться у радянському чи й більш ранньому часі, побудована на ідеологемах героїчного минулого – переможних звитягах, жертвності й служіння батьківщині, проте, не українській.

Міф «Велике минуле Російської імперії» покликаний, як бачиться, не лише романтизувати минувшину давно не існуючої наддержави, а й має за мету перекинути від сучасного до минулого місток, створивши уявлення і відчуття своєрідної історичної тяглости, спадкоємності, належності споживачів контенту до історії тієї імперії. Активно залучений до реалізації технології, зокрема, часопис «XXI век». На сторінках видання – розповіді про народне ополчення на чолі з міфологізованими ще за радянських часів постатями Кузьми Мініна і Дмитра Пожарського, які «явили чудо перетворення» – звільнили Москву від польських інтервентів у XVII столітті; про перемогу

Росії над Наполеоном у 1812 році; про імператрицю Катерину II, 230-річчю поїздки якої до Таврії та Новоросії присвячено дві газетні шпальти з продовженням, та ін. Тема «величі» Катерини II на сторінках і тижневика «Мир новостей». У випуску тижневика від 20 січня імператриця охарактеризована як «велика правильниця», яка була «чудовою і дисциплінованою людиною, що вміло очолювала трон» і в якій «можна запозичити щось, чого по-справжньому не вистачає сучасному керівникові». Вміщує «Мир новостей» впродовж 2017 року і кілька подач серії «Русь світанкова» – про минуле, до якого, правда, Росія відношення насправді не має. Про історію російського козацтва і «воєнну славу» Російської імперії з номера в номер розповідає «Казачий вестник».

Не менш послідовно утверджується і міф «Славне радянське минуле» про творців, керівників і успіхи радянської держави. Та сама «XXI век», розповідаючи 3 листопада про жовтневий переворот 1917 року, стверджує, що саме «Червоний проект» «врятував країну від смуги і хаосу, зберіг для нас територію великої Росії в політичній формі СРСР, піднявши її на недосягну раніше висоту». 30 листопада розповідає видання і про випуск поштових марок на честь «100 річчя Жовтневої революції» – «великої історичної події». Однією з наріжних подій XX століття називає заколот у Петрограді і газета «Експресс-новости», яка 1 листопада у матеріалі «На варті правопорядку через роки і покоління» широко розповідає про «народжену революцією» міліцію Луганщини. Варто принагідно зауважити акцентування уваги ЗМІ на звеличенні саме силових структур, їхнього минулого. Кілька великих матеріалів під загальною назвою «Боротьба з політичним бандитизмом у бурхливі 20-ті минулого століття» про боротьбу «героїчних міліціонерів» з «бандами» Нестора Махна та інших українських командирів, для котрих «живильним середовищем» були «численні господарства середніх та заможних селян», публікує у вересні луганська

«XXI век». Про боротьбу з українськими самостійниками, зокрема і про «героїчну» участь у цій боротьбі Кліма Ворошилова, розповідають також «Республіка» від 1 лютого та «Жизнь Луганска» від 1 листопада.

Ще одним героєм є для наразі «Мира новостей» Павло Судоплатов, «легендарний розвідник, який пройшов шлях від агента ОДПУ до генерал-лейтенанта МВС» і спеціальні операції якого, в тім числі вбивство українців Євгена Коновальця та Романа Шухевича, «увійшли до «золотої колекції» контррозвідувальної роботи». Про нього тижневик розповідає 22 вересня у матеріалі «Майстер контррозвідки». Героєм-рятівником народу постає зі сторінок «XXI века» за 11 вересня також і маршал Радянського Союзу Георгій Жуков, який, згідно з історичним міфом, вів у мирній Одесі воєнні дії зі злочинцями, «відстрілюючи їх без суду, щоб кримінал за допомогою корупції не прорвався до влади, і ця всезагальна корумпованість не знищила би країну, щоб переважна більшість інших громадян все-таки була захищена державою і законом». Не менш привабливими, аніж силовики, постають зі сторінок видань «ЛДНР» і ширше комуністи, які, пише у тому ж числі «XXI век» «у більшості своїй були справжніми політиками і розуміли, що гроші ніколи не варто ставити вище національних інтересів держави, тобто народу, бо через корупцію рано чи пізно рухне будь-яка система державного устрою».

Ідеалізують радянсько-комуністичне минуле і інші видання. «Казачий вестник» від 5 квітня пише, що СРСР був «єдиною моделлю державного ладу, коли була відносна соціальна справедливість і за якої багато не крали». Адже, ностальгійно нагадує газета, «за крадіжку соціалістичної власності у великих розмірах належав розстріл»... Часопис «Экспресс-новости» 15 березня вміщує розлогий матеріал до 100-річчя «легендарного» колишнього 1-го секретаря Ворошиловградського обкому Компартії України Володимира Шевченка, котрого, твердить

видання, «досі всі згадують з вдячністю і захопленням». Особливо ж Шевченко, захоплюється газета, любив футбол і театр, не пропускав жодної театральної чи філармонійної прем'єри: «Сам ходив і інших змушував. Обов'язково заглядав після спектаклю за лаштунки – і поздоровляв, і критикував по-батьківськи»...

Спортивні перемоги часів СРСР – ще один «гачок», за який пропагандисти намагаються схопити минуле за фалди. Такою бачиться, зокрема, ініціатива створення символічного Клубу бомбардирів імені Олега Протасова, про яку 1 березня розповідає «Жизнь Луганска». До пропонованого клубу мали б увійти найкращі футбольні снайпери з країн колишнього Радянського Союзу, що виступали за зарубіжні команди. Ініціатором такого гуртування є... недавній бойовик, нагороджений відзнаками за бойові заслуги, а тепер – начальник управління масових комунікацій «інформаційного міністерства» «ЛНР» Віктор Хохлюк...

Знайшов застосування і випробуваний у Росії та напередодні анексії українського Криму міф про «Безсмертний полк». Технологічність його використання не приховує і співкоординатор акції, росіянин Володимир Орлов, який на сторінках «XXI века» 14 квітня заявляє, що «безсмертна» хода у наразі Луганську має стати «початком відновлення пам'яті народу на Україні». Численні твори та розповіді про акцію, про її проведення в різних містах і селищах Донбасу, більше того – навіть, з'ясовується, в Іспанії, США, Швеції та інших країнах, уміщують, певно, усі ЗМІ «ЛДНР». Дотичними до нашої теми є й інші акції та події, про котрі розповідають місцеві медіа. Серед них – проект міністерства інформації «ДНР» «Білі журавлі», на сайті якого створено також і рубрику «Безсмертний полк»; піднесення у Луганську на Площі героїв копії Прапора Перемоги – «як символу розгрому коричневої чуми», виставки, присвячені 73-річчю зняття блокади Ленінграда, та ін. По-ін-

шому постає зі сторінок видань вшанування пам'яті полеглих у роки Другої світової війни в неокупованій Україні. Ось як, приміром, змальовує це 2 листопада «Новоросси́я»: «Скрего-чучи зубами, президент незалежної поклав квіти до Могили Невідомого Солдата в київському Парку Вічної Слави. При цьому не обійшовся без збоченого цинізму – в його світі були нацисти-атошники, так, так, фашисти з нацгвардії»...

Одним із контекстуально наріжних у «ЛДНР» є пропагандистський міф «*Молода гвардія*». Тема діяльності підпільної молодіжної групи, що діяла у Краснодарі в роки Другої світової війни і справжня історія котрої є досить-таки, стверджують дослідники, контроверсійною, набула пропагандистської актуальності у зв'язку із 75-річчя організації. ЗМІ в оглядовий період широко публікують численні матеріали, що розповідають про молодогвардійців, заходи з їхнього вшанування, про святкові художні виставки, музейні експозиції, спортивні змагання, присвячені ювілею тощо. Головний же, напевно, поси́л пропагандистської кампанії, який доносить наразі 10 квітня «XXI век», у словах директорки Краснодарського музею «Молода гвардія» Наталії Ніколаєнко: «Символічно, що урочистості, присвячені цій знаменній події, пройдуть вже не в Україні, де пробуджено страшне зло – нацизм, а в молодій Республіці – вільній, сильній, вдячній дідам і прадідам за подароване нам право на життя». І як своєрідна вишенька на пропагандистський торт із газети «Республіка від 5 січня: в Україні вулиці почали називати іменами тих людей, які «кидали молодогвардійців у шурфи шахт»...

Тема «не такої» України і «не таких» українців в основі іще одного міфу, який узагальнено можна назвати «*Невдячна Україна*». Російські пропагандисти переконані, що українці мають бути сповнені дяки до Росії (СРСР) за те, що вона зробила для них. «Злочинність» радянського режиму полягала в тому, що він прагнув усіх своїх громадян зробити розумними, – бідкається

автор матеріалу «Коли українському індіанцю робити нічого...» у газеті «Новороссия» від 26 січня Дмитро Ді. — Примножити їх і без того великі печалі тобто. Вирощували собі, розумієш, хлопці гречку, свинок вирощували, а тут прийшли злобні бородачі з Півночі і погнали їх у виші, обживати міське життя, ходити до бібліотеки». А могло ж бути, фантазує автор, і по-іншому: «зачистили б з петровських часів племена салоїдів на дев'ять десятих, залишивши пару дюжин показових фольклорно-туристичних хуторів на Полтавщині, в іншому заселили б підняті землі російським селянством та фабричними людьми, і все було б вирішено найкраще...».

Словом, пішло все не так, твердить у тій самій «Новороссии» 30 листопада у матеріалі «Кому англосаксонський світ «притягальніший» Андрій Дутов: «допомагали-допомагали і виростили... капризне інфантильне дитинча, якому вже 25, а воно все під себе паскудить». Та й взагалі, припускає автор, тезу про «братній народ» вигадали українці, щоб не віддавати борги.

Про невдячність, підступи і власне українців пише в «Козачьем вестнике» від 5 квітня і Юрій Барабашов: «Спустилися з гір, вийшли зі своїх лісів, понаїхали з хуторів, хитрістю, обманом, підлістю захопили цілу, не ними збудовану, країну. Підкорили онуків тих, хто переміг їхніх дідів. І ось вже багато років над ними знущаються. Дикість, безкультур'я і неосвіченість свою, оголосили національною гідністю. Убогий сільський суржик, зліплений з польських і тюркських слів, зробили мовою касти правителів».

Йдеться про вдячність і у великому матеріалі «Українські «свята» з картинкою в українському вбранні», вміщеному в газеті «XXI век» 27 листопада. Автор публікації — Олександр Акентьев «розвінчує українські міфи». Зокрема про Голодомор, який, за його словами, є «Гарвардським проєктом», розробленим для України американськими спецслужбами і якому відведена головна роль в «націотворенні». Усю провину про

трагедію початку 30-х років Акентьєв покладає на українських націоналістів, які, переконаний він, і спричинили її. «Сталінська команда тоді буквально врятувала Україну», – пише автор матеріалу. Було змінено місцеве чиновництво, провели чистку рядів партії, «вичистивши» таким чином 27 тисяч осіб. Для організації нових форм і методів ведення керівництва соціалістичним господарством в Україну спрямували 3000 керівних працівників. Також «Ударили по бандам і підпільним групам націоналістів. Негайно припинили політику насильницької українізації, для проведення якої прибули десятки тисяч наставників з Галичини... Ось так Україна була врятована».

Той самий Акентьєв, уже в іншій газеті – «Республіке» за 11 травня – викладає також вочевидь не приватну версію причин і наслідків сумнозвісної операції «Вісла», нині засудженої як в Україні, так і в Польщі. Повторюючи тези радянської і відверто антиукраїнської пропаганди, він твердить, що виправданими мотивами насильницького переселення сотень тисяч українців із західних земель, були порятунок тих самих українців від гніту націоналістів, а також ліквідація останніх баз бандерівського підпілля у Польщі:

«Коли в 1940-х між СРСР і ПНР почався обмін населенням, банди ОУН-УПА влаштували терор тим польським українцям, хто погоджувався виїхати в СРСР. Родини потенційних переселенців зазнавали нападів, членів переселенських комісій вбивали. Операція «Вісла» мала позбавити ОУН-УПА тилової підтримки населення, її матеріально-економічної бази. І усунути розгул українського націоналізму в ПНР.. Операція «Вісла» була... одним з найефективніших методів, що дозволив врятувати життя багатьом полякам, чехам, словакам і простим українцям, які неминуче потрапили б під каток бандерівського терору».

Попри «вболівання» за людські долі, авторові все ж не вдається приховати своє справжнє ставлення до України і українців. Матеріал «Слідами операції «Вісла» сповнений ненависті і бажан-

ням посіяти, вочевидь, ворожнечу між сучасними українцями й поляками. Підсумовуючи публікацію, спецпропагандист пише: «І кілька слів щодо асиміляції, яку проводили поляки після операції «Вісла». Вона, звичайно ж, засуджується свідомими. Але щось не дуже в'яжеться це сьогодні з чергами, що шикуються біля польських консульств в очікуванні «карти поляка». Часи такі. Кожен рятується, як може. В індивідуальному порядку. Тому життя дуже багатьох «українців» перетворюється в неперервну чергу зрад в ім'я особистої вигоди. В умовах «неньки», що стрімко йде на дно, всі засоби прийнятні. Зрозуміло, що для Польщі новоспечені «поляки» — набуток не найкращий, але ж комусь потрібно в польських краях вичищати унітази і вигрібати гній із свинарників. Ось тому і дозволяють поляки «маленьким хитрованам» з України безкарно хитрувати, відкидаючи свою національну ідентичність. А ті й раді. Потрібно асимілюватися? Як пан накаже... І варто пам'ятати, що немало з тих, хто скакав на майдані і кричав «Москаляку на гиялку!», варто лише змінитися ситуації, тут же заговорить про дружбу і братерство з російським народом. Це ми вже проходили»...

До теми і публікація «Новороссии» від 2 лютого, у якій уже інший автор — Віктор Соколов — стверджує, що переодіті «упівцями» чекісти, які тероризували українців у післявоєнний час на західних землях, — це вигадка українських істориків. Насправді такого не було, адже ті загони формували із місцевих. Правда, керували тими загонами таки «енкеведисти». Непереодіті...

Проте, попри невдячність українців, росіяни милосердно готові, вочевидь, і надалі допомагати їм. Адже, пише у матеріалі «Джин з пляшки» у «Республіке» за 21 вересня Олександр Акентьев, Росія навряд чи довго буде терпіти «європейське Со-малі» поруч із собою. І якщо проєкт «Україна» лопне, як мильна бульбашка, і розвалиться, а до того, переконаний автор, йде, Росії доведеться відволікатися від світової політики і займатися

її територією: проводити денацифікацію, створювати підприємства і робочі місця і т. ін.

Серед нових пропагандистських міфів засадничим є, поза сумнівом, ідеологічно концептуальний — про «Російський світ» («Русский мир»), на ідеї якого ґрунтується власне уся пропаганда спільного і об'єднавчого гуманітарного й політичного простору. Має він і цілком зримі, як бачиться ідеологам, територіальні виміри — до меж, доки чутно російську мову і де, як висловилася газета «XXI век» є «російський дух».

У центрі творення концепту «російського світу» — Росія. Вона — держава чеснот, яка завжди готова прийти на поміч, зараяти у біді. ЗМІ «ЛДНР» рясніють повідомленнями про російську гуманітарну допомогу. Не лише державну у вигляді вервечок так званих гумконвоїв, а й окремих політиків. Так, «XXI век» 2 лютого розповідає про приїзд до Луганська депутата Держдуми Олексія Журавльова, який подарував жителям міста тренувальний майданчик для занять воркаунтом, про акцію російських комуністів Геннадія Зюганова, Володимира Кашина та Казбека Тайсаєва, які зібрали і передали дітям «республіки» понад тисячу упаковок солодошів. Такі дії росіян, пояснюють пропагандисти, властиві їм. Адже росіянам, стверджує автор матеріалу «Російський світ. Як він бачиться сьогодні» у газеті «Новороссия» від 30 листопада, доктор філологічних наук, професор Іван Дяговець, притаманне особливе, «батьківське ставлення до інших народів». Російська цивілізація (є, на думку автора, і така) має свою історичну місію, і вона — планетарного масштабу. Донбасу ж відведене в ній, пише Дяговець, особливе місце, адже «він не лише щит, який захищає Росію, а й меч, котрий карає її ворогів — ворогів усього російського світу, щоб не допустити вільноукраїнську заразу ані до себе на Донбас, ані в Росію, для цього сьогодні стоять воїни ДНР і ЛНР на своїх рубежах». *(Схожу думку висловлює, до слова, і автор тієї ж газети Дмитро Ді, який у номері за 26 січня, пише, що росіяни в Росії не*

хочуть віддавати Донбас «бандерівцям», вони хочуть, щоб донеччани «боролися за свій край як форпост Російського світу».)

Про місіонерство росіян пише у тій самій газеті також і згадуваний автор з Росії Андрій Дутов. «Куди б не прийшли росіяни, перше, що вони починають робити, це будувати. Незалежно від запланованого часу перебування і ставлення місцевого населення. — наголошує він у матеріалі «Кому англосаксонський світ «притягальніший». — Так було і в Азії, і в Африці, і в Афганістані. Але найбільше це видно на прикладі Прибалтики. Стільки, скільки було тут збудовано за часи «російського іґа», не піддається осмисленню звичними сьогодні нормами інвестицій на душу населення. Заводи, електростанції, школи, вищі заклади освіти, лікарні, дороги, порти і цілі міста — все це сипалося на щойно витягнене з баронських курятників місцеве населення, як з рогу достатку. Будували азартно і багато, як востаннє. Втім — як завжди, як всюди». В тім числі, твердить Дутов, допомагали росіяни і Україні, за що вона, як уже йшлося, має бути вдячна.

Складником міфу про «Російський світ» є теза і про споконвічно-історичну належність частини українських земель до Росії, яку можна потрактувати як проєкт «Новоросія». На розкрутку цього проєкту спрямовані значні пропагандистські сили і ресурси. Наразі достатньо згадати вже неодноразово згадувану однойменну газету, а також численні політико-культурницькі масові заходи під «новоросійським» брендом, проведення яких у «республіках» є досить-таки системними і, вочевидь, скеровуваними.

Пропагандистським прийомом є також і накидання своєрідних «лекал», які мають ствердити спільність чи принаймні належність окупованих територій до «російського світу». Скажімо, «Республіка», описуючи Луганщину, називає її не інакше, як «російська земля», «щедра російська земля» тощо. Єдність така, нав'язує ідеологему видання, віддавна, ледве не спокон-

вічна, адже, наводить 11 травня газета слова Ігоря Плотницького, саме «...історична пам'ять підказала народу, що подолати грізного і безжалісного ворога можна лише об'єднавшись у єдиний кулак, силу якого колись випробували на собі монголо-татари і поляки, німці і турки, шведи і французи». Стверджуючи національну ідентичність, а вона, за Плотницьким, у спільних вірі, мові, історії та культурі, глава «республіки» однозначний: «Ми – росіяни, ми все здолаємо!»

Ще однією пропагандистською тезою-міфом є «Могуть Росії» – осердя «Російського світу». На її вкорінення працюють матеріали про впливовість РФ на міжнародній арені, залежність від неї та її політики. Так, та сама «XXI век» 27 грудня робить прогноз щодо Старого світу: «Європейський чудовий піщаний замок рухне увесь. Скоро, страшно, жорстоко. І вони будуть шукати допомоги Росії».

Уже шукають допомоги, за версією прокремлівських ЗМІ, Афганістан, який сподівається на «довгий рубель від інвестицій», країни Балтії, які «перелякалися», що Росія може відключитися від спільного кільця електромереж, мала б шукати і Україна. Сергій Белов у публікації «Свідомі раби національної ідеї» в газеті «Новороссия» за 30 листопада пише з цього приводу: «Українці хочуть зниження тарифів? Тоді їм потрібно прийняти епічну боротьбу за енергетичну незалежність від Росії. Українці хочуть, щоб розвивалася їхня економіка? Тоді потрібно відновлювати добросусідські відносини з Росією. Інших варіантів немає...» Повторює тезу і «XXI век». «Майбутнє України – лише в єдності з Росією. Будь-яка спроба зійти з цього шляху несе в українські міста і села кров, біль, злидні і розруху», – йдеться у зверненні до «народу Південно-Сходу України», вміщеному в газеті за 25 січня. – Ви без Росії – загинете... Наше майбутнє – навіки з Росією».

Окремо й послідовно пропагується російська військова сила, російські війська, які, пише «XXI век» 27 листопада, «жи-

телі Республік чекають від 14-го як захисників». ЗМІ «ЛДНР» наголошують на «фантастичному прогресі» Росії у військовій сфері, сповіщають про нові види озброєнь, що надходять до військ РФ, про військові винаходи, вдосконалення та ін. Так, «XXI век» розповідає про російські підводний човен п'ятого покоління та протипіхотні міни; «Експресс-новости» про спорудження унікального підводного човна сейсмічної розвідки та випробування балістичних ракет; телеканали демонструють пропагандистський серіал «Ударна сила» про зразки російської зброї і військової техніки тощо. І, як висновок, твердження з газети «Горловка. Сегодня» від 28 вересня: «США не здатні воювати з росіянами — ані у військово-технічній, ані у морально-психологічній підготовці». Та й взагалі, пише «Жизнь Луганска» 24 січня «Росія війн не розпочинає, вона їх закінчує!» На чолі ж усієї могуті, усього «Російського світу» — постать президента і головнокомандувача РФ Володимира Путіна, якого газети називають «наймогутнішою людиною сучасності», яка «править балом», і рівного йому, за твердженнями пропагандистів, просто немає...

Окремою ланкою міфу про «Російський світ» є Переяславська рада, яка, всупереч історичній правді, є «добровільним приєднання українців до Росії», переходом України під її покровительство. Наголошення теми має і сучасну проекцію, що підкреслив, зокрема, Ігор Плотницький під час свого з Олександром Захарченком перебування в Криму на запрошення так званої Російської общини. Порівнявши підписані на півострові угоди з Переяславською, він, повідомляє «Мир новостей» від 20 січня, заявив, що жителі Донбасу є росіянами, якої б національності вони насправді не були і належать вони до російського народу — «найбільш розділеного народу у світі».

Належать до цього народу, можливо, і аборигени Аляски. Принаймні припустити таке дає змогу публікація «В Росії було б краще» в «Казачьем вестнике» від 5 квітня. Йдеться у ній про

те, що корінні жителі Аляски шкодують, що свого часу «дісталися» США і що, на їхню думку, «під російським управлінням Аляска могла би бути більш розвинутим регіоном, аніж за американської влади».

Тематика «Російського світу», його величі – магістральна на сторінках усіх, певно, друкованих видань «ЛДНР», незалежно від їхньої спеціалізації і спрямування. Апологетом «Російського світу», зближення і об'єднання з Росією є, приміром, профспілкова регіональна газета «Єдинство». Чи не в кожному номері, попри обмежений обсяг (газета має всього вісім шпальт формату А3, чотири з яких – програма телепередач), видання обов'язково вміщує проросійські матеріали на кшталт «Крим – з нами! Росія – за нас!» (25 січня), «Зустріч промисловців Республіки з російськими колегами» (1 лютого), «Луганськ сказав своє рішуче «Так!» Економічній інтеграції з Росією – бути!» (1 березня), Профспілкова солідарність: Воронеж – Луганськ» (25 жовтня), «Зустрічі на славній курській землі» (29 листопада) тощо. Напевно, це пояснює і позиція голови Федерації профспілок «ЛНР» Олега Акімова, який, вітаючи читачів 1 листопада з нагоди всеросійського свята – Дня народної єдності, наголошує, що воно, свято, нагадує про те, що «ми – єдиний народ із спільною історичною долею», і він вірить, що і зі спільним майбутнім, адже «республіка – частина великого російського світу». Характерним наразі є і контент бульварного тижневика «Мир новостей», лівова частка матеріалів якого присвячена саме російським подіям і персонажам. До прикладу і додаток до «Експресс-клубу» «Футбол по-лугански» Луганського футбольного союзу, який розповідає, втім, не лише про «гру мільйонів», а й уміщує публікації про інші види спорту. Вони також переважно про спортивні події і спортсменів Росії. Так, у випуску від 3 листопада із разом 32 матеріалів, таких – понад 20.

Видання «ЛДНР» тотально стоять на захисті російських інтересів. І не лише у, так би мовити, стратегічних, а й у вужчих,

навіть кон'юнктурних сенсах. Так, «Козачий вестник» від 5 квітня критикує російських опозиціонерів – прибічників Навального, звинувачуючи тих у підіграванні Заходу, «XXI» век» від 4 грудня нападається на «некомпетентну дурепу» – українського міністра охорони здоров'я Уляну Супрун за заборону експорту з Росії ліків, від чого страждають насамперед російські виробники, і таких прикладів чимало.

Утвердженням новим міфом є «Народна революція» – зображення фактично окупації Росією частини українських територій народним волевиявленням, прагненням «народу Донбасу» позбутися опіки Києва, не коритися «націоналістичному, фашистському режиму». Взірцем такої пропаганди є полоса «Козацького вестника» від 1 березня з продовженням у наступному номері «Російська весна: спогади перших днів», де заколотники постають мирними жителями, які діють в рамках правового поля, українська ж влада – злочинною. Промовисті також і підзаголовки публікації: «Фашизм не пройде!», «Беркуту» – слава!», «Донбас ніхто не ставив на коліна!»... Про «народний» характер «революції», як так само про злочинність Києва, заявляє в газеті «XXI век» від 14 квітня і Ігор Плотницький: «Проти народу Донбасу, який захотів відстояти своє законне право розмовляти рідною російською мовою, були кинуті озброєні силі і орди радикальних націоналістів – так званих добровольчих батальйонів. По мирним містам і селищам Луганщини і Донеччини завдавали авіаударів, били з важкої артилерії і систем залпового вогню. Але донбаський характер спадкоємців «Молодої гвардії» не дозволив нам покійно схилити голови перед новою хвилею нацизму. Ми вистояли перед обстрілами спекотливим літом 2014 року, ми вистояли в повній економічній блокаді».

Похідним, на наш погляд, міфом є «Громадянська війна», концепт якого наполегливо обстоюють у Кремлі, просуваючи його смисли на усіх можливих інформаційних і комунікацій-

них майданчиках. Про повномасштабну громадянську війну пише 1 березня, зокрема, «Козачий вестник», стверджуючи, що та є наслідком Майдану, «жорстокого і кривавого». Варто зазначити, що сприяє поширенню міфу певним чином і офіційний Київ, на що, поміж іншим, натякають 27 грудня і «Експресс-новости», стверджуючи: на Україну ніхто не нападає, адже конфлікт на Донбасі сама київська влада називає «анти-терористичною операцією».

А де війна, там, звісно, мають бути і герої. Творення образу «Нових героїв» – ще одна компонента і напрям роботи кремлівських пропагандистів. У публікаціях ЗМІ військовики «ополчення» постають заледве не билинними постатями. Такими є, до прикладу, у розповіді «Коли комбат напише мемуари...», вміщеної у газеті «XXI век» за 3 березня, бійці 3-го мотострілкового батальйону 4-ї гвардійської бригади так званої народної міліції «ЛНР», які «тримались проти полчищ ВСУ і «Айдар», жахали карателів із АГСів, ліквідовували диверсантів», які уміють одним пострілом вражати одразу дві мішені, проти яких не встояти «окупантам-українцям» і які «над тупістю і зашореністю ворогів насміхаються». Не менш героїчним змальовано і «простого будівельника», з позивним «Ваня», Руслана Рагуліна. «XXI век» захоплюється «російською кмітливістю» героя, який мріє, як відомий персонаж, «помити чоботи в Індійському океані», а вже потім піти на відпочинок. Про нього газета розповідає 10 травня.

Змальовуючи героїчні постаті «ополченців», ЗМІ говорять про їхні високі помисли. «Як люблячому батьку, Сергію було не все одно, в якій країні жити його доньці: поневоленій фашистами чи братній Російському світові, – розповідає в матеріалі «Осліплений і поранений, він не здригнувся перед ворогом» про «ополченця» Сергія Каткова «XXI век» від 25 травня. – Заради Олесиноного світлого майбутнього, заради свободи свого героїчного краю від нацистів наш земляк піднявся на боротьбу

з перших же днів української збройної агресії». Переконані у своїй правоті й герої інших публікацій газети – взводний 7-ї бригади «Народної міліції ЛНР» Вільдан Тінчурін, який вірить, що батьківщині потрібні його честь, відданість і мужність та командир батальйону територіальної оборони, старший лейтенант Євген, котрий запевняє читачів у своєму виборі: «Ми стоїмо за Російський світ...»

На плекання героїчного образу «захисників республік» спрямовані не лише публікації у ЗМІ. Низка видань, зокрема «Жизнь Луганска» та «Республика», розповіла про встановлення в Свято-Володимирському соборі ікони «Луганська богородиця», яка «за загиблими героями сумує, а живих оберігає»... В «ЛДНР» проводять також шкільні «уроки пам'яті», спортивні турніри та інші заходи на честь полеглих «ополченців», створюють художні та музичні твори. Широко пропагованим є, приміром, і проект «Не забудемо, не простимо» громадського руху «Мир Луганщині» з меморіального увічнення пам'яті героїв ЛНР, адже, констатує 14 квітня «XXI век», стан могил захисників «республіки» є «неприпустимо занедбаний»...

Та чи не найголовнішим для верховодів «ЛДНР» є пропагандистський міф «Республіки, що відбулися». Стверджується він насамперед політично, за допомогою заяв і прокламацій. «Наша головна, загальна, всенародна перемога – це те, що Республіка відбулася як повноцінна держава, – переконує, зокрема, в інтерв'ю «Фундамент і стіни ми вже звели» газеті «XXI век» від 3 листопада Ігор Плотницький. Не проти глава «ЛНР» порівнятися також з іншими: «Наше прагнення до свободи, готовність захищати Батьківщину і свій вибір виявилися набагато сильнішими, ніж в Каталонії. Тому, що ми – уже народ, а там – ще населення»...

Позиціонування у світі – важливий елемент пропаганди. Так, «XXI век» від 3 березня розповідає про «світову підтримку» «республік». На підтвердження цієї тези газета вміщує фо-

торепортажі з Індії, ПАР, Бразилії та Італії, де пікети по кілька людей стоять із заготовленими плакатами про солідарність з «народом Донбасу». «Новоросси́я» 2 листопада повідомляє на такий самий манер про акцію солідарності з «народом Донбасу» в Англії. Помітне місце відводять ЗМІ і розповідям про участь представників «ЛДНР» у яких-небудь спортивних та інших заходах, що відбуваються переважно в тій чи іншій області Росії або в Криму.

На тезу про самодостатність мають працювати і реляції про успіхи і трудові звершення. Такими наразі є великі репортажі про «ВДНГ-2017» в «ЛНР», вміщені, зокрема, у вересневих числах газет ««Экспресс-новости» і «Республика», інші публікації ЗМІ. Уявлення про життя Луганська покликані, вочевидь, давати, до прикладу, й заголовки матеріалів з однойменної газети за 29 листопада: «Підприємства Луганська почали виготовляти комплектуючі для ліфтів», «Перший сніг для комунальників не став глевким млинцем», «Співробітники управління торгівлі провели 20 рейдів по боротьбі з незаконними об'єктами», «Фахівці «Центрожилкому» замінили понад сотню стояків опалення» тощо.

На «легалізацію» міфу спрямоване, поза сумнівом, і створення «державних» символіки, системи нагород, інституцій пам'ятних дат і свят. Найпродуктивніше у пропаганді використовуються останні. Таких загальних та професійних дат, окрім ще радянських і релігійних, у «республіках» проголошено немало: «День народної єдності», «День ЛНР», «День Конституції Республіки», «День створення Республіканської гвардії ДНР», «День Народної міліції», «День працівників судової системи», «День пошти», «День працівників освіти», «День машинобудівника» та ін. Усі вони стають приводами для публікацій, а то й інформаційних кампаній. З відповідними, звісно, смисловими акцентами. Навіть 1 травня, яке, зазначає наразі Казачий вестник» 5 травня, є, з'ясовується, святом «тор-

жества перемоги Народу Луганської Народної Республіки над фашистською Україною, торжеством народу-трудівника». Не менше, і не більше. І саме в такій послідовності...

15 березня 2017 року «Експресс-новости», повідомила також і про намір створення координаційної ради з написання історії наразі «ЛНР». Така історія з претензійною назвою «Історія «ЛНР» з найдавніших часів і до наших днів» з'явилася весною 2020 року, де «республіканський» родовід виведено за тисячі років до Різдва Христового. Для написання ж сучасних історичних новел, як повідомила одна з авторів – Галина Корольова, були використані переважно публікації місцевих друкованих видань та «офіційного» інтернет-видання «Луганський інформаційний центр» [100].

Запрограмованим апріорі бачиться і порівняння «республік, що відбулися» та власне України. Тут використовують протиставлення – один із найпростіших і популярних способів маніпулювання свідомістю. Воно, таке протиставлення, відповідне і, певно, прогнозоване. Сформулювати ж його пропагандистський посыл можна наразі, певно, як «Україна – все пропало!».

Для позитивного позиціонування реалій «республік» пропагандисти створюють антитези, переважно хибні. Якщо в «ЛДНР» усе під контролем, дисципліна і успіхи, то на інших українських територіях – хаос і занепад. Порівнюється практично все. Так, луганські ЗМІ рапортують про вересневе зниження цін у «республіці» на відсоток, тоді як в Україні Індекс споживчих цін за цей же період зріс на два відсотки. Пишуть вони і про те, що поки в Україні «стрибають» ціни на комуналку, в «ЛНР» упродовж трьох років серйозних збільшень «комунальних» цін не було; що в «республіці» зростає виробництво круп, продаж соняшника, зернових, м'яса, промислової продукції, ремонтуються дороги, відкриваються нові культурні заклади, виставки, відбуваються театральні прем'єри, а в Україні деградація; що пенсіонери в «ЛНР» живуть набагато краще,

аніж в Україні; що банківська справа в «ЛНР» розвивається, а в Україні її лихоманить, прибуток фінансових установ падає і взагалі насувається банківська криза; що на підконтрольній Києву частині Луганщини площа лісів скоротилася майже на 40 тис. га, а в «республіці» створюють «зелені» пояси, зростають нові лісові насадження; що військова служба в збройних силах «республіки» — це висока честь і слава, а служба по-українськи — це «напитися і покричати» тощо. Для ілюстрації і кілька заголовків рубрик і матеріалів про Україну з різних видань: «Україна, повний назад», «Україна не має шансів стати членом ЄС», «МВФ набридло спонсорувати Київ», «Україна не межі техногенної катастрофи», «Українські чорноземи під загрозою», «Українські землі вже продані», «Комунальний зашморг все сильніше здавлює шиї українців», «Майданівці усвідомлюють свою поразку», «Реформа освіти — черговий крок до вимирання», «Ні в тин, ні у ворота»... Словом, за версією наразі «XXI века» від 3 листопада, «Освіченому промислового Донбасу нема місця на цьому «весіллі в Малинівці», тобто в Україні, яка, за версією вже «Новороссиї» від 26 січня, «семимильними кроками йде до свого економічного і соціального дна, до природнього стану звичайнісінького рогуля — вічної зневіри і занепаду»...

Протиставлення відбувається також і за віссю Україна — Росія. Тут для прикладу наведемо заголовки сусідніх шпальт газети «Казачий вестник» від 25 січня, що відведені новинам двох країн. Вони промовисті. «Новини Росії»: «Подвоєння арктичної нафти», «Розширення вугільного «вікна», «День Росгвардії», «В армію вірять», «Високе розкриття», «Запросили Ле Пен до Криму», «Премія Президенту Росії»... «Новини України»: «Шокова терапія», «Україна втратила мільярд», «Одні втрати», «Знищують податками і цінами», «Хочуть поїхати назавжди», «Розірвали відносини», «Страшилки Порошенка не допоможуть», «Курс в нікуди»...

2017 рік сповнений похмурих медіа-пророцтв щодо подальших перспектив України. Наприкінці травня видання «Експрес-новости» повідомляє про неминучі бунти, які ніби ось-ось мають накрити Україну, що, у свою чергу, неодмінно призведе до зміни влади. У вересні це саме видання пророкує розпад України, ймовірність чого, стверджує часопис, ...97 відсотків. «Нинішня Україна поступово і невідворотно йде шляхом саморуйнування» – переконує у грудневому матеріалі «Європа просить захисту від України» газета «XXI век». На сторінках цього ж видання на початку березня керівник Центру соціологічних досліджень «Особливий статус» Олександр Проценко вангує: «Рано чи пізно кордони з братньою нам по духу і по крові російською державою будуть стерті.... Упевнений, що по тому, як поступово буде розсіюватися постмайданний угар в українському суспільстві, після повного і безумовного банкрутства антинародної влади вся Україна чи більша її частина просто вимушена буде наслідувати наш приклад і розвернутися в бік Росії. Інакше Україну як державу чекає або жахливий кінець, або жах без кінця». Інший сценарій розвитку подій для України, яка, звісно ж, гине, малює в листопадовій «Новоросси» Сергій Белов: «До цікавого фіналу прийшла Україна на 4-му році «революції гідності»: територію втратила, економіку розорила, боргів вище даху, населення збідніло до крайньої межі, втікає або помирає. А найголовніше, що найбільше має опечалити українців, – про окупацію мова не йде. Не буде ані Росія, ані Європа рятувати цю територію із злочинною владою і збожеволілим населенням.»

Разом з тим автори публікацій також, що дивно, і дорікають кийській владі за її слабкість та нерішучість. Так, в «Казачьем вестнике», якого годі запідозрити у проукраїнськості, від 1 березня Андрій Осовський дивується, навіщо прем'єр-міністр України Гройсман запросив на переговори організаторів блокади окупованих територій. Автор матеріалу «Самогубство української

економіки» не може зрозуміти, чому влада замість жорстких і рішучих дій щодо «купки бандитів», які «тероризують економіку величезної країни» вирішила розмовляти з ними. Він гнівиться: «У будь-якій цивілізованій державі такі діячі впродовж п'яти хвилин уже були б арештовані, або зовсім ліквідовані, але, як бачимо, лише не в Україні». Ось таке бачення ситуації, без проєкції, звісно, на дії сепаратистів у 2014-му.

У позначеному дискурсі існують і, сказати б, підміфи, які є, втім, також досить таки концептуальними. Назвемо їх «Україна – помилка» та «Вибір України – хибний». Відповідно до першого з них Україна, зазначає, зокрема, «Новороссія» від 30 листопада, є штучним державним утворенням, непорозумінням, яке з'явилося лише завдяки «совку», а отже права на існування не має. *Характеризуючи добу незалежності, та сама «Новороссія», від 26 січня, веде мову про реалізацію американського колоніального проєкту «Україна», про окупацію української землі, що триває вже майже чверть століття, а також і про оборону батьківщини від «українсько-американських окупантів».*

Другу тезу ілюструє згадана публікація в «Казачьем вестнике» «Самогубство української економіки». Автор публікації Андрій Островський, оглядаючи початок 90-х років, які позначені закриттям багатьох шахт, заводів та фабрик, коли десятки, сотні тисяч і навіть мільйони людей залишились без роботи та засобів до існування, нав'язує думку, що все це стало результатом волевиявлення жителів України, які на референдумі 1991 року переважну кількість голосів віддали на підтримку незалежності своєї країни.

Хибним, переконують кремлівські пропагандисти, є і нищівне прагнення України до Європейської спільноти. Адже, прогнозує результати запровадження безвізового режиму московський автор публікації «Ціна за «цеєвропейство», вміщеній у газеті «XXI век» за 20 вересня, Ніколай Михайлов, тепер через нього і Європу в Україні закриють заводи, верстати і об-

ладнання поріжуть, землю сплюндрують ГМО або й вивезуть, майно у тому самому Львові повернуть колишнім власникам...

Має теза про хибність вибору Україною свого шляху також і суто ідеологічне забарвлення. Такий водорозділ проводить, зокрема, «Жизнь Луганска», автор якої – Юхим Сорокін, звертаючись 24 січня до українців, пропонує їм нарешті визначитися: вони на боці «геїв і наркоманів», «навіть не людей, навіть не тварин, а мерзоти», чи на боці тих, «хто проливав кров за свободу і можливість не жити серед бруду і похоті», «спадкоємців тих, хто переміг фашизм», «потомків тих, хто збудував велику країну СРСР»?

Нагодою для пропагандистів стало тут і 75-річчя від створення підпільної антифашистської організації «Молода гвардія». Розповідаючи про підготовку до ювілею в Краснодонському музеї організації, «XXI век» від 10 квітня вважає за потрібне ствердити: «Символічно, що урочистості, присвячені знаменній події, пройдуть вже не в Україні, де пробуджено страшне зло – нацизм, а в молодій Республіці – вільній, сильній, вдячній дідам і прадідам за подароване нам право на життя». Те саме стосується і підготовки в «республіці» до гідного відзначення Дня Перемоги, адже стверджує та сама «XXI век» вже від 13 квітня, «ні для кого не є таємницею, що в Україні практично неможливо гідно відзначити дату світлої Перемоги у Великій Вітчизняній війні». Згодом ЗМІ, зокрема «Республіка» від 11 травня, широко розповіли і про святкування Дня Перемоги та про те, як в Україні, де закінчення війни вирішили відзначити на «європейський манер», нападали на учасників акції «Безсмертний полк»...

Показовим для ідеологічного позиціонування є і матеріал «З нацистською турботою про дітей», вміщений 28 вересня в «Кочегарке» а також в «Макеевском рабочем» під рубрикою «Хроніки «покрашення». Повідомляючи про наміри українських військових з полку «Азов» організувати літній табір від-

починку для дітей, автор — Валерій Уральський — твердить: «Цілком очевидно, що підготовку юної зміни неофашисти «Азова» ставлять на широку ногу, намагаючись вивести її на рівень державної політики з виховання молоді. Штурмовики і карателі постійно потребують свіжого гарматного м'яса, їм потрібне нове покоління погромників, для яких головним законом буде наказ штурм-фюрера, а не діючі закони держави. Такі «вихователі», якими є нацисти «Азова», можуть виховати лише собі подібних». Розповівши також про проблему поширення наркотиків в українських школах, видання роблять висновок: «У поєднанні з таборами гітлерюгенда «Азова» можна чітко роздивитися похмурі перспективи, які очікують нинішнє молоде покоління «незалежної»... Відповідно до запропонованої тези мала би бути, звісно, і антитеза. І вона є. У випуску від 13 квітня «XXI век» у передовиці «Покоління гідних» констатує: «Ставлення до молоді в нашій Республіці суттєво відрізняється від ставлення до молоді в Україні». І «родзинкою» та сама «XXI век» від 4 грудня подає інформацію про заяву чомусь «МВС» «республіки», яке нагадує, що «у той час, як у школах Республіки діти в теплих класах освоюють повну шкільну програму,.. їхні ровесники на окупованих територіях приречені українською владою на животіння і нещасття».

Варто зауважити, що проблеми освіти на пильному оці пропагандистів «ЛДНР». Їй присвячено, зокрема, і розлоге — на шпальту — інтерв'ю з виконувачем обов'язки ректора Луганського національного університету Михайлом Орешкіним, яке під заголовком «Переходячи на російські стандарти освіти, ми повернулися до свого коріння» вмістила «XXI век» від 25 грудня. У редакційному передслові стверджується, що українське суспільство вражене агресивною русофобією, а отже реформи в системі освіти «незалежної», як і також інші, ґрунтуються на абсолютному викоріненні російської культури, традицій і вартостей. Такі реформи, твердить автор публікації Ніка Кузьміна,

продовжують нещадно розколювати Україну, яка «все глибше занурюється у неuczтво, неприкриту брехню і невиправдану ненависть до братньої країни, порожні, нав'язані Заходом ідеали». Вторить інформаційному посилю і сам Орешкін, який ратує за запозичення російських освітніх стандартів і формування єдиного освітнього простору з Росією, адже, переконаний він, реформа освіти в Україні є ворожою.

ПОСТРІЛ СОБІ В НОГУ

Не все у російських пропагандистів видається, втім, гладко. Трапляються і, так би мовити, удари у штангу, про що, як, скажімо, про підрив автомобіля спостерігачів ОБСЄ, частково вже йшлося.

«Самовикриття» не така вже й рідкість у насамперед друкованих виданнях сепаратистів. Так, намагаючись звеличити могутність «самодостатньої» «ЛНР» газета «Республіка» 11 травня вирішила повідати про місцевий військовий парад, розповідаючи, що участь у ньому взяли понад ста одиниць сучасної техніки – танки, БМП, БТР, системи залпового вогню «Град», зенітні ракетні комплекси «Стріла-10» та ін., якої в «республіканського» Луганська просто не могло бути. Без допомоги, звісно, Росії.

Посміхнувся б, напевно, Фройд і читаючи матеріал про «громадянську війну» на Донбасі у матеріалі «Партизанський загін із зрадником» у газеті «Новоросси́я» від 30 листопада. Прогнозуючи можливість закінчення війни, автор публікації Ігор Карамазов, цитуючи, своєю чергою, росіянина Михайла Задорнова, припускає, що це станеться, мабуть, тоді, коли українські матері любитимуть своїх дітей більше, ніж ненавидітимуть Путіна... Усе ж зрозуміло про «внутрішній конфлікт»?

Вісікла себе пропагандистська «унтер-офіцерська вдова» і з обміном затриманими. Так, газета «XXI век» повідомила, що

27 грудня «ЛНР» передала Україні в односторонньому порядку двох жінок, а ось погані українці усіяко зривають і блокують усі обміни. І тут же про те, що 29 грудня Київ... передав «ЛДНР» 15 осіб...

«Накладка» у пропагандистів сталася і зі звинуваченнями військового керівництва ЗСУ у ніби приховуванні бойових втрат, щоб не платити родинам загиблих компенсацій. Про це написала, як вже йшлося, газета «Експресс-новости» від 1 листопада. А 29-го того самого місяця вже інша газета – «Жизнь Луганска» – пише про, навпаки, намагання українських військових записувати небойові втрати до тих, що сталися під час боезйткнень, тобто прагнення збільшити такі втрати...

Не менш дивною виглядає позиція пропагандистів і в ситуації з блокуванням Україною залізничного сполучення з «ЛНР». У газеті «XXI век» за 1 березня на першій сторінці вміщено звернення до Києва з вимогою припинити цю блокаду, яка унеможливорює перевезення насамперед вугілля. І тут же заява Плотницького про те, що «республіка» більше не має наміру годувати Україну і поповнювати її бюджет, кошти з якого йдуть на потреби АТО. Такий собі когнітивний дисонанс...

«Розгубилися» пропагандисти і в ситуації з безвізом. Якщо раніше вони усіяко наголошували на тому, що його Україні не дадуть, то згодом, після надання, що той безвіз, з'ясовується, «не такий», що він – «дешева підробка», тобто «цар – не справжній»...

«КОЛИ ВЕРСТАВСЯ НОМЕР...»

25 травня 2020 року СБУ України повідомила про втечу на територію, підконтрольну Україні, одного із колишніх керівників ЗМІ Горлівки [129]. Він засвідчив, що усі засоби масової інформації в окупованих Донецьку та Луганську контролюються

так званим МДБ, а відповідно – ФСБ РФ. Бойовики вказують журналістам про що і як саме вони мають писати. Інформаційний контент – це неіснуючі успіхи «республік», приховування корупції та соціальних проблем в ОРДЛО.

Втікач підтвердив, що на тимчасово непідконтрольних територіях Донбасу за кожним каналом, радіо та видавництвом закріплений свій куратор. Донедавна цими процесами наразі в «ДНР» керував Александр Казаков – екстраник Олександра Захарченка, який насправді тримав під контролем усі силові та владні структури терористів. Щомісяця усіх керівників ЗМІ та працівників так званого Міністерства інформації «ДНР» збирають на наради, які проводять росіяни. Журналістам наголошують, що про реальну ситуацію в «республіках» писати суворо заборонено. Закриття шахт, страйки, безгрошів'я, повальна корупція та беззаконня в ОРДЛО – табу. Водночас від усіх ЗМІ постійно вимагають сюжети про начебто жахливу ситуацію в Україні. Всі матеріали обов'язково затверджуються в «Мінінформі ДНР» кураторами з РФ. Працівників ЗМІ відправляють також до Ростова-на-Дону в Донський державний технічний університет, де вони проходять курси з ведення інформаційної війни всередині країни...

3. ЗАСОБИ І ТЕХНОЛОГІЇ ВПЛИВУ

...Війна, що триває, дописує сторінки інформаційно-видавничого протистояння. Популярними засобами пропаганди і контрпропаганди, а водночас так само й комунікаційними засобами, продовжують бути листівки та плакати, до яких долучимо наразі також стінопис.

За допомогою інформаційних листівок, що доставляються на окуповану територію у різний спосіб (зокрема агітаційними снарядами та дронами), плакатів та афіш українські військові поширюють повідомлення про гуманітарні коридори для мирних жителів, умови програми «Повертайся додому», спрямованої на реабілітацію колишніх бойовиків, та іншу важливу інформацію. Поширюють «листівки» також через соціальні мережі. У зверненнях до росіян – припинення агресії та умови складання зброї.

Як повідомила, зокрема, «Українська правда», в окупованому бойовиками Луганську до дня міста 10 – 11 вересня 2016 року було розклеєно проукраїнські листівки, в яких йшлося про невідворотність покарання російських окупантів за злочини проти народу України. Поява друків спричинила переполох серед окупантів. Було посилено комендантський режим, а також, як поінформували у Головному управлінні розвідки Міноборони України, у стан підвищеної бойової готовності привели підрозділи протиповітряної оборони та радіоелектронної боротьби, які мали не допустити використання українськими військовими з пропагандистською метою безпілотних літальних апаратів [101]. Заходи протидії окупантів українським пропагандистам були, певно, малоефективними. Так, уже скоро у Первомайську Луганської області «партизани» розклеїли листівки українською та російською мовами з вітаннями з нагоди свята Незалежності 24 серпня 2017 року та закликами вірити в ідеали свободи та Україну [38]. Так само в різних містах «ДНР-ЛНР»

були поширені й листівки на День захисника України 14 жовтня. Що, як стало відомо із розвідувальних джерел, викликало неабияке незадоволення в кураторів «повстанців» – російського командування, яке звинуватило підопічних у нездатності протистояти українському «підпіллю» [130]. Резонансним стала і поява у самісінькому центрі Донецька, а також і в Горлівці біл-бордів «від СБУ», на яких місцевих жителів закликали до співпраці з українськими спецслужбами [93].

Листівки, як свідчать повідомлення преси, неабияк дошкуляють владі «ЛДНР». 29 листопада 2017 року газета колаборантів «Жизнь Луганська» поширила інформацію, що Мінпромторг «ЛНР» звернувся до правоохоронців з проханням знайти авторів листівок, розклеєних у місті й розміщених в інтернеті, про буцімто безплатну роздачу магазинами мережі «Народний» соціальних продуктових наборів. Про «чергову ідеологічну провокацію» розповіли також і газети «XXI век» та «Жизнь Луганська», які 25 жовтня того самого року повідомили про появу листівок із неправдивим запрошенням пенсіонерів, шахтарів, чорнобильців та інших категорій населення завітати до громадської організації «Милосердя» для отримання однієї тисячі рублів допомоги. Як припустив представник організації, така провокація може мати, напевно, і далекосяжні цілі – «від шахрайства до штучного збору людей у певному місці для здійснення терористичного акту»...

Інколи зміст українських листівок має іронічний характер. Однією з таких була «Сепаратистен, сдафайся». У ній за законами жанру українські військові обіцяли пільги сепаратистам, які добровільно складуть зброю. Так, за гарну поведінку терористам обіцяли по 0,5 літра пива до «національного свята» – Дня народження лідера «Правого сектора» Дмитра Яроша» та 100 грамів горілки на День народження Кривавого Пастора – голови РНБО України Олександра Турчинова [134]. В іншому випадку до сепаратистів Донецька «звернулися» американські військові

на чолі з міністром оборони США Джеймсом Меттіасом, «пообіцявши»: «Ми прийдемо. Скоро!», що, стверджували очевидці, викликало справжнісіньку паніку серед колаборантів. Ці листівки скинули на Донецьк з повітря у квітні 2018 року [5]¹⁴.

Більш розкуті тексти і зображення вміщують на придорожніх біл-бордах, інших недавно суто рекламних носіях, різноманітних наліпках, стрічках та іншому на підконтрольній Україні території. Часто це популярний варіативний вислів з позначенням напрямку подальшого руху росіян. Така продукція виконує мотиваційну роль і розрахована переважно на «внутрішнього» споживача. Міністерство інформаційної політики України запропонувало також ідею народної інформаційної кампанії на тимчасово окупованих територіях – «Замінуй словом». Задум полягає у поширенні саморобних деморалізуючих друкованих чи рукописних листівок, плакатів, оголошень або й просто написів на стінах будівель, дорогах у місцях пересування чи розташування ворога. Така ідея, повідомляють джерела, набула втілення і досить-таки ефективна. «Коли ми заїхали в Україну, – повідомляє російський солдат у розмові, перехопленій українською розвідкою, – там, де проходили якісь бойові дії, де проходила наша армія, написи «російські окупанти, йдіть геть! Ми вас не звали, ми на вас не чекали», «російські загарбники», «Путін – х*#ло». На одній зупинці, якось сидить людина, ну очевидно, мертва людина, а зверху напис – «не*#й шастать» Я цього не забуду. Ніхто з нас не буде гордитися цим...» [72].

Війна активізувала самодіяльний рух творення листівково-плакатної продукції. Одним з відомих авторів патріотичних

14 Намагаючись протидіяти листівковим «атакам», противники вдаються до різних, в тім числі кумедних, прийомів. Так, повідомляла читачів «Російська газета» листівки, які поширюють українські військові, є нібито отруйними, вони оброблені спеціальним розчином, а в тих, хто тримав і читав листівки, через кілька днів потому починають слизотитися очі, болить горло, а тіло вкривається червоним висипом [51].

плакатів став боєць-доброволець 92-ї бригади Нацгвардії Юрій Нерослік, чиї плакати, створені «у вільний від війни час», набули популярності й експонувалися у різних містах України. Говорячи про захоплення, Нерослік пояснює його не лише потребою самовиразитися, а й розумінням важливості такої видавничої продукції в умовах інформаційної війни, яка, на його думку, не менш важлива, аніж війна в окопі [47]. Багато самодіяльних творів розповсюджується за допомогою сучасних засобів масової комунікації, через соціальні мережі. Група, приміром, луганських активістів організувала в інтернеті поширення плакатної серії «Рашизм», твори якої викривають агресивну політику Росії та висміюють колаборантів [84].

Окремо варто вести мову і про антивоєнний стінопис, який стає все популярнішим у містах багатьох країнах. Мистецькі мурали на підтримку України з'явилися у Парижі, Ліоні, Празі, Гданську, Вільнюсі, Ризі, Цюріху, інших європейських містах і, звісно ж, в Україні [138].

Перекинулася «листівково-плакатна війна» і до Росії та навіть Європи. У, приміром, Санкт-Петербурзі невідомі взимку 2015 року розвішували у метро антивоєнні плакати – друковані й рукописні, протестуючи проти політики Кремля, яка, на думку анонімних авторів, фактично є продовженням намірів СРСР та фашистської Німеччини. Анонімність наразі дала можливість, певно, уникнути сміливцям переслідувань російської влади. Менш пощастило художникові Антону Мизрину, який публічно представив свої політичні плакати на виставці в Києві. На одному було зображено колорадського жука з написом «Не проходи повз, убий!», на другому – домовини в кольорах російського прапора з побажанням кожному рабу прокинутися в такій труні, на третьому – заклик до міжнародної спільноти бойкотувати російські ЗМІ. Сюжети плакатів у Росії визнали екстремістськими, а проти художника порушили кримінальну справу [152].

Восени 2014 року на вулицях Чорногорії з'явилися анти-російські біл-борди, підписані «чорногорськими патріотами». На одному вмістили слова письменника та політика Мілова-на Джиласа «росіяни ніколи не були друзями чорногорців, ми завжди були для них розмінною монетою». Інший плакат, повідомила агенція «Рейтер», натякав на коментар посла Росії в Сербії Олександра Чепуріна, який порівняв прагнення Чорногорії вступити в НАТО з діями мавпи, яка хоче отримати банан. Плакат гласив: «Краще банан у руці, ніж російський чобіт на шії!». Посольство РФ висловило протест щодо появи плакатів, на що отримало запевнення, що вони, звісно ж, «не відображають державну політику Чорногорії» [41]. Досить-таки креативними у «плакатній» творчості були молоді нідерландські соціалісти, які підтримали українців під час нідерландського референдуму 2016 року щодо асоціації Україна-ЄС. Активісти виготовили для розміщення на станціях метро плакат із зображенням голландського ультраправого політика Гірта Віддерса, який цілується з Володимиром Путіним. Нідерландська залізниця розцінила таке зображення провокативним і образливим і заборонила його поширення. Натомість молоді соціалісти запропонували інший варіант плаката – Путін розмальовує карту Європи червоним олівцем [153].

«Листівкову війну» проти України веде і агресор. У Москві прибічники партії Едуарда Лимонова «Інша Росія» розповсюджували свого часу агітки із закликами до уряду, попри економічні санкції, продовжувати війну проти України, визнати «ЛНР» та «ДНР» і «гнати бандерівців до Львова». За повідомленням речника Міністерства оборони України полковника Андрія Лисенка, на одному з київських підприємств вилучили дві тисячі листівок провокаційного змісту, які прибічники терористів мали поширити в столиці, у Запоріжжі було затримано пропагандиста, завербованого керівниками так званого гуманітарного батальйону «ДНР», завданням якого серед

іншого було також і виготовлення та поширення провокаційних листівок, тексти до яких надсилали російські куратори. На початку 2018 року розповсюджувачів проросійських агіток затримали у Мелітополі, а в Києві викрили фактично агенцію з виготовлення і поширення антиукраїнських пропагандистських матеріалів, замовником яких були російські спецслужби [2; 92; 128; 146].

Окремий вид листівок – звернення до українських солдатів та офіцерів, а також до жителів територій воєнних дій. Такі російські пропагандисти поширювали у різний спосіб 2022 року серед жителів і оборонців, скажімо, Мелітополя. Листівки, адресовані військовим, закликають «скласти зброю і йти додому», зберігши таким чином собі життя. Містян своєю чергою переконують, що Росія не має намірів обмежити інтереси України і українського народу, а її дії – всього-навсього самозахист від нацистів, цивільному ж населенню нічого не загрожує. Містить звернення і заклик до мелітопольців взаємодіяти з російською армією, щоб не допустити «безчинства озброєних банд», які отримали зброю «внаслідок злочинного рішення влади безконтрольно роздавати її населенню». Жителів Мелітополя застерігають вірити «пропаганді й дезінформації» з Києва. Натомість рекомендують користуватись інформацією з російських джерел, зокрема з телеграм-каналів «Південний плацдарм», «Соловйов», «Друзі майора Селіванова» та подібних, а також дивитися програми телеканалу «Росія 24» [149].

Нестача всього позначилася, втім, і на листівкових «боєприпасах» росіян. Так, під час спроби захопити Чернігів у квітні 2022 року російські пропагандисти обстріляли місто і околиці «пропагандистськими» снарядами з листівками часів ще російсько-чеченської війни [121].

Новим продуктивним засобом пропаганди стала анімація. Мультиплікаційні «агітки» спрямовані насамперед на ді-

тей, проте не лише на них. Піонером контрверсійної, на наш погляд, продукції для юних глядачів став так званий Перший російський телеканал, який спільно, судячи з титрів, зі студією «Царград ТБ» випустив анімаційну історію про взаємини двох хлопчиків – Вані й Колі, «який чомусь вирішив називати себе Миколою». За текстом сильніший «Ваня» завжди захищав «Колю», виступав за мир і був за мирне врегулювання конфліктів, а ось «Коля» виявився зрадником і, зрештою, агресором. Саме так, стверджують автори анімації, відбулося і у відносинах Росії з Україною, остання з яких, розповідають дорослі дітям, не любить сусідів та ще й напала на «ДНР» і «ЛНР». Українські активісти не забарилися і досить-таки швидко підготували відповідь російським пропагандистам – мультпереспів запропонованого сюжету за участю тепер «Івана» та «Миколи» і, звісно ж, з українським трактуванням подій. «За мотивами» історії з'явилася також анімація з героїнями «Маруся» і «Катруся», і тут, як мовиться, далі, напевно, буде...

Ще однією анімаційною історією, що мала резонанс, став радянський мультфільм «Скарби затонулих кораблів». У стрічці від 1973 року знайшли пророцтво події 14 квітня 1922 року, коли українськими ракетами «Нептун» поблизу острова «Зміїний» було знищено флагман російського флоту «Москва». За сюжетом герої фільму пересуваються на підводному човні «Нептун» і знаходять затоплений нацистський корабель з позначкою «Z» (саме таку використовують для ідентифікацій військові сучасної Росії). Намагаючись уникнути дошкульної аналогії, студія «Союзмультфільм» обмежила доступ до анімації росіян, зокрема на каналі «YouTube». Що привернуло до мультфільму ще більше уваги [39; 151].

Затоплення крейсера «Москва» стало мемом, який українці продуктивно використали у пропаганді. Вдалим, поза сумнівом, було використання відповідного сюжету на поштовій та супутній продукції – марках, листівках, конвертах та ін. Українці, не тіль-

ки філателісти, вишукувались у довжелезні черги, щоби придбати поштові сувеніри, володіння якими стало водночас гарним тоном і позицією. У «пропаганді філателією» були використані й інші сюжети російсько-української війни. Відгукнулися також і поштові відомства деяких інших країн, зокрема Польщі, Литви, Сьєра Леоне, Центрально-африканської республіки, випустивши в обіг філателістичну продукцію із зображеннями Володимира Зеленського, українських героїв, зброї. Взяли участь у відображенні подій і монетні двори різних країн, викарбувавши 2022 року монети української тематики.

До інформаційно-пропагандистської продукції віднесемо наразі також і гральні карти. Волонтери громадської організації «InformNapalm» випустили колоди карт із зображеннями російських військових, політиків і пропагандистів. Як зазначили ініціатори видань, карти призначені насамперед для українських воїнів, щоб ті знали з ким саме мають справу. Видання мали позитивні відгуки. Отримуючи подарунок від активістів, Головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний пообіцяв, що, «російська карта має бути битою»¹⁵.

Сторінками власне війни є й книжкові видання [18]. Література про події в Криму й на Сході України різноманітна і вже численна, налічує, можливо, сотні видань, про які, переважно російські, йшлося, і кількість котрих зростає [74].

Про події війни розповідають твори письменників, журналістів, учасників бойових дій¹⁶. Редакція «Forbes» уклала список найприкметніших, на її думку, українських видань початку

15 Використана технологія, зазначимо, не нова. 20002 року командування армії США ініціювало випуск гральних карт із зображеннями розшукуваних воєнних злочинців, щоб, граючи, військові США запам'ятовували свої цілі.

16 Про видання журналістів про війну детальніше у розділі «Словом книги» (див. стор. 148–158)

війни. До першої десятки увійшли «Аеропорт» Сергія Лойка, «Іловайськ» Євгена Положія, «Укри. Бойова проза» Богдана Жолдака, «Чорне сонце» Василя Шкляра, «Приватний щоденник. Майдан. Війна» Марії Матіос, «Художник війни» Максима Бутченка, «Абрикоси Донбасу» Любові Якимчук, «100 днів полону, або Позивний «911» Валерія Макеєва, збірник «Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО», «Війна на три букви» Катерини Сергацкової, Артема Чапая та Володимира Максакова [45]. Свою десятку найкращих уклали й журналісти радіо «Армія FM». Тут, окрім згаданих творів Євгена Положія, Максима Бутченка та Любові Якимчук, названі «Тисяча і одна ніч війни» та «Казки на ніч» Руслана Горового, «Інтернат» Сергія Жадана, «То АТО» Дмитра Якорнова, «Хроніка гібридної війни» Сержа Марка, «АД 242: Історія мужності, братерства та самопожертви» Ірини Штогрин, «Гібридна війна: вижити і перемогти» Євгена Магди, збірник «14 друзів хунти» [143].

Заслужують, на наш погляд, на увагу також інші видання про війну. До них зарахуємо наразі також твори зарубіжних авторів Юрія Фельштинського та Михайла Станчева «Третя світова: битва за Україну», Антуана Аржаковського «Розбрат України з Росією: стратегія виходу з піке» та ін.

Варто виокремити також і «воєнне» видавництво для дітей. «Тато, повернись живим!» — так називалось видання з дитячими малюнками й листами, адресованими українським воїнам. Особливість книги-альбому у тому, що на окремій сторінці видання діти могли власноруч написати побажання бійцям, а потім ці книги спрямували у зону АТО. Оповідання про фронтові події зібрані у збірнику для дітей «Героям Слава» [125]. Кілька видань витримала розрахована на дітей молодшого і середнього шкільного віку «Повстанська абетка», у якій у віршованій формі розповідається про життя і пригоди вигаданого юного повстанця УПА Алярмика та його побратимів. Хоча слова абетки ілюструють переважно історію визвольних змагань україн-

ців у роки Другої світової війни, мають вони, за словами ініціатора видання, тернопільського історика Олега Вітвіцького, сучасне спрямування (один з головних негативних персонажів, до слова, – Ліліпутін, є також Медведчуків та ін.). На створення абетки автора, каже він, надихнули архівні документи «Коли я працював над книжкою, сформували сайт визвольного руху... Першою в переліку серед десятків тисяч документів була абетка, – розповідає Вітвіцький. – Я відкриваю, а там маленький старий аркуш паперу і від руки якийсь повстанець написав алфавіт, не встановлено, хто це був. Просто повстанці в криївках займались самоосвітою. Мені тоді так здалося, що я за нього дописую ту повстанську абетку...» [9; 17]. Цікавий книжковий проект був здійснений також з ініціативи та за підтримки голови Луганської обласної державної адміністрації – керівника обласної військово-цивільної адміністрації Юрія Гарбуза. «Пригоди Микитки» – дитячі комікси про хлопчика, який разом з українськими військовими визволяє з полону терористів своїх батьків, побачили світ 2017 року [110].

Варто сказати також про «книжкове волонтерство». Громадські та інші організації, окремі літератори і журналісти добровільно збирають і спрямовують видання патріотичної тематики для потреб українських воїнів, вимушених переселенців, до бібліотек і закладів освіти. 2014 року українські видавці започаткували акцію «Бібліотека для Донбасу»: 60 видавництв зібрали і передали у бібліотеки і школи поблизу лінії зіткнення, у військові госпіталі та частини, у дитячі будинки, переміщеним особам понад 35 тисяч книжок. Долучились до важливої справи й навчальні заклади. Так, кілька бібліотечок для українських воїнів на Донбасі передали викладачі та студенти Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, Конфедерація журналістських організацій України, інші волонтери. Всеукраїнський благодійний фонд «Журналістська ініціатива» оголосив проведення акції «Книжки – українським воїнам».

Подаровані авторами, редакціями часописів видання спрямували до лікувальних закладів, де перебувають поранені, центрів реабілітації ветеранів, у військові підрозділи. Національна спілка письменників України ініціювала збір книжок українських авторів для Воеводської бібліотеки Кракова, де ними можуть користуватися переселенці з України. У березні 2022 року Держкомтелерадіо України проголосило початок благодійної акції «Українським дітям – українську книгу!». Її мета – надати можливість українським дітям за кордоном читати і вчитися рідною мовою. У межах акції українські видавці зібрали понад мільйон примірників художньої та навчальної літератури для дітей. Майже 500 000 книг безкоштовно було доставлено у волонтерські центри західних регіонів України та європейських міст, де проживають українські вимушені переселенці. З допомогою українським посольств, в найбільших бібліотеках європейських міст створюються «Українські книжкові полицки», які популярні серед українських біженців. Наступним кроком стало ініціювання акції «Українській молоді – європейську книгу!» Зібрані книги європейськими мовами від добровольців у Європі передаватимуть для відновлення бібліотечних фондів українських освітніх закладів та книгозбірень, що потерпають від російської агресії. Першу партію наукової літератури з Нідерландів, як повідомили в Держтелерадіо України, передали для студентів і викладачів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Російсько-українська війна покликала до життя і нові періодичні видання, спонукала розвиток, а фактично – відродження, військової журналістики. Трансформації торкнулися насамперед низової армійської преси, де за допомогою журналістів офіційних регіональних видань та волонтерів почали виникати спершу друковані інформаційні бюлетені, вісники, а згодом і «бригадні» (фронтові) газети. Такими є, до прикладу, «Залізна воля», «Вісник Артилериста», «Пліч-о-пліч», «Волин-

ський щит», «Едельвейс», «Морпіх», «Звитяга» та ін., що дає підстави дослідникам вести мову про новий змістовий період української військової журналістики. Варто принагідно згадати і український прес-самвидав на окупованих територіях – поширення інформаційних листків та навіть «стіннівок», в тому числі у місцях ув'язнення українських патріотів [145].

До «оперативних» засобів пропаганди, що використовуються, зарахуємо почасти також і книжкову продукцію, яку, скажімо, росіяни розповсюджують у форматі звітів від імені ніби громадських організацій та інституцій. Серед таких назвемо насамперед так званий Фонд досліджень проблем демократії під орудою у минулому чиновника, а нині «журналіста» і «громадського діяча» Максима Григор'єва, про діяльність якого ми писали. Робота фонду, зазначимо, апріорі орієнтована на підготовку і поширення матеріалів для дискредитації України і виправдання агресивних дій проти неї. Взірцем маніпуляційних видань російських пропагандистів може бути «дослідження» «Звичайний фашизм: військові злочини українських силовиків (2014 – 2016)», що була поширена в кулуарах конференції ОБСЄ восени 2017 року [50]. Черговий опус «досліджень» під назвою «Звичайний фашизм: українські військові злочини та порушення прав людини (2017 – 2020)» з'явився фактично напередодні російського вторгнення в Україну і був поширений в тому числі в Організації з безпеки і співробітництва в Європі [158]. Ангажований характер творів засвідчують і попередні книги Григор'єва, назви яких наразі досить-таки промовисті – «Нелегальні мігранти у Москві», «Міжетнічна інтеграція в Естонії», «Режим М. Саакашвілі: що це було?», згадана «Крим: історія повернення» тощо.

Серед затребуваних засобів пропаганди і так звані нові медіа, насамперед онлайн-видання, а також сучасні соціальні мережі.

Інтернет-простір – популярний полігон як апробованих, так і нових технологій пропагандистського впливу. Водночас

це і поле жорстких інформаційних зіткнень, результати яких не менш важливі у протистоянні, що принципово відрізняє нинішню російсько-українську війну від інших, подібних їй за масштабами застосування збройних сил.

Боротьба за аудиторію користувачів інтернету, апелювання до них з метою формування потрібної opinii здійснюється у різний спосіб і набуває так само різних форм, про що почасти йшлося. Аналізуючи перебіг протистояння у віртуальному просторі, варто зауважити, що українці виявилися більш підготовленими і креативними у використанні сучасних засобів комунікації. Найвдалішим тут є, на наш погляд, спілкування Президента України з громадянами країни у форматі коротких відео-роликів, оперативних і досить-таки неформальних, «особистісних», за характером. Спілкуючись із українцями зі службового кабінету, з вулиць, безпосередньо з місця тих чи інших подій, дохідливо і виразно, Володимир Зеленський зумів у такий спосіб налагодити комунікаційні містки, зміцнюючи довіру громадян до дій влади¹⁷. Так само успішним для українців був і формат звернень Президента України до урядів і парламентів інших країн, міжнародних організацій, серія яких стала «ноу-хау» світової політики й дипломатичної практики в добу інтернету. Варто зауважити і зовнішній образ українського Президента – військова уніформа, неголеність, втома, що так само, припустимо, враховувалось і продумувалось пропагандистами.

Адекватними були відповіді українців і у «традиційних» форматах боротьби в інтернет-просторі, де пропагандисти Росії фактично зупинилися на використанні так званих ботів та

17 Пізніші спроби росіян повторити апробований і успішний формат для досягнення схожого комунікаційного ефекту були невдалими – «закомплексований» Володимир Путін вочевидь програвав экс-капітану студентської гумористичної команди.

поширення з їхньою допомогою потрібних для себе маніпулятивних наративів, переважно неправдивої інформації. Що, на думку дослідників, не було ефективним [66].

Разом з тим російські пропагандисти не збираються скласти зброї у сфері телекомунікацій. Вдаючись до практики минулого. Так, як повідомили ЗМІ, в окупованому Херсоні росіяни почали роздавати місцевим жителям, як гуманітарну допомогу, тюнери до телевізорів, які налаштовані на російські пропагандистські канали (інтернет і мобільний зв'язок від українських операторів перед цим вимкнули) [22]. Історики ЗМІ зауважили подібність таких кроків з діями пропагандистів Третього рейху. Тоді, розуміючи силу радіо для формування opinio, безплатні радіоприймачі роздавали німцям на день народження міністра пропаганди Геббельса. Схоже вчинили німецькі пропагандисти і напередодні анексії Австрії 1939 року, коли «підприємці» наводнили ринок сусідів великою кількістю дешевих радіоприймачів, через які готували громадську думку австрійців до аншлюсу [25, с. 335].

ТЕХНОЛОГІЇ «БОЙОВОЇ ПРОПАГАНДИ»

Щодо власне інформаційно-пропагандистських технологій під час війни, то тут усе, як бачиться, за пропагандистськими «статутами».

Одним з першорядних завдань російських пропагандистів є дискредитування політики і дій українського військово-політичного керівництва для спричинення недовіри до них, а також, за можливості, вкорінення сумнівів у правильності світоглядних вартостей та обраного Україною шляху розвитку.

Для досягнення пропагандистської мети застосовують широке інформаційне «килимове бомбардування»: звинувачення у некомпетентності влади та її представників, у військових та ши-

рше управлінських помилках, в ігноруванні інтересів населення (скажімо, під час організації оборони), у ніби намірах влади зрадити інтереси України, підписавши кулуарно угоди про капітуляцію, наголошування на попередніх, довоєнних, огріхах та ін.

Окремою ціллю стало задеклароване і конституційно закріплене прагнення України до НАТО. Дехто з проросійських, а тепер ніби патріотичних українських «експертів», використовуючи різні канали, почав нав'язувати думку, що саме ця ухвала Верховної Ради (і ледве не особисте рішення Президента Петра Порошенка) спричинило нинішню агресію Росії проти України. Тож, підводять «експерти» до висновку, відмовляться українці від НАТО, то матимуть спокій, з неба не падатимуть бомби і не будуть гинути люди. «Забуваючи» облудно у менторських розмислах, що окупація Росією українських територій розпочалася ще до ствердження Україною в Конституції шляху до Північноатлантичного альянсу. Складником кампанії є і просування тези про «не таке» НАТО. До цього залучено ширше коло осіб, які переважно у соцмережах звинувачують Альянс у немічності, а то й зраді, у нездатності допомогти українцям захистити їх, а отже і у власне неспроможності НАТО.

Дотичні прийоми і так званої роздільної пропаганди. Серед тем, які мають, на думку технологів, поглибити і загострити українські розбіжності, — «традиційне» для України питання мови. Саме звідси не на часі, як бачиться, акцентовані закиди високопосадовцям (зазвичай «випадково» обирають саме тих, хто активний у спротиві) щодо використання в зверненнях до аудиторії, навіть не в офіційному спілкуванні, не української. Не завжди, але такі випадки — «знахідка», зачіпка для хайпу з метою відволікання від власне завдань захисту.

Відповідні мотиви підживлюють і у професійних спільнотах, де цілеспрямовано акцентують питання, скажімо, участі/не участі у територіальній обороні чи волонтерстві, у декларуванні особистої чи колективної позиції тощо. «Раптом» згаду-

ють і про за давнені суперечки та больові точки, роз'ятрюючи їх. Також пробують наголосити конфліктні ситуації між вимушеними переселенцями і місцевим населенням, між тими, хто мігрував за кордон, і хто залишився в Україні, між прихильниками різних політичних сил... Часто, не маючи «матеріалу» для роздмухування протистояння, використовують і вигадки, поширюючи їх також за кордоном. Так, за повідомленням Служби безпеки України, в розпал вторгнення Росії російські пропагандисти почали розмішувати на закордонних ресурсах публікації про переслідування і погроми євреїв на Житомирщині, які нібито вчиняє місцеве населення. Брехливу інформацію спростував головний рабин Житомира Шломо Вільгейм, який закликав не вірити пропагандистам війни і не дати їм реалізувати їхні смертоносні сценарії [113].

В арсеналі бійців четвертого виміру і прийоми так само згаданої деморалізуючої пропаганди. З цього ряду тиражовані прохання про допомогу військовим частинам чи просто війську, госпіталям, групам біженців, які з неофіційних, а то й просто анонімних, джерел, саме зараз перебувають у критичному стані, яким бракує всього і за яких потрібно молитися. Те саме стосується негативних повідомлень про втрати, полеглих воїнів (скажімо, легендарного пілота, відомого як «Привид Києва», розпачливо хоронили кілька разів), на інформації про яких «спеціалізуються» цілком конкретні користувачі мереж. Не всі з них, звісно, зумисне прагнуть нагнітати емоції, сіяти зневіру, однак і про «корисних ідіотів» ми знаємо... На створення відчуття загрози, атмосфери недовіри і панічних настроїв працює і поширення інформації про людей, автомобілі тощо, які нібито є терористами, захоплені і використовуються ворожими ДРГ та под. Зазвичай такі повідомлення супроводжують відомостями про цілком конкретних людей, транспортні засоби, що найчастіше є провокацією і може призвести в тому числі до трагічних наслідків, що вже траплялося.

Стосується теми і поширення інформації про ніби здобутки ворогів. Вміщуючи мапи із захопленими українськими територіями чи інші «переможні» відомості від росіян, той чи інший автор посту супроводжує таку інформацію зазвичай «власним» коментарем про те, що сам він, мовляв, не вірить у публіковане і навіть вважає те брехнею. Але читайте і дивіться... Прийомом «наживки» користуються і тоді, коли, звинувативши когось в ангажованості, тут же подають і відсилання на першоджерело (таким може бути, скажімо, маловідомий інформаційний ресурс): за адресою можна зайти і долучитися до контенту – вже детальніше.

До «деморалізуючих» наративів належить і нав'язливе порівняння наслідків нинішнього нападу Росії з діями українських військових з визволення і захисту районів українського Донбасу від 2014 року – початку російської військової агресії проти України. Підміна і ототожнення таких понять вочевидь спрямовані й на виправдання російського фашизму в Україні. На «роззброєння», як бачиться, мають працювати також розмірковування про те, чи варто українцям захищати землю, «яку влада розпродала олігархам», бо раз так, то нехай вони її і боронять.

В арсеналі деморалізуючої пропаганди і поширення чуток про ніби втечу військово-політичного керівництва зі столиці, про загибель того чи іншого військового керівника, про захоплення росіянами того чи іншого важливого населеного пункту. Так, росіяни вже багато разів «брали» Харків, Чернігів, інші обласні центри, повністю «знищували» українську авіацію і ПВО, окремі знакові військові підрозділи тощо. За кордон «втік» Президент Володимир Зеленський з родиною, його попередник Петро Порошенко і «гинув» колишній міністр МВС України Арсен Аваков. Останній у відповідь на повідомлення про свою «смерть» відповів, що ворожі пропагандисти не дочекаються того, бо спочатку він хоче побачити, як згине Путін, розвалиться зловісна російська імперія, а Україна – переможе і розквітне.

ХТО ЗА МИР?

До деморалізуючих технологій варто віднести наразі також «пропаганду миру», завданням якої, за визначенням відомого фахівця ведення психологічної війни, англійця П. Г. Уербортонна, є підрих морального стану населення ворожої країни до такого рівня, коли воно змусить уряд своєї країни піти на мир, тобто припинити збройний опір і фактично капітулювати. (Збройні дії у такій парадигмі ведення війни є лише одним із засобів досягнення тієї самої мети) [62].

Застосування технології «морального роззброєння» має тяглу історію, що сягає доби античності. Передбачає вона, зокрема, і формування «груп впливу», організацій, що вимагають миру, насправді ж деморалізують суспільство і пригнічують спротив агресорові. Так, свого часу зусилля знаменитого оратора і політичного діяча Афін Демосфена, який намагався мобілізувати громадян на боротьбу з ворожою Македонією, наштовхнулися на протидію досить-таки організованої «партії миру», що усіяко возвеличувала можливості супротивників і страхала афінян їхньою силою. Як з'ясувалося згодом, фінансував таємно «миротворців» цар Македонської держави Філіпп II, якому приписують слова про те, що віслюк, навантажений золотом, здолає будь-яку фортецю [23, с. 310].

Використання технології «пропаганда миру» простежується і в пізніші часи. У період підготовки і проведення так званої Великої жовтневої соціалістичної революції 1917 року значного поширення, до прикладу, набули антивоєнні брошури російських більшовиків, фінансованих (про це також згодом стало відомо) супротивником Росії – Німеччиною. Такі багатотисячні видання – «Війна і дорожнеча в Росії», «Кому потрібна війна?» та ін. – дискредитували російську владу та фактично закликали до припинення спротиву, що, свідчить історія, мало для Російської держави негативні наслідки [52, с. 8].

Активно сприяв «рухові за мир» на міжнародній арені в роки вже «холодної війни» як відомо, і Радянський Союз, який таємно виділяв для проведення відповідних «роззбройних» акцій на Заході величезні гроші.

У квітні 1981 року, розповідає історик спецслужб Джон Баррон, голландська влада змушена була вислати з країни офіцера КДБ Вадима Леонова, який діяв у країні під маскою кореспондента ТАРС. Викрив він себе тісними зв'язками з організаторами місцевого досить-таки войовничого «руху на захист миру». Напившись, розвідник «під прикриттям» почав хвалитися, що, якщо в Москві вирішать, що на вулиці Амстердама повинні вийти 50 тисяч демонстрантів, – вони вийдуть! І для цього достатньо буде лише сигналу Леонова на збір, після чого до столиці Нідерландів прибудуть «протестувальники» з усієї країни!

У жовтні того самого року вже в Данії заарештували письменника Арне Петерсена – агента КДБ, який працював на СРСР впродовж десяти років. Одним із завдань літератора була організація «пропагандистського наступу» за без'ядерну зону в Скандинавії, тобто фактично за роззброєння північного флангу НАТО. Для досягнення мети Петерсен склав звернення, яке було підписане ста п'ятдесятма діячами культури, а потім розмістив його за гроші, звісно, КДБ в газетах як платне оголошення. Влітку 1981 року він організував також «марш миру» від Осло до Парижа. Після арешту Петерсена з Данії був висланий і майор КДБ Володимир Меркулов, куратор «борця за мир» [14, с. 274 – 275].

Розвал СРСР призвів до відповідного затухання й активності «миротворців».

Цікавий погляд на «пропаганду миру» для «внутрішнього вжитку» в радянські часи пропонує і відомий правозахисник і багаторічний політичний в'язень, літератор Левко Лук'яненко. У книжці «Національна ідея і національна воля» він стверджує, що «пропаганда миру» – технологія роззброєння також підко-

рених народів. Говорячи про маніпулювання свідомістю українців, насаджування їм ідеї «миру», він пише:

«Отже, мир, мир, мир ціною безпросвітного рабства! Мир ціною втрати свободи, національної честі й людської гідности!

І нікому не дають гукнути: «Агов, люди, українці, схаменіться! Подивіться, хто вас закликає до миру? Хто забрав у вас зброю і карає тюрмою за її збереження? Який мир маємо і кому він більше потрібен?»

...Російська імперія завжди боялася національного прозріння українців. Вона знала, що Україну можна утримувати під своєю владою лише доти, доки українці не набули національної свідомости, доки не поширилась українська національна ідея, а коли це станеться, то ніяка імперська сила не втримає українців під владою Москви.

І нам прищеплювали бажання миру. Це цілковита нісенітниця! Мир потрібен колонізатору для спокійної експлуатації підкореної нації та її загарбаної землі, а не уярмленому народові. Нація, що через поразку опинилась у рабському стані, прагне не миру, а національно-визвольної війни. Мир у колоніальному стані — це рабство, і всяка нація, що хоче продовжити своє існування, повинна боротися за місце під сонцем. Нація, яка перестала боротись, це вже не нація і вона не варта поваги...

Чого не кинути грізно катам: «Ви також жити хочете. Хочете жити довше, ніж я, бо у вас влада, багатство, життя собі на втіху, чого я не маю, то чого я маю боятися війни більше, ніж ви? Війна може зірвати ваші кайдани з моїх рук і перетворити мене з раба на вільну людину. Я нічого не втрачу у війні, а ви втратите все. Тож нехай буде кривава затята війна!» [86, с. 218 — 222].

Дослідники обґрунтовано вказують на використання технології замирення українців і під час нинішньої російської агресії проти України. Серед проявів «пропаганди миру», зокрема, акції руху «Матері за мир», що відбувалися під гаслами «STOP геноциду Донбасу!», «Припиніть убивати наших дітей!», «Стоп

війні!», «Мета війни – сланцевий газ і безлюдний Донбас!» тощо. Такі акції були ініційовані «об'єднаною лівою опозицією», а точніше – прихильниками проросійських організацій, зокрема ЗУБРом – «Всеукраїнською громадською організацією за мир і дружбу між Україною, Білоруссю та Росією», Комуністичною та Соціалістичною партіями України, залишками Партії регіонів. Участь в організації вже міжнародних протестних «мирних» заходів – акції «Українки за мир!» – взяла, за повідомленнями ЗМІ, і колишня прес-секретар президента-втікача Віктора Януковича, а нині літераторка Ганна Герман, що також не є, поза сумнівом, випадковим [4; 10; 11].

2015 року волонтерам сайту «Миротворець», пише Георгій Тука, стала відома інформація про вказівку Москви маріонеткам з так званої ДНР організувати підконтрольні громадські організації, які б, наряджаючись в українські кольори, експлуатували популярні на «триклятому» Заході теми боротьби за права людини, свободу слова, права дітей тощо. Магістралями пропаганди таких ГО мали стати наративи «припинення війни», «боротьби за мир», які потрібно було супроводжувати «свідченням очевидців», «фотографіями спалених будинків на тлі кинутих дитячих іграшок, музичних інструментів, побутових приладів» та ін. Відповідно до інструкцій активно потрібно було використовувати і родичів українських воїнів, що потрапили до полону, наголошуючи на тому, що «Київ послав їх на війну», «Україна їх покинула», «Порошенко не хоче їх звільняти», «Потрібно вести прямі переговори з Донецьком і Луганськом» тощо.

Невдовзі з'явилися й власне організації. Спочатку, каже Георгій Тука, засвітилася колишня соратниця Юлії Тимошенко та «регіоналів» Наталія Королевська, яка започаткувала рух тепер «Жінки за мир», згодом виникла й утворена колишніми «силовиками» «миротворча» партія «Розумна сила», яка почала активно просувати кремлівські «темники» у життя [144].

До «замирювальних» інформаційних операцій належить, на наш погляд, і активне протегування у професійному журналістському середовищі «словникової толерантності», недопущення використання в українських ЗМІ і видавництві «мови ворожнечі», тобто лексики, що може «образити». Серед практичних порад пропонується, зокрема, уникати назв «терористичні війська», «рашисти» стосовно сепаратистських незаконних угруповань, «наші герої» щодо українських військових, адже це в умовах протистояння є «неприпустимим». Темі запобігання «мови ворожнечі» були присвячені круглі столи і конференції, організатори яких власне і не приховували, що в слові вони вбачають наразі саме «інструмент роззброєння», були видані профінансовані з-за кордону словники й посібники щодо протидії «мові ворожнечі» [56; 111]. Лінгвістичним прийомом «миру» стала і, так би мовити, «евфемізація» медійного середовища, коли відверто проросійські видання почали пропонувати називати «українською критичною пресою», ховаючи за означенням власне належність і фактичну функціональну спрямованість мас-медіа. Такі неоднозначні «примиренські» позиція й дії, втім числі керівництва НСЖУ, спричинили гостру дискусію в журналістському середовищі України, призвівши до демонстративного виходу із професійної Спілки на знак протесту низки провідних журналістів, які публічно звинуватили керівництво НСЖУ у потуранні Росії [44; 67; 80; 82; 83]. Свою позицію мають і власне військові журналісти, які вважають, що їхній обов'язок – тримати суспільство в «тонусі» і нагадувати, що війна триває, а не займатися «лінгвістичною косметикою», що спотворює реальність, вихолощує зміст подій [60; 112].

До місця, певно, навести тут і слова президента США Франкліна Делано Рузвельта, який у часи фашистської агресії у промові «Чотири свободи», виголошеної перед членами конгресу 6 січня 1941 року, сказав:

«Як держава ми можемо пишатися тим фактом, що ми добродушні, але ми не можемо собі дозволити бути дурнями. Ми завжди повинні побоюватися тих, хто дує в труби і б'є в литаври, проповідуючи теорію умиротворення. Ми повинні особливо побоюватися тієї невеликої групи егоїстично налаштованих людей, які готові обрізати крила американського орла, щоб викласти його пухом свої власні гнізда» [116]...

ТРОЯНСЬКІ КОНІ МЕДІАПОЛЯ

Вочевидь інспірована і теза про «не таких» росіян. Мовляв, снують в стані ворога ті, хто кращий за поганців, хто має викликати в українців співчуття. Шукають таких, тобто «не таких», і з-поміж журналістів, пропонуючи забути, що ті, кого підсовують, завжди були зброєю держави-агресора, фактично пропагандистами путінського режиму.

Однією з найбільш резонансних у медійному полі України 2022 року стала історія російської журналістки Марини Овсянникової, редакторки російського пропагандистського «Першого каналу». Під час ніби прямого ефіру транслявання вечірніх новин 14 березня вона з'явилася позаду ведучих з антивоєнним плакатом «Зупиніть війну! Не вірте пропаганді! Тут вам брешуть!». Згодом журналістка пояснила вчинок: батько у неї — українець, мати — росіянка і їй соромно за те, що впродовж багатьох років вона займалася пропагандою, виправдовуючи війну і злочини Кремля проти України. Після демаршу Овсянникову позбавили роботи і навіть покарали — оштрафували на тридцять тисяч рублів за статтю «організація непогодженої акції», хоча за куди менше в Росії кидають тепер за ґрати. Остання обставина, а так само і те, що журналістці безборонно дозволили виїхати за кордон, дало підстави запідозрити Овсянникову в участі у так званих активних за-

ходах – інформаційній операції спецслужб. Метою таких заходів наразі є, як бачиться, формування прихильної до росіян громадської думки в країнах, уряди яких запровадили проти Росії санкції, з метою їх послаблення. На користь останнього свідчить і те, що, виїхавши за кордон, вже невдовзі в ефірі одного з провідних італійських телеканалів Овсянникова закликала Захід скасувати антиросійські санкції, адже «не всі ж росіяни погані»....

...Технологія використання «борців із режимом», «втікачів» від нього апробована і досить-таки продуктивна, зазначимо, в діяльності різних спецслужб. Важливим елементом у таких спецопераціях є «медійність» залучених осіб. Досягається пізнаваність «перебіжчиків» їхньою активною публічністю, у тому числі творами, які «розкручуються», а інколи і створюються, не без допомоги ініціаторів. Технологію «троянських коней» практикували і радянські, а тепер продовжують, припустимо, і російські спецслужби.

Варто зазначити, що від 20-х років минулого століття за межами СРСР опинялося багато публіцистів, літераторів, діячів мистецтва, хто не поділяв комуністичної ідеології або ж рятувався від репресій. Таким був, приміром, помічник Йосипа Сталіна Борис Баженов. Втікши до Франції 1928-го року, він видав мемуари «Спогади колишнього секретаря Сталіна», які принесли йому широку популярність н Заході. 1937 року відмовився повернутися додому вже високопоставлений співробітник закордонного відділу НКВС, керівник радянської військової розвідки у Західній Європі Вальтер Кривицький. Його перу належить низка викривальних матеріалів, спрямованих проти сталінського режиму, в тім числі книжка про політичні репресії в СРСР, спроби Сталіна експортувати більшовицьку революцію «Я був агентом Сталіна». 1938 року втік за океан ще один розвідник – Олександр Орлов. Незадовго до смерті Сталіна він видав книж-

ку «Таємнича історія сталінських злочинів». Не втікав, а був вигнаний з Радянського Союзу і найбільший політичний супротивник Сталіна Лев Троцький. За кордоном опозиціонер видав багато книжок, серед яких мемуари «Моє життя», «Зраджена революція», незакінчене дослідження «Сталін» та інші. Така опозиційна активність звичайно ж не подобалася Кремлю. 1940 року в Мексиці Лев Троцький був убитий агентом НКВС. Не простили одкровенень і згаданому Кривицькому – 1941 року його знайшли вбитим в одному з готелів Вашингтона [22, с. 21 – 32].

За пізнішого часу на Захід таємними стежками перебирались й інші чиновники та розвідники-втікачі, які ставали відомими завдяки і своїм публікаціям. На відміну від попередників їхня доля менш трагічна – вони або доживали свого віку природним шляхом, як колишній заступник Генерального секретаря ООН Аркадій Шевченко, який попросив політичного притулку в США 1977 року, або ж і нині мають змогу займатися літературною й журналістською діяльністю, як, скажімо, екс-шпигуни Віктор Суворов, Олег Гордієвський чи Юрій Швець.

Підвищена увага громадськості до втікачів робили і роблять їх впливовим акторами формування opinio за кордоном. Так само притягальні вони і для опозиціонерів та противників урядів країн походження політичних мігрантів. Ці обставини і враховують спецслужби у своїй діяльності, плануванні і здійсненні спецоперацій за участю наразі «троянських коней».

До таємних агентів впливу радянських спецслужб деякі сучасні дослідники зараховують, до прикладу, радника радянського посольства у Швеції, колишнього есера Сергія Дмитрієвського, який втік на Захід 1930 року. Після втечі Дмитрієвський видав на Заході книжки «Доля Росії», «Сталін. Предтеча національної революції» та «Радянські пор-

трети», де сформулював ідею «націонал-більшовизму», фактично виправдовуючи сталінізм.

Показовими у цьому сенсі є і творчість та доля відомого письменника Олександра Солженіцина, який зазнав сталінських репресій, був ув'язнений у таборах, перебував у засланні. Кандидатура літератора, сина російського селянина та українки з Кубані, оптимально відповідала образу жертви сталінського режиму. Мало хто знає, але саме Микита Хрущов – головний поборник сталінізму – наполіг на опублікуванні згодом культового солженіцинського «Одного дня Івана Денисовича». Перший літературний твір про сталінські табори з'явився в листопадовому числі «Нового мира» за 1962 рік і майже одразу був перекладений іншими мовами. Того ж 1962 року у грудні Олександра Солженіцина прийняли до Спілки письменників СРСР, а наступного «Один день...» висунули на здобуття Ленінської премії, що без погодження і сприяння спецслужб було неможливим.

Обласканий владою, Солженіцин розпочав працю над головною своєю працею – «Архіпелагом ГУЛАГом». Як бачиться, саме заінтересованість влади у викривальному творі відкрила письменнику доступ до архівів спеціальних служб і таємниць сталінського режиму, які лягли в основу майбутнього видання. Однак політична погода змінилася. Хрущова усунули від влади, до керма управління державою прийшли фактично послідовники сталінських традицій і моралі. Звісно, новим очільникам, які поступово почали оббілювати сталінізм і відроджувати культ особи, твори Солженіцина, як і сам автор, були не потрібні. Втративши підтримку і, як наслідок, можливість друкуватись, письменник пішов у самвидав, його твори почали з'являтися на Заході, побачив там світ і «Архіпелаг ГУЛАГ». Невдовзі у шатах дисидента, якого переслідують, Солженіцин емігрував із Радянського Союзу.

В еміграції Солженіцин не полишав критики радянського режиму та його політики, багато подорожував, виступав з лекціями. Видавав і книги. Поступово сформулювалась і, певно, власна політична концепція письменника. Суть її полягала у необхідності творення нової держави на православно-патріотичних засадах. Ядро такої держави мав би скласти, на переконання письменника, «союз чотирьох» — Росії, України, Білорусі та Казахстану. Така ідеологія «на диво» збіглася з баченням державного устрою вже нового керівництва Росії. У вересні 1990 року одразу у двох центральних виданнях — «Литературной газете» і «Комсомольской правде» з'явилась програмна стаття Солженіцина «Як нам облаштувати Росію» про його бачення шляхів відродження і розвитку країни. Майже одразу не без, вочевидь, сприяння вийшло і книжкове видання твору. Олександр Солженіцину повернули раніш відібране радянське громадянство, присудили і Державну премію РРФСР. 1994 року письменник за спонукання Володимира Путіна повернувся в Росію, де останні роки провів на державній дачі під Москвою, ставши іконою керманичів ідеології вже нового, путінського, «русского міра» [22, с. 165 – 167].

Додаткове світло на підспудні можливості й мотиви діяльності Олександра Солженіцина у різні часи проливає інформація багаторічного в'язня радянських таборів українця Левка Лук'яненка, який у спогадах «Шлях до відродження» стверджує: «Солженіцин був таємним агентом із псевдонімом Ветров і, будучи політв'язнем, ввійшов у довіру до українців Мегеля, Малкуша, Кравченка, які керували підготовкою політв'язнів до повстання, доніс владі, і всіх людей групи, про яких Солженіцин написав у доносі, 22 січня 1952 року розстріляли». Лук'яненко звинуватив Солженіцина також у веденні інформаційної війни проти України з метою приховування історичної правди, щоб і далі тримати українців під впливом

проімперської брехні [87, с. 522]. Відомості Лук'яненка підтверджують й інші джерела [31; 71]¹⁸.

Використання «опозиції» з пропагандистською метою у тренді діяльності й сучасних спецслужб, в тому числі, чи й на-самперед, російських. До агентів інформаційного впливу росіян за кордоном час од часу записують, скажімо, экс-радника Путіна Андрія Ілларіонова, відомих журналістів Савіка Шустера та Євгена Кисельова. Щодо співпраці останнього з радянським КДБ і ФСБ, є і прямі авторитетні свідчення, як ось керівника охорони Президента Росії Бориса Єльцина Коржакова [77], хоча й не тільки його. Колишні співробітники спецслужб розповідають про співробітництво Кисельова (оперативний псевдонім – «Алексєєв»), принаймні до середини 90-х, із одіозним 5 управлінням КДБ СРСР, яке займалося дисидентами. Такі «одкровення» можуть свідчити, втім, і про відмову Кисельова від подальшої співпраці.

Спостерігачі кажуть про підконтрольність опозиції в сучасній Росії. Роль «опозиціонерів» полягає у створенні видимості плюралізму думок у російському суспільстві, що важливо для демонстрування пропагандистської картинки «на зовні», а так само і у виконанні окремих доручень.

Одним з ключових меседжів у контексті активних заходів росіян в умовах посилення міжнародних санкцій та подальшої ізоляції Росії внаслідок її агресії проти України стало і просування маніпулятивної тези про «хороших», або ж «не таких»,

18 Приклад Солженіцина далеко не поодинокий в історії технологій політичної боротьби з метою досягнення політичної трансформації радянського суспільства чи локальніших політичних цілей. У такій низці творчість Іллі Еренбурга, Анатолія Шатрова, Анатолія Рибаківа, Володимира Войновича, Льва Разгона, діяльність журналів «Новый мир» Олександра Твардовського, «Юность» Валентина Катаєва, «Огонек» Віталія Коротича, інших літераторів та видань. Їхнє значення, роль і місце у змінах в колишньому СРСР потребують, безумовно, окремого дослідження.

росіян, а заодно і «правильного» «руського міра». Однією з провідниць тези є і колишня «конкурентка» Путіну на останніх президентських виборах в Росії, журналістка Ксенія Собчак. На різних майданчиках за кордоном, вона «засуджує» воєнні дії, співчуваючи усім, хто потерпає від війни, закликаючи до миру і спільних поступок, прирівнюючи таким чином агресора та жертву. Із осудом надмірної «русофобії» виступає також і популярний «опозиційний» журналіст Юрій Дудь, який у телепередачах і дописах закликає розмежовувати росіян і російську владу. Саме остання, каже він, винна у нинішньому «конфлікті», тому прості люди не мають страждати від санкцій. Схожих, помічних для Кремля, наративів ініціативно дотримуються також і інші відомі російські «вигнанці», зокрема Гаррі Каспаров та Михайло Ходорковський. У контекст «м'якої пропаганди», вочевидь керованої і спрямованої на послаблення тиску на Росію, лягає, на наш погляд, і кейс Марини Овсянникової, з якого ми розпочали.

Захід схильний, певно, обманюватись. Повіривши у щирість вчинку і наміри тієї самої Овсянникової, ще донедавна ревній пропагандистці Кремля, німецька «Weimer Media Group» присудила їй 2022 року «Премію ЗМІ за свободу» у Східній Європі, а найбільша газета Німеччини «Die Welt» запросила висвітлювати події в Росії та Україні [97].

Такі рішення викликали хвилю обурення серед журналістів в Україні та Європі. Зокрема, відома українська журналістка, експертка зі стратегічних комунікацій Валентина Аксьонова зазначила, що не припустимо, щоб «агент ФСБ» і Кремля розповідав про російсько-українську війну, формував комунікаційну рамку по Україні в Німеччині, поширюючи наративи, що «це братовбивча війна, її потрібно зупинити», «накачування України зброєю збільшить ескалацію конфлікту»; «відмова від російського газу знищить щасливе життя простих німців та їхніх дітей, в садочках буде холодно»; «санкції не б'ють по Путіну, а стражда-

ють прості росіяни» тощо. Із закликом до редакції «Die Welt» не доручати Овсянниковій висвітлювати події в Україні звернулася і Національна спілка журналістів України. У листі НСЖУ, який підписали також окремі українські журналісти, котрі знайшли притулок у Німеччині, наголошено на ангажованості росіянки, що ставить під сумнів її об'єктивність [156].

Різно засудили українські журналісти і вручення Марині Овсянниковій міжнародної премії імені Вацлава Гавела «За креативне інакомислення», котрої її удостоїла Фондація з прав людини в Осло. Вимагаючи скасувати рішення про нагородження російської пропагандистки, НСЖУ зазначила, що поява журналістки з плакатом під час трансляції новин на головному російському телеканалі є, на думку усієї української медіа-спільноти, черговим актом маніпуляції з боку Кремля, розрахованим на непосвячених [90].

Протести журналістів мали вплив. «Die Welt» відмовилася від подальшої співпраці із Овсянниковою, не отримала вона і «Премії ЗМІ за свободу»...

Проте активні заходи за участю пропагандистки продовжувались. Тепер і в Україні. На 1 червня 2022 року «Human Rights Foundation» Гаррі Каспарова та інформаційна агенція з російським минулим «Інтерфакс-Україна» анонсували проведення пресконференції Овсянникової у Києві. Звернулися організатори візиту росіянки до України і з проханням про її зустріч зі студентами Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Проте і тут не склалося. В Інституті журналістики відповіли, що не будуть зустрічатися з жодним «хорошим» медійником країни-агресора ні зараз, ні після перемоги, а запропонована фондом «Human Right Foundation» зустріч студентів з «осознавшею свою вину» московською пропагандисткою свідчить про те, що деякі міжнародні організації не відчують межі між добром і злом, військовою спецоперацією і війною на винищен-

ня цілого народу в сучасній Європі. Діалог з представниками московії, йдеться у заяві інституту, може бути тільки після того, коли вони покаються перед світом, українцями, визнають свою вину і займуть належне їм скромне місце у світовій історії як другосортна країна, яка займалася тероризмом протягом віків [6]. Зважаючи на значний негативний суспільний резонанс, була скасована також і анонсована пресконференція Овсянникової. Невдовзі вона повернулася в Росію...

МЕДІАМЕДІАТОРИ

Журналістська діяльність в умовах війни загострено важлива. До повідомлень з телеекранів, з інших джерел прикута тотальна увага. Нині саме журналісти визначально є модераторами громадської думки, суспільних настроїв і почувань. Проте інколи саме вони і стають збудувачами емоцій, виконуючи роль «агентів впливу» агресора. Так, ведучий одного загальноукраїнського каналу, користуючись під час прямого ефіру інформацією безпосередньо з інтернет-стрічки, кілька разів упродовж своєї «вахти» на початку вторгнення оголошував про наступ на територію України білоруських військ. Насправді ж наступу не було (станом на 1 січня, будемо сподіватися, що і не буде), а інформацію про напад білорусів вочевидь «вкидали» для збурення панічних настроїв. З тої низки і повідомлення видання «Новое время», яке 11 березня сповістило на початку новин про проникнення з Гостомеля на Боршагівку (мікрорайон Києва) російських танків, які обстрілюють мирних жителів. Це прогнозовано спричинило панічні настрої серед киян, хоч прориву і обстрілів у дійсності не було [43]. Як з'ясувалось потім, провокаційне повідомлення підготував журналіст, який і до того не надто дотримувався професійних стандартів, публікуючи інформацію на замовлення.

Звідти і просування наративів, вигідних, як бачиться, насамперед ворогові. З таких була і теза про «шкідливість» озброєння загонів територіальної оборони (які почали демонструвати свою ефективність) стрілецькою та іншою зброєю. Чи не вперше про «небезпеку» цього заявив в іменному блозі один з колишніх українських політиків. Перебуваючи вже кілька років за кордоном, він виступив проти того, щоб українцям роздавали зброю, адже «після війни» це стане проблемою для суспільства. Другим номером тезу підхопили і журналісти одного з телеканалів, які висловлювали «стурбованість» роздаванням зброї чи не кожному гостю свого ефіру, вносячи потрібний комусь, вочевидь, дискурс у суспільне обговорення. Ставлячи водночас під сумнів як конкретне рішення військово-політичного керівництва, так і право громадян на самозахист та відсіч ворогові. А також опосередковано, можливо, і збройну допомогу західних партнерів Україні, адже хто знає, як поведеться «після війни» вона? Оминаючи те, що без зброї в руках успішного «після війни» для українців може й не бути...

Ще одним насаджуваним смыслом на тому таки каналі стала теза, що найголовніше завдання для українців – врятуватися, зберегти життя. На що гість програми – радник Президента України Олексій Арестович змушений був відреагувати, підправивши журналістів: нині, сказав він, головне маємо думати про те, як перемогти, або принаймні чим допомогти українській армії у її боротьбі.

ФАЛЬШИВИМ ГОЛОСОМ

Окремо потрібно сказати і про згадувані так звані фейки – спеціально створений контент, який не відповідає дійсності й завдання якого вплинути на аудиторію з визначеною метою.

Фейки поширюють у різний спосіб. Так, як повідомили в Центрі протидії дезінформації при Раді національної безпеки і

оборони України, серед українських військових полонених, що перебувають, зокрема, в СІЗО Ростова-на Дону, росіяни поширюють неправдиву інформацію через сфальшовану українську та зарубіжну пресу. У підроблених ФСБ виданнях, що імітують справжні, йдеться про ніби поразки ЗСУ і повсюдну капітуляцію України. Мета таких видань, зазначається у повідомленні, – схиляння українських воїнів, ізольованих від правдивих джерел інформації, до співпраці й надання потрібних окупантам показів [155].

Проте «рашисти» не є винахідниками «газетної» омани¹⁹.

Фальшування, фальшивки були в активному арсеналі так само сталінських та гітлерівських ідеологів. Відомі численні підробки, які використовувались ними для пропагандистської роботи, а під час воєнних дій – з метою дезорієнтації та дезінформації противника. Особливої майстерності умільці досягли у фальшуванні «документальних» фото про звірства один одного, які поширювали як листівки та плакати. Одна з листівок, приміром, була оформлена під справжні публікації газети «Правда» від 28 травня 1942 року, де у вставках йшлося, що німці, мовляв, добре ставляться до полонених, а західні союзники насправді є ворогами СРСР, що насувається антисталінська революція та ін. [159, с. 17]. Інколи за справжні видавали окремі випуски газет. Такою, приміром, була ніби газета «Правда», яку гітлерівці видрукували влітку 1941 року і зі сторінок якої розповідалось про успіхи німецької армії на фронтах та щасливе життя за нової влади. Була тут і замітка про те, що син Йосипа Сталіна – Яків Джугашвілі здався у полон. Поруч було вміщено перепустку російською та німецькою мовами, з якою можна було й самому

19 Вперше, певно, технологія підроблених видань була використана англієцями під час Першої світової війни, коли 1918 року поміж супротивників поширювали масовими накладками (250 – 500 тис. прим.) видання, стилізовані під німецькі, проте з «британським» змістом [19].

перейти на бік гітлерівців. Подібні фальш-видання, спрямовані проти сталінських військ, виготовляли і фіни.

Варто сказати, що фальшували німці не тільки друкований контент. Надаючи важливого значення радіо-впливу, фахівці пропаганди створювали також «фальш-радіостанції» (їх називають ще «чорними»), які поширювали інформацію від імені мовника, на який, власне, і була спрямована інформаційна агресія. Такі радіостанції відіграли важливу роль під час «французької» кампанії Німеччини. Поширювані ними чутки, неправдиві повідомлення дезорієнтували довірливих французів і значно полегшили німцям окупацію Франції.

Окрема сторінка видавничих фальшувань — підробка офіційних фінансових, поштових та інших документів. Гітлерівці, приміром, виготовляли фальшиві гроші союзників, метою чого була дестабілізація західної економіки, продуктові картки, що діяли на радянській території, британці — «німецькі» поштові марки із зображенням Гімmlера, що, за задумом, мало спричинити розбрат у гітлерівській верхівці, та ін. Не відставали від «колег» і радянські пропагандисти, які також набили руку у фальшуванні документів [19, с. 23].

Про використання фальшивок уже у роки «холодної війни» розповідає журналіст Савік Шустер, який на початку 1980-их працював репортером європейських видань в Афганістані [168]. За його словами, він брав участь у творенні псевдо-газети Міністерства оборони СРСР «Красная звезда». Видання підготували репортери італійського журналу «Frigidaire», а надрукували у видавництві Ватикану, де, за словами Шустера, «не було агентів КДБ». У сфальшованій газеті містились матеріали про злочини окупаційних військ, заклики до радянських солдатів скласти зброю і вимагати повернення додому. Також повідомлялось про буцімто повалення прорадянського уряду Бабрака Кармаля, завершення війни і братання радянських військ з моджахедами. Віддруковану газету (за деякими даними, всьо-

го виготовили сім тисяч примірників, а ще були надруковані й фальшиві радянські плакати) доправили до Афганістану, де журналісти разом з моджахедами вночі розклеїли її за маршрутами просування радянських підрозділів. Є відомості, що газету поширювали також серед військових гарнізонів.

Як згадує колега Шустера по Радіо «Свобода» Іван Толстой, акція не була першим подібним досвідом Савіка. Ще до Афганістану той брав участь і у творенні псевдо-«Правди», яку підготували до Олімпіади 1980 року в Москві. Для досягнення максимальної схожості з тоді головною газетою СРСР у Фінляндії навіть спеціально закупили папір, схожий на той, на якому друкувалась «Правда». До Москви газету із сатиричними матеріалами та творами дисидентів доправили з допомогою туристів, а потім і нелегально розповсюдили. Видання повідомляло про ніби переворот в СРСР, утечу керівників держави Брежнєва та Сулова до Праги і те, що РРФСР заявила про вихід з Радянського Союзу [79].

Про «афганські» інформаційні операції-«обманки» розповідає і доктор політичних наук Дмитро Ольшанський, який під час радянської окупації країни працював радником найвищого керівництва Афганістану:

«Поширювались різноманітні правдоподібні чутки. У деяких випадках їх підробляли під повідомлення ВВС, оскільки цей канал вважався найпопулярнішими серед воюючих племен... Було визначено місця, де спілкування має найінтенсивніший характер і тому поширення чутки найвиправданіше: спілкування на базарі, у чайхані, розмови з випадковим попутником у машині, що рухається в контрольований опозицією район. Оскільки разового впливу було недостатньо, готували цілі блоки чуток. За часом функціонування чуток визначили цифру в 12 – 15 днів, після яких чутка «вигасає» чи витісняється. Але сформована нею позиція все одно продовжує діяти. Блок чуток складався з повідомлень різного спрямування: прославляючі, дискредитуючі, співчутливі, захисні.

Дію деяких чуток відстежили від початку і до кінця. Наприклад, враховуючи те, що певна частина афганців йде на порушення заборон, якщо знає, що вони не перші, запустили чулки, ніби доставили понад сто мільйонів афгані винагороди за здані американські ракети «Стінгер» і що вже понад 20 осіб поміняли свої «Стінгери» на мільйон афгані. Через тиждень з'явилися охочі продати ракети» [102].

Центр протидії дезінформації при РНБО України оприлюднив «навчальні» методичні матеріали зі створення фейків, які поширили і вочевидь використовують у війні проти України сучасні російські пропагандисти. В розповіді «знавців української психології» йдеться про прийоми впливу на свідомість людей і рекомендації зі створення фейків. Відповідно до настанов пропагандистське повідомлення має бути банальним, проте емоційно насиченим. Навіть абсурдним. Можна, скажімо, повідомити, що «націоналісти в Україні розпинають російських дітей». Так само фейк повинен залишати простір для фантазій. Як приклад – повідомлення про те, що той чи інший «мер – російський шпигун». Достовірності надає і «прив'язування» повідомлення до місцевості. Приміром, «у селі Іванівка – російські танки». Важливим, наставляють маніпулятори свідомістю, є також повторювання повідомлення, бажано різними авторами чи джерелами. Що найлегше досягти в інформаційних мережах. «Убивчо» спрацьовує, на думку технологів, і теза про намагання влади приховати правду, адже вона, влада, «постійно бреше» [163].

Попередній аналіз дає підстави ствердити широке використання технології фейків у пропагандистській інформаційній війні Росії проти України. До раніш наведених прикладів додамо і кампанію з ніби створенням в українських лабораторіях за допомогою американців біологічної зброї, а так само і про наміри українських військових застосувати поти російських військ і мирного населення хімічну зброю. Це питання путі-

ністи винесли навіть на високий міжнародний рівень, ініціювавши його розгляд в ООН. Де отримали цілком очікувану поразку, адже жодних аргументів, окрім недостовірних, навести на підтвердження звинувачень не змогли – в Організації Об'єднаних Націй інформацію Росії визнали фейком [8]. Пізніше ж з'явилися повідомлення про застосування хімічної зброї в Маріуполі вже росіянами, що дає підстави ствердити, що кампанія дезінформації була спрямована на «прикриття» наступної злочинної атаки.

У практиці й менші пакості. Так, в інтернеті було розтиражовано фейк, що нібито в прямому ефірі одного з українських державних телеканалів з'явилася дівчина з плакатом-закликом до Володимира Зеленського капітулювати і «повернутися на сцену». Вміщувалось і зображення «телекадру». Насправді ж такого не було, а історію російські пропагандисти вигадали і виготовили [120].

З цієї низки і так званий діпфейк «звернення» Президента України про припинення опору. Фальшивка (про можливість якої, до слова, українські спецслужби повідомляли заздалегідь) так само була поширена через інтернет. Використали технологію фальшування відеозображень росіяни і для влаштування 24 червня відеоконференції ніби мера Києва Віталія Кличка з його берлінською колегою Франціскою Гіффі. Лише через 15 хвилин розмови, коли «Кличко» почав говорити, що ніби українські біженці обманюють німецьку державу, берлінці, повідомляє «Гардіан», запідозрили підступ. Зустріч перервали, мерія терміново зв'язалася з послом України в Німеччині, який і заперечив справжність людини на відеоекрані. Офіс очільниці Берліна виступив із заявою щодо інциденту, зауваживши, що «не було жодних ознак того, що співрозмовник Франціски Гіффі не є реальною людиною» [7]. Як стало відомо згодом, відеоконференції з «Кличком» відбулися також і у мерів Мадрида та Відня, котрі так само були ошукані діпфейком.

Брудні технології застосували і проти голови Миколаївської державної адміністрації Віталія Кіма. Під час російського наступу на різних ресурсах були розміщені вербальні звернення від ніби чиновника. Голосом, схожим на голос Кіма, повідомляли, що російські танки – на підступах до Миколаєва і на вулицях міста уже розпочались бої. Очільник області вимушений був звернутися до миколаївців із закликом не вірити фальшивкам, мета яких – посіяти паніку серед жителів області й міста [150].

СЛОВО НА СЛОВО

Контрпропаганда може бути різною. Теоретично можна вести мову про поширення правдивої інформації – як альтернативи брехні. Насправді це не завжди ефективно. Фахівці кажуть, що спростування (поширення правдивої інформації навзаємін неправдивої) буде коштувати – у будь-якому вимірі – у кілька разів дорожче. Адже мало відповісти словом на слово. Потрібно, щоб правда була поширена саме там, і дійшла саме туди, де була поширена і куди дійшла неправда. Що передбачає наразі також і відповідні дослідження аудиторії, аналіз «зрізу» сформованої думки з наступним і відповідним врахуванням того у контенті відповіді. Варто мати на увазі й те, що неправда, поширена першою, є вже засвоєною, у її наративи багато хто, напевно, повірив, тож заміщення у свідомості людей такої інформації іншою потребуватиме додаткових творчих, організаційних та інших зусиль. Таким контрпропагандистським заходом бачиться нам і російськомовний телевізійний проєкт «FREEDOM», який українські мовники, об'єднавши зусилля, запустили 10 березня 2022 року (хто і чому зруйнував за кілька років перед війною українське іномовлення – інша розмова). У режимі цілодобового мовлення телевізійники пропонуватимуть український погляд на події, який буде досяжним глядачам в мережах «IPTV» та на

«YouTube». Проте ефективність такої інформаційної дії, яка припустима, можна буде оцінити у принаймні середньостроковій перспективі, вона, на наш погляд, не є належно адекватною відповіддю на актуальний виклик, вона в нинішніх умовах – фактично оборонна боротьба з наслідками пропаганди.

У сучасному світі контрпропаганда часто, як не дивно, гра на випередження. Складником чого є, зокрема, руйнування інформаційної інфраструктури супротивника, позбавлення його інформаційних ресурсів та інших пропагандистських можливостей. Російсько-українська війна багато в чому демонструє саме таку ідеологію інформаційного протиборства. Тисячі IT-фахівців з усього світу, припустимо – не без спонукки, об'єдналися в неформальні, однак потужні, інформаційні кібервійська, які у певні періоди практично заблокували цілі сегменти інформаційних ресурсів агресора, навіть найбільш захищені, як думали росіяни. Були атаковані інформаційні та інші сайти центральних органів влади, в агресорів виникли логістичні та управлінські проблеми, були заблоковані також пропагандистські російські ресурси, які внаслідок зовнішнього втручання подекуди почали транслювати український контент, на поштові електронні скриньки, телефони росіян почали надходити спамові інформаційні повідомлення з України. Українські кібервоїни заблокували низку російських і проросійських пропагандистських груп, на кшталт «Новоросія. Херсонська народна республіка» та їй подібних, припинивши таким чином «розповсюдження деструктивних матеріалів» і дезінформації. У чеках деяких магазинів окупованого Херсона «раптом» з'явилися написи з українськими гаслами²⁰. Зламали бійці інформа-

20 Щось подібне сталося і в російській Казані. Тут проукраїнські написи почали з'являтися на цінниках у магазинах. Невідомі активісти писали про злочини росіян в Україні, повідомляли про кількість втрат російської армії, про можливі наслідки агресії для простих громадян РФ тощо [164].

ційних військ і головний офіційний вісник росіян – ТАРС. У новинних стрічках агенції було розміщено інформацію про реальні, замовчувані Кремлем, втрати росіян в Україні, а також заклик зупинити безумство путінської влади.

Певні кроки були здійснені і для створення інформаційної інфраструктури забезпечення трансляції українського інформаційного контенту на тимчасово окуповані території, а так само протидії ворожому інформаційному впливу на підконтрольні території України [107].

Діяльність українських «інформаційних месників» була настільки потужною і, вочевидь, дошкульною, що агресор здійснив цілеспрямовані ракетні напади на ретрансляційні центри в Україні, зокрема у Києві, в Антополі на Рівненщині, у Вінниці, Луцьку, пояснивши їх саме прагненням убезпечити себе від інформаційних атак з України. *Нападає ворог і у кіберпросторі. За повідомленнями Держспецв'язку України всього за перші три тижні від початку російського вторгнення на українську критичну інфраструктуру було здійснено понад трьох тисяч DDoS-атак. Об'єктами нападів ворога є насамперед фінансова, урядова та телекомунікаційна інфраструктура* [94].

Потужного і болісного, в тому числі репутаційного, удару в інформаційному полі завдали Росії і у світі, де заблокували контент агресора у мережах телевізійного мовлення, а також припинили діяльність російських пропагандистських структур, серед яких і одіозної «Russia Today» та «Sputnik», діяльність яких було припинено фактично в усіх державах Євросоюзу. Компанія «Мета» – власник популярних інформаційних ресурсів – заблокувала також діяльність понад 60 вебсайтів, що, маскуючись під європейські, поширювали російські наративи про війну в Україні.

Для протидії відвертій російській дезінформації (за даними верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки Федеріки Могеріні та оперативної робочої групи ЄС із

стратегічних комунікацій лише за два роки було виявлено понад три тисячі випадків дезінформації з боку російськомовних ЗМІ) в ЄС створено, зокрема, сайт euvsdisinfo.eu, завданням якого є боротьба з маніпуляційними технологіями Росії. Ресурс надає оперативну інформацію про неправдиві повідомлення російських мас-медіа, а також містить банк кремлівських фейкових новин. Про свідому політику дезінформації Росією європейської і світової громадськості заявив також і очільник МЗС Латвії Едгар Ринкевич, який, як і Центр стратегічних комунікацій НАТО, вказав, зокрема, на активне використання росіянами з метою інформаційного впливу соціальних мереж. У вересні 2017 року в столиці Фінляндії Гельсінкі відкрився Європейський центр з протидії гібридним загрозам, засновниками якого стали 12 країн ЄС та НАТО – Фінляндія, Швеція, Норвегія, США, Франція, ФРН, Великобританія, Іспанія, Польща, Естонія, Латвія і Литва. Під гібридними загрозами розуміються в тім числі поширення брехливої інформації, атаки на інформаційні системи, а також інші види атак за допомогою сучасних технологій, які розглядаються як ворожі дії, спрямовані на дестабілізацію держави без формального оголошення війни. Завданням центру є вивчення і дослідження таких загроз, що, вочевидь, передбачає і протидію їм. Попри те, що на презентації центру, йшлося про різні, в тім числі терористичні та кримінальні організації, помічник генерального секретаря НАТО з питань розвідки та безпеки Арндт Фрайтаг фон Лорінгхофен, який був основним доповідачем, згадав у цьому зв'язку, зауважили спостерігачі, лише одну державу – Росію... Про наміри протидії інформаційній агресії Росії заявили й інші країни, зокрема Канада. Питання використання Росією інформації в гібридній війні проти України було порушено також і на засіданнях Генасамблеї ООН, учасники якої наголосили, що будь-яке фальшування новин, використання мас-медіа з агресивною метою, в «пропагандистських війнах» становить загро-

зу цінностям об'єднаних націй [34; 59; 70; 76; 154]. Про виклики в інформаційній сфері йдеться також в інших документах міжнародних організацій та експертів [15; 99; 161].

Свою сторінку в інформаційній боротьбі пишуть і книжники. Найбільші українські книготорговельні мережі, зокрема «Книгарня «Є», заявили про вилучення з продажу російських книжок, що видані в Росії, а також філіями російських видавництв в Україні. Про припинення співпраці з російськими колегами повідомили також українські видавці. Згодом заборону на ввезення та поширення видавничої продукції з території країни-агресора наклав і Держкомтелерадіо України, який до того здійснював обмежувальні заходи до таких видань [48; 63; 68; 95; 114]. Так, до списків «заборонених» видань було внесено, зокрема, книги «Під грифом «За будь-яку ціну» та «Радикальний удар» Альберта Байкалова, «Експеримент «Україна. Недоречність, тяглістю в століття» Віктора Зуєва, «Сповідь російського добровольця» Юрія Горошка, «Слов'янський розлом. Українсько-польське іго в Росії» Олександра Пижикова, «Війна на Донбасі. Зброя і тактика» Олександра Широкограда та ін. Були заборонені до ввезення також і книги экс-прем'єр-міністра України Миколи Азарова «Україна на роздоріжжі. Записки прем'єр-міністра та «Уроки майдану. Україна після перевороту» [53; 54].

Про солідарність з українцями на книжковому полі заявили і європейці. Британське видавництво «Exact Editions» надало читачам безкоштовний доступ до своєї цифрової «української колекції», де зібрані книжки про Україну, подібно вчинили й інші видавництва і бібліотеки, а дехто так само відмовився від видавничої співпраці з росіянами. Бойкот російським пропагандистським книжкам оголосили також в Естонії. З торговельних мереж «Apollo» і «Rahva Raamat» на вимоги громадськості було вилучено українофобські книжкові видання,

серед яких «Україна – вічна руїна» Льва Вершиніна, «Україна, якої не було» Андрія Ваджра, «Київ капут» Едуарда Лимонова, «Євразійський реванш Росії» Олександра Дугіна» та ін. [157]. Заборонили виставляти антиукраїнські твори російських пропагандистів також і під час XXIV Мінської міжнародної книжкової ярмарки 2017 року. Тут заборонили експонувати «Донбас. Від Слов'янська до Дебальцевого. Окопна правда громадянської війни» Михайла Полікарпова, «Лицарі Новоросії» Геннадія Дубового, «Ляльки і ляльководи. Українські катастрофи» Ель-Мюріда та ін. [33]. Відкидаючи звинувачення в обмеженні інформації й свободи слова, ініціатори заборон вочевидь керувалися і позицією Європейського суду з прав людини, який в одній з розглянутих справ констатував, що «Публікація книг терористів має враховувати небезпеку того, що подібна публікація може сприяти виправданню, героїзації, романтизації чи, навпаки, баналізації і применшенню небезпечності тероризму» [59].

НУ ЩО Б, ЗДАВАЛОСЯ, СЛОВА...

Російсько-українська війна має багато вимірів. У тому числі й лексичний. Українські політики тривалий час – від окупації Росією українських Криму і частини Донбасу 2014-го – не наважувалися офіційно назвати війну війною, ворога – ворогом, убивць – убивцями, що, наголошували і ми, не тільки не стримувало, а й фактично спонукало Кремль до агресії. Росіяни й тепер ховаються за евфемізмами, згодуюючи, насамперед своїй аудиторії, казочку про «спеціальну операцію» в Україні, метою якої є так само облудні «денацифікація» і «демлітаризація» українців.

І питання тут не з царини гарного тону чи моветону. Однозначність найменування реалій і подій надто ж у складні часи –

право людини та суспільства на отримання правдивої інформації. А водночас і юридична категорія. Фахівець з міжнародного права Тарас Чорновіл звернув увагу на те, що недавно міністр закордонних справ КНР Ван І вперше з високопосадовців обережного Китаю назвав вторгнення Росії в Україну війною. І це, переконаний Чорновіл, є важливим. Адже саме така кваліфікація подій – визнання війни війною, дає змогу належно формувати державну політику, в тому числі відкривати кримінальні провадження, справи проти воєнних злочинців, притягати їх за злочини проти людяності.

Такої думки дотримуються тепер, вочевидь, і українські дипломати. На користь цього – історія з «конотаційним непорозумінням» в стінах ООН. Як повідомили ЗМІ, департамент комунікацій Організації Об'єднаних Націй розіслав своїм співробітникам листа, в якому ніби заборонив називати дії Росії щодо України «війною» і навіть «вторгненням», а лише «конфліктом» чи «військовим наступом». Інформація набула розголосу, а міністр закордонних справ України Дмитра Кулеба звернувся до ООН за відповідними роз'ясненням ситуації. В ООН устами речника генерального секретаря організації Стефана Дюжарріка заперечили існування подібних інструкцій, пізніше ж радник голови Офісу Президента України Михайло Подоляк назвав їх інформаційною провокацією Росії, «яка хоче створити враження, що має право вбивати громадян України і на це ніхто не буде звертати уваги» [115]...

Про важливість точних визначень також історія з позовом України проти Росії до Міжнародного суду ООН в Гаазі (перше слухання справи відбулося 7 березня 2022 року). Притичиною наразі став термін «геноцид». Росія, переконаний Київ, перекручує тлумачення слова, намагаючись звинуватити Україну в порушенні прав людини, чим виправдати свої агресивні дії. Українські правники, наголосивши на абсурдності російських звинувачень, вказали натомість на багаторічну пропаганду лю-

диноненависництва на екранах державного російського телебачення, де з уст у тому числі «журналістів» лунали і лунають заклики до знищення української нації, вирішенню «українського питання». Спроби Росії назвати біле чорним і навпаки засудили також і провідні науковці світу. У заяві, яку підписали майже 150 дослідників Голокосту (вона була опублікована в «Jewish Journal», а також озвучена у різних поважних аудиторіях), зроблено висновок – російська влада маніпулює терміном «геноцид», що є цинічним і неприпустимим [89].

Час спонукає народження і нових термінів. Український науковець, доктор політичних наук Микола Томенко запропонував до наукового вжитку а так само, відповідно, і до словників, поняття «рашизм» (від «Russia» – Росія і «fascismo» – фашизм). Обґрунтовуючи визначення, політолог зазначає: попри те, що державна політика і дії путінської Росії підпадають, поза сумнівом, під означення ідеології і практики фашизму (а так само і сталінізму), вони мають свої особливості. До них науковець зараховує, зокрема, такі: визнання особливої місії в світі російського народу; переконання у статусі «старшого брата» серед всіх слов'янських народів; утвердження російської версії православ'я як єдиної правильної релігії; обґрунтування права Росії на захист, включно із воєнним, так званого російськомовного населення в інших державах світу. Микола Томенко каже, що нині тоталітарна ідеологія рашизму загрожує не лише Україні, а й усій світовій цивілізації, засадничим вартостям демократії і принципам міжнародного співтовариства. Зрозумівши небезпеку і назвавши її, давши їй адекватне визначення в тому числі на лексично-понятійному рівні, буде легше, переконаний науковець, протистояти злу.

В умовах війни, виру оголених емоцій, по-іншому бачиться і неприпустимість так званої мови ворожнечі, кайданки якої ментори накидали суспільству впродовж останніх років. До слова, чи не перший словник «табу-мови» видали за грандові

гроші у Маріуполі (навіть чи хтось наважиться запропонувати його маріупольцям до вжитку після відомих подій нині). Українські медіа перестали бути пуританами, відкривши шлях до «живої» мови з усіма її мінусами, але також і плюсами. Публікації ЗМІ, програми телебачення і радіо не мікшують ненормативну лексику своїх героїв, та й самі журналісти не вважають крайні емоції контекстуально зайвими чи неприпустимими. Телевізійний «5-й канал», вочевидь солідаризуючись із суспільним трендом, зробив ефірною заставкою напис «Русский солдат, иди на х*й!». Що стало предметом розгляду Комісії із журналістської етики України, куди надійшла скарга одного із глядачів, ім'я і прізвище якого наразі не є важливими. Скаржник заявив, що телеканал, розмістивши вказаний вислів, порушив суспільні етичні й моральні норми. Комісія вирішила не брати пояснень у телеканалу, щоб не відволікати його працівників від висвітлення актуальних подій. Розглянувши скаргу в односторонньому порядку, КЖЕ дійшла висновку, що журналісти не порушили етичних стандартів журналістики, оскільки діяли в межах свободи вираження свободи поглядів. У своєму рішенні Комісія журналістської етики вважала за потрібне наголосити, що використання ненормативної лексики у конкретному випадку набуває зовсім іншого значення, аніж звичайне побутове порушення мовних норм, адже відповідь українських воїнів з острова Зміїний на вимогу агресора здатися є фразою-символом боротьби українців з російськими окупантами, що обійшла світ і стала мемом. Тож журналісти «5-го», як і багатьох інших медіа, що використовують фразу, роблять це не з метою поширення нецензурних слів, а керуються вимогою, згідно з якою «повага до права громадськості на повну та об'єктивну інформацію про факти та події є найпершим обов'язком журналіста». Ось така ось ситуація, хлоп'ята [75]...

Набуло характеру тенденції і написання деяких російських назв не зовсім, так би мовити, за правописом. Так, дедалі більше

українських користувачів мереж, та й офіційних мас-медіа, починають писати з малої літери слова «путін», «москва», «росія»... Мовознавці не вбачають у тому гріха, адже, кажуть вони, автори дописів демонструють таким чином своє ставлення до понять...

Російсько-українська війна спричинила хвилю перейменувань. В українських містах та інших населених пунктах нові назви отримали сотні вулиць, що були названі колись на честь російських і радянських військових, літераторів, діячів культури тощо, що представляли тепер агресора та його союзника Білорусь. Стало це трендом і за межами України. 14 липня 2022 року міська рада Нью-Йорка ухвалила законопроект про перейменування Брайтон-Біч-авеню та Коні-Айленд-авеню у Брукліні в «Ukrainian Way» («Український шлях»). У Баку місцеві депутати внесли пропозицію перейменувати столичну вулицю з «Московська» на «Маріупольська» [32]. В Іспанії з ініціативи жителів міста Фуентес-де-Андалусія у провінції Севілья їхнє місто під час Страсного тижня з 1- по 16 квітня місцева влада офіційно перейменувала на «Україна». На той самий час на знак солідарності з Україною були перейменовані також деякі вулиці міста, які стали називатися Київська, Маріупольська, Харківська, Херсонська і Одеська [35].

Перейменування торкнулися не лише, втім, поселень. В Україні столичний виробник хліба та хлібобулочних виробів «Київхліб» змінив назву темного заварного хліба. Колись «Білоруський» тепер буде «Отаманським» [139].

Назви таки мають значення!

СЛОВОМ КНИГИ

Від початку російсько-української війни світ побачило чимало книжкових творів, авторами яких є журналісти за освітою чи працею. Особлива сторінка книжкової історії – так

звана ветеранська література, книги безпосередніх учасників бойових дій.

Активний у літературі відомий львівський журналіст, власний кореспондент всеукраїнських часописів, зокрема «Молоді України» у Москві, а тепер політичний оглядач парламентського «Голосу України» Богдан Кушнір. Окрім публіцистичних видань, його перу належить кілька романів про зовнішню розвідку, де було прогнозовано вторгнення Росії в Україну, а також наступний розвиток подій. Про це йдеться наразі у «Помсті оперативника розвідки» та «Невидимій павутині», що були задумані й написані фактично напередодні 2014 року.

З початком російської агресії Богдан Кушнір добровольцем пішов до війська, служив на Донбасі в Силах спеціальних операцій ЗСУ, він – учасник бойових дій. Побачене й пережите лягло в основу роману «Лінія зіткнення. Любов і ненависть», що вийшла 2018 року. А за два роки – 2020-го – побачила світ і документальна «Таки війна... Із щоденника офіцера сектору «А». Книга передає атмосферу першого періоду російсько-української війни, містить роздуми автора про державну, зокрема інформаційну, політику на сході та півдні України, а також окремі публікації з минулого та сучасного російсько-українських відносин.

Схожа творча й військова доля ще одного відомого львівського журналіста – Влада Якушева. Автор і співробітник багатьох популярних часописів, він із початком війни так само добровольцем пішов до війська, очоливши пресслужбу 14-ї ОМБр, брав участь у бойових діях. Згодом на основі реальних подій написав книгу «Карателі», що побачила світ 2018 року. Оповідання й спогади Якушева увійшли також до збірок творів учасників АТО.

Історія формування та діяльності ДУК «Правий сектор» та Української добровольчої армії у період 1914 – 1918 років постає у «Щоденнику нелегального солдата» журналістки Олени Білозерської, яка служила у військових підрозділах снайпером.

Учасниця війни ретельно, «протокольоно» фіксує у книзі становлення добровольчого руху, доповнюючи факти власними спостереженнями і рефлексіями. Книга-документ була номінована на Національну премію Тараса Шевченка 2020 року. З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну Білозерська знову змінила стилос на стилет, повернувшись на передній край.

Від 2014 року на фронті й журналістка Олена Ластівка-Мокренчук зі Сніжного на Донеччині. Була офіцером пресслужби 72-ї ОМБр імені Чорних Запорозжців, очільницею пресслужби оперативного командування «Північ», в Управлінні зв'язків з громадськістю ЗСУ. Про побачене і пережите – в книгах «Аліска фронтова лисичка», «Афінка з «Куби», «Україна-мрія».

Щемні щоденникові записи-листи у книзі київської журналістки, а потім – санінструктора 2-го взводу 1-ї роти 1-го батальйону 93-ї ОМБр Валерії Бурлакової «Життя P.S.». Втративши коханого, який загинув під час виконання бойового завдання на шахті «Бутовка», дівчина добровільно стала до лав захисників України – про це і у виданні, що з'явилася 2016 року. Згодом за книгою було створено виставу з однойменною назвою.

Як військовий журналіст розпочинав свій фронт Сергій Братчук з Одеси. Потім була волонтерська діяльність, а від 2018 року – добровільна служба у 8-му окремому батальйоні УДА імені Андрія Гергерта. Про пережите тепер координатора групи «Інформаційний спротив – Південь», заслуженого журналіста України – у збірці «Війна у мирний час» та документальних відеофільмах.

Журналістський досвід знадобився і Артему Череднику (відомішому під літературним іменем Андрій Чех). У книзі «Точка нуль», яка побачила світ 2017 року, літератор розповідає про війну з тонким гумором, стверджуючи цим, що на полі бою є місце не тільки трагедійному, а й оптимістичному.

Свою точку – «Точку неповернення» – описує Дмитро Вербич. Автор і ведучий спецпроєкту про мандри, доброволець, згадує події початку російського вторгнення, коли на фронт

пішли перші українські оборонці, часто не маючи ані належної підготовки, ані найнеобхіднішого. Пішли, щоби зупинити і перемогти ворога.

Про свій військовий досвід розповідає блогер і десантник Валерій Ананьєв (Маркус). Учасник російсько-української війни від її початку, в книзі-бестселері «Сліди на дорозі» змальовує будні і звичаги на фронті у промовистих деталях, правдиво і яскраво.

Не менш важливими для розуміння подій війни й суті російської агресії є також книжкові спогади журналістів, які зазнали рашистського полону.

Насамперед, тут варто назвати книгу Станіслава Асеева «Світлий шлях». Історія одного концтабору». Залишившись в окупованому Донецьку, журналіст описував те, що відбувалося у місті, поширюючи інформацію «назовні» через досяжні засоби, зокрема Радіо «Свобода». У липні 2017 року Станіслава затримали і звинуватили у «шпигунстві» на користь України. Вирок «суду» — 15 років ув'язнення. Утримували Асеева у сумновідомій в'язниці «Ізоляції», де в'язнів по-садистському катували. Згодом журналіста вдалося обміняти на полонених рашистів. Книга Станіслава Асеева про жахіття окупації та ув'язнення побачила світ 2020 року, згодом її удостоїли Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Високою Шевченковою відзнакою нагородили й твори кримчанина, режисера-документаліста Олега Сенцова, якого окупанти ув'язнили за звинуваченням у «тероризмі». До двотомника увійшов і щоденник «Хроніка одного голодування» про 145-денне протестне голодування українця в російській в'язниці у Якутії. Записи Сенцову вдалося вивезти до України і опублікувати після звільнення.

2017 року побачила світ книга також кримського журналіста і кремлівського в'язня, оглядача проекту радіо «Свобода» «Крим Реалії» Миколи Семени «Кримський репортаж. Хроні-

ки окупації Криму 2014 – 2016 рр.». Підготував і видав книгу Семена після звільнення з в'язниці і переїзду на неокуповану територію. Побачило світ майже 1000-сторінкове видання українською та англійською мовою.

Потрапив до російського полону під час журналістської поїздки на Луганщину і черкасець Валерій Макеєв, згодом – секретар Національної спілки журналістів України. Про свою історію автор розповів у згаданій раніше книжці «100 днів полону, або Позивний «911», яка побачила світ 2016 року.

Журналісти – очевидці найдраматичніших подій, є очима, якими читач, глядач, суспільство бачать і сприймають те, що відбувається на передньому краю війни.

Про початок російського вторгнення розповідає документальна книга Артема Шевченка «Слов'янськ. Початок війни». У виданні тоді військового журналіста, а згодом і спецпризначенця, – спогади українських воїнів, інтерв'ю з учасниками подій 2014 року, уже архівні фото.

Йдеться про перші дні й місяці війни і у книзі «Герої (не)війни. Про мертвих, живих і ненароджених» військових журналістів Олега Криштопи та Ольги Калиновської від 2016 року. Матеріал для книги – інтерв'ю із українськими воїнами, які стали на шляху ворогові у Криму, під Донецьком, на горі Карачун. У виданні – розповіді про українських військових льотчиків з бригади морської авіації, які порятували унікальну військову техніку, про донецьких «ультрас», які стали основою добровольчого батальйону «Донбас», інших оборонців.

Історії українських воїнів в АТО і в книжці воєнного журналіста, співкоординатора групи «Інформаційний спротив» Костянтина Машовця. Видання під назвою «Діалоги з нулів» вийшло друком 2017 року.

Промовистим є і «Фронтний альбом» кореспондента газети «Голос України» Олександра Клименка. Документальний

фотолітопис героїки українських воїнів побачив світ 2016 року і був презентований у багатьох містах України та за кордоном.

Про моральну відповідальність і необхідність вчитися на власних помилках пише луганський журналіст Валентин Торба, до книги якого «Я – свідок. Записки з окупованого Луганська», що побачила світ 2015 року, увійшли авторські публікації в газеті «День» та щоденникові записи. Нотатки про поїздки прифронтовими містами, про людей українського Донбасу у виданні Олександра Михеда 2020 року «Я змішаю твою кров із вугіллям».

Творячи книги про війну, автори-журналісти активно використовують звичні їм жанри оповідей. «Дівчата зрізають коси» – так називається збірка воєнної кореспондентки, викладачки інституту журналістики Шевченкового університету Євгенії Подобної, до якої увійшли записані історії 25 жінок-воїнів, учасниць російсько-української війни 2014 – 2018 років в складі ЗСУ та добровольчих підрозділів. Видання отримало кілька професійних відзнак, а Євгенія Подобна 2020 року була удостоєна Шевченківської премії у номінації «Публіцистика, журналістика».

Про жінок на війні, парамедиків, волонтерок, журналісток, у документальній книзі 2018 року «Жінка війни» розповідає також Анна Шила. Історії добровольців і у книзі Наталки Позняк-Хоменко «Волонтери: сила небайдужих». Це видання побачило світ за сприяння Українського інституту національної пам'яті 2020 року. Одразу кілька книжок-інтерв'ю про війну у доробку львівської журналістки та волонтерки Ірини Вовк. Серед них тритомник – «Ізоляція. Таємні в'язниці Донбасу в оповідях врятованих від тортур та смерті», «На щиті. Спогади родин загиблих воїнів. Донецький аеропорт» та «На щиті. Спогади родин загиблих воїнів. Дебальцево», який побачив світ так само 2020 року. Поповнила низку розповідей того таки року і книга Романа Ковалю «Донбас. Радість і біль», де автор зібрав

спогади і розповіді про воїнів, волонтерів, а також колег-журналістів.

2021 року вийшла друком книжка воєнної репортерки і волонтерки Анастасії Федченко «Вони перемогли» про дивовижні долі людей, ветеранів війни, які, зазнавши важких поранень і травм, продовжують бути активними у житті, підкорюють також і спортивні вершини.

Згадаємо також і збірник «Журналісти на війні. Документальні дослідження, хронікальний літопис, аналітика» (упорядник – Михайло Сорока), що побачив світ 2022 року. Автори цього видання, йдеться в анотації, – відомі в Україні журналісти, які, починаючи з весни 2014 року, ведуть літопис трагічних подій у Криму й на Донбасі. Багато українських журналістів, зокрема й ті, хто долучився до створення цієї книги, добровільно стали військовими кореспондентами, вважаючи своїм професійним і патріотичним обов'язком безпосередньо з місця подій із ризиком для життя розповідати суспільству, всьому світу про нав'язану українцям жахливу, руйнівну війну. Журналістські хроніки, щоденники, спогади, документальні дослідження доповнено світлинами з передової й фотопортретами героїв цієї війни – українських воїнів.

Окрему добірку видань журналістів становлять свідчення про воєнні злочини рашистів, розповіді про український спротив на тимчасово окупованих територіях України.

У серії «Бібліотека журналу «Вінницький край» підготовлено книжку київського журналіста Сергія Куліди «Бучанський щоденник. Нотатки з підвалу», де автор розповідає про пережите ним під час російської окупації частини Київщини. Йдеться про ту пору і у книзі подружжя журналістів Сергія Штанька та Людмили Чичканьової «Гостомель. Шістнадцять днів останньої війни», уривки з якої ми вмістили і в цьому виданні.

«Сто днів Широкої війни» — назва книги чернігівського журналіста Василя Чепурного, до якої увійшли публіцистичні нотатки автора, які він робив під час облоги Чернігова російськими військами. Автор переконаний, що його та інші подібні книги мають стати пазлами великої книжкової картини про російсько-українську війну, з якої Україна неодмінно вийде переможцем.

Восени 2022 року побачив світ і проєкт журналістів газети «Чернігівщина», ОК «Північ» ЗСУ і Міжнародної літературно-мистецької Академії України — книжкове видання «Чернігів — у вогні. Зметем орду, відправимо до пекла!». Автори видання — Сергій Дзюба, Марія Пучинець, Віталій Назаренко та Григорій Войток.

Певним чином узагальнюючий погляд на події в Україні від лютого 2022 року пропонує журналіст Олександр Михайлюта у документальній книзі «Відсіч. Хроніка битви за Україну», що вийшла 2022 року.

Осмилюють війну журналісти і художнім словом.

Однією з перших прозових книг про російсько-українську війну, подвиг і звитягу стала згадана «Аеропорт» воєнного журналіста Сергія Лойка. Свідок боїв за Донецький аеропорт (єдиний з іноземних журналістів) у жовтні 2014 року, Лойко зображує в романі події через художній вимисел, який базований на конкретній основі, а узагальнені герої мають, вочевидь, реальних і конкретних прототипів, з якими автор зустрічався у житті. «Від самого початку я зрозумів, що це повинен бути саме роман, тому що в хроніці, в документальному свідоцтві не можна виразити всю глибину трагедії, підлості, героїзму, ненависті, пристрасті, притаманних цій війні. — написав згодом Сергій Лойко. — Я не міг розповідати про неї холодним, відстороненим тоном літописця». Чесна, емоційна розповідь про сутнісні вартості, про братерство на війні й самопожертву в ім'я рідних

та Батьківщини знайшла свого читача. Після лютого 2022 року Сергій Лойко, який мав онкологічне захворювання, сказав, що припиняє журналістську діяльність і вступає до лав української самооборони.

Про героїв полку «Азов» – у також згаданій книзі «Чорне сонце» відомого письменника і журналіста Василя Шкляра. Як розповів автор, з прототипом головного героя роману – Сашком із позивним «Маляр» – він познайомився під час зустрічі з читачами у Кривому Розі, де презентував книгу про українських повстанців доби визвольних змагань. А потім зустрів юнака на Майдані. Звідки Сашко разом з друзями добровольцем пішов на війну. Фактично голірuch – із озброєння тоді у хлопців була хіба що арматура, у декого – мисливські рушниця чи пістолети. «Це були хлопці нової кістки, нової формації, – згадував Василь Шкляр. – Під час Революції гідності народилася нова українська людина. На повен зріст ми побачили її на війні».

Засновані на реаліях війни, розповідях учасників подій і новели роману Євгена Положія «Іловайськ», що вперше був виданий 2015 року.

У літературну форму оповідань увібрав розповіді про своє бачення війни відомий тележурналіст, воєнний кореспондент Андрій Цаплієнко, який також 2015 року видав збірник «Книга змін» і де йдеться про нові реалії, в яких українцям доводиться жити і до яких доводиться або підлаштовуватися або змінювати їх.

Про життя людей на окупованих територіях, коли ламаються стереотипи, стається переоцінка світоглядних цінностей, про людину і її вибір в умовах війни йдеться в романі-епопеї «Інтернат» уродженця Луганщини, харків'янина Сергія Жада-на. Головному герою – простому сільському учителю української мови і літератури Павлу – доводиться багато чого переосмислити, щоб утвердитися у своєму виборі й місці в житті. Побачила світ книга 2017 року.

Стоїть перед життєвим вибором і робить його також головна героїня роману журналістки Тамари Горіха Зерня «Доця». Її прототипом стала дівчина Наталя, волонтерка, з якою авторка познайомилася під час роботи в зоні АТО 2014 року. Дебютний роман випускниці Інституту журналістики Шевченкового університету був відзначений премією «Книга року ВВС».

2016 року побачили світ одразу дві книги журналіста Максима Бутченка, родом із Луганщини. Перший роман – «Художник війни» – розповідає про двох братів, які, маючи різні погляди, опинилися по різні сторони барикад війни на Донбасі. Цей твір переклали і видали також у Чехії та Англії. У другому романі – «Три години без війни» – йдеться про українського добровольця, «ополченця» з Донбасу та стару людину, яких доля звела в одній камері ув'язнених і вони, щоб вижити, мусять знайти спільну мову. Згодом Микола Бутченко написав іще одну книгу – «Люди війни». У ній – про те, як навчитися жити після воєнних жахів.

Зробив журналіста героєм своїх художніх творів Юрій Луканов. В циклі антиутопічних оповідань «Знайти убивцю Фільова» та насамперед романі «Репортер Волковський», значною мірою автобіографічному, що вийшли під однією обкладинкою 2020 року, він описує пригоди журналіста, певним чином узагальнюючи і трактуючи власний репортерський досвід, на російсько-українській війні. 2022 року «Репортер Волконський» було перевидано у США.

Відображають сюжети й теми російсько-української війни також книжки останніх років інших літераторів-журналістів. Серед таких видань візіонерські «Час великої гри», «Час смертохристів», «Час тирана» Юрія Щербака, тритомник «Антихрист. Справжня історія Орди-Росії та «Убити Путіна» Василя Базіва, сатиричний роман «Падіння хв'яурера» Олександра Михайлюти та інші твори.

Є на журналістській полиці книжок і поетичні. Добірка поезій журналістів вміщена і в цій книзі. В огляді назвемо також

антологію воєнної лірики «Весна озброєна» під загальною редакцією голови Національної спілки письменників України, а так само журналіста Михайла Сидоржевського, до якої увійшли твори 142 авторів. Уклав Михайло Сидоржевський також антологію і документальних розповідей про війну – «Хроніки окупації і спротиву. Перші місяці війни», що побачила світ наприкінці 2022 року зі спогадами і журналістів.

Дотична до нашої теми й інша література журналістів та про журналізм. З-поміж таких видань помітною є «Зеленський без гриму». Епізоди життя чинного Президента України, укладені Сергієм Руденком, стали затребуваними у читача. І не тільки в Україні. Книга про лідера держави в часи російсько-української війни була перекладена і побачила світ у понад 20 країнах – Португалії, Німеччині, Іспанії, Великій Британії, Польщі та інших. Широкий інтерес і продуманість «книжкової експансії» слугували, поза сумнівом, як задоволенню публічного інтересу, так і формування у світі громадської думки про події в Україні.

Солідарність з українцями набула втілення також у спільних видавничих проєктах. До таких віднесемо і нашу монографічну працю «Росія – Україна: війна в інформаційному просторі», у якій аналізується практика використання інформаційних технологій і ЗМІ в підготовці та під час російсько-української війни в 2014 – 2022 років. Видання було здійснено за сприяння та підтримки грузинських колег і друзів у Тбілісі у грудні 2022 року.

Поповнили професійну читальню і численні спеціалізовані видання з питань журналістики в особливих умовах, захисту інформації, уміння працювати з інформаційними джерелами, розпізнавати фейки й протидіяти дезінформації. Такі праці, які часто видавали за допомогою міжнародних організацій і донорів, потребують, напевно, окремого огляду.

СИЛА – В ОРГАНІЗАЦІЇ

Війна консолідувала українську журналістику у протидії агресору.

Спротив журналістів набуває різних форм. Редакції друкованих та онлайн видань готують спецвипуски, присвячені війську, тематичні сторінки, де розповідають про земляків – учасників війни, подвиги українських воїнів, вміщують актуальну безпекову інформацію, а так само розвінчують ворожі інформаційні підступи.

Низка провідних телеканалів об'єдналися у спільний інформаційний пул з метою найповнішого оперативного інформування українців про актуальні події. Чітку позицію спротиву агресії від першого дня віроломного нападу рашистів зайняли також інші патріотичні телеканали.

На передньому краю відсічі на інформаційному фронті державні інституції – Міністерство культури та інформаційної політики, Держтелерадіо України, Національна рада з питань телебачення і радіомовлення. Аналітики останньої підготували, зокрема, транскрибовані тексти пропагандистських телепередач російських телеканалів «РТР-Планета», «Россия 24» та «Россия 1»: «Вести недели с Владимиром Киселевым» обсягом 830 сторінок та «Воскресный вечер с Владимиром Соловьевым» обсягом 877 сторінок. Ці та інші матеріали стали підставою для урядових ініціатив з блокування каналів, що поширювали деструктивну російську пропаганду. Матеріали про злочинну роль російських пропагандистів також були спрямовані до правоохоронних органів для порушення і долучення до вже відкритих кримінальних справ. Національна рада звернулася до правоохоронних органів з вимогою визнати низку російських телеканалів терористичними організаціями – за систематичну пропаганду і поширення ідеології тероризму, російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії російської

федерації, виправдання та публічну підтримку терористичних актів проти України.

В багатьох країнах – місцях оселення біженців з України, на медіаканалах почали створювати програми і передачі українською, а мовники з України з'явилися у місцевих кабельних мережах.

Вживаються і заходи із забезпечення захисту національного інформаційного простору від видань антиукраїнського змісту. Держтелерадіо України здійснює постійний моніторинг ринку друкованої, передусім книжкової, продукції, виявляючи видання антиукраїнського змісту і вносячи їх до Переліку видань, зміст яких спрямований на ліквідацію незалежності України, пропаганду насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини з наступною забороною поширення таких творів в Україні. З початком повномасштабного російського вторгнення відомство призупинило дію дозволів на ввезення будь-якої видавничої продукції з території РФ. За матеріалами моніторингу було ініційовано застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних санкцій до 20 видавництв та 3 веб-порталів держави-агресора, які найбільше доклалися до випуску та розповсюдження пропагандистської літератури антиукраїнського змісту. Держкомтелерадіо звернулося також до «Google» з вимогою видалити чи блокувати на серверах корпорації антиукраїнську видавничу продукцію, щоб унеможливити її поширення в «електронний» спосіб.

Своє місце, завдання і форми діяльності на інформаційному фронті в професійних журналістських організацій. Від мобілізаційних заяв і закликів на консолідацію журналістів і суспільства – до організації допомоги ЗСУ, потерпілим, також і колегам, які працюють у зонах бойових дій, потребують допомоги.

З перших днів повномасштабного вторгнення російських військ про перехід роботи організації в режим особливого пе-

ріоду заявила Національна спілка журналістів. Було створено моніторингову групу з відстежування й аналізу оперативної ситуації, відкрито «гарячі лінії» для зв'язку і координації дій членів організації, надання їм необхідної інформаційної та іншої допомоги. У рамках сприяння журналістам у липні 2022 року рішенням секретаріату НСЖУ було створено і Фонд підтримки українських медіа.

В один з перших же днів агресії НСЖУ звернулася до журналістів регіонів Росії. У зверненні йшлося про особливу відповідальність журналістів за поширення правдивої інформації про події, що відбуваються. Йшлося про тисячі жертв, насамперед з російського боку, про страждання людей і руйнування, які несе війна. Російських журналістів закликали до правдивого слова, до того, щоб зробити все від них залежне, щоб припинити війну і повернути кожного російського військового додому. Відповіддю «колег» було посилення антиукраїнської істерії та пропагандистських заходів на виправдання російської агресії.

Вже 24 лютого із заявою «Наше слово – наша зброя!» звернулася до колег Конфедерація журналістських організацій України. Говорячи про оскаженілий, засліплений люття і ненавистю до всього українського путінський режим автори заяви звертають увагу на те, що досягати бажаного шовіністам допомагали і допомагають в тому числі й багнети від журналістики – пропагандисти режиму. Не лише в Росії, а й поза її межами. Які наполегливо і системно тиражували ідеї манкуртного «русского міра», звеличуючи так само і його закомплексованого зверхника.

«Так було в різних країнах, так було і в Україні, – йдеться у зверненні КЖОУ. – Національну ж професійну спільноту, обеззброюючи, облудно закликали (закликають і далі) не ділити журналістів на правильних і неправильних, толерувати і вибачати «помилки» «колег». Терпимість до підступного ворога стала рівною життю тисяч і тисяч українців-патріотів, смерті й руйнуванню, які принесли і несуть «русській мір» та його апологети.

Чи усвідомлювали ті, хто у переломний час цілеспрямовано, як бачиться, дискредитував українське вище військово-політичне керівництво, оповідаючи про ніби «бізнес на крові»; хто розмежував українців за будь-якою ознакою, наступаючи на болючі рани і привносячи у суспільство ворожнечу; хто паплюжив українських воїнів і звеличував чужинця? Хтось робив це умисне, надягаючи машкару насамперед захисту «свободи слова». Когось використовували, спекулюючи на амбіціях чи манячи заробітками. Хтось досі зачаровано розмислює про стандарти від тих, на чю землю ніколи не ступала нога загарбника, одягаючи затерті шати дистильованого споглядача «над поединком». Усі вони – зазирнімо в очі цього разу правді, – фактично виконавці чужого злого умислу, зброя «бойової пропаганди», ціль і мета якої – підкорена Україна.

Справжня українська журналістика у часи випробувань – наснажена і патріотична, вона з народом і зі Збройними Силами України, поруч з ними і на фронті, і в тилу. Журналісти разом – бойовий загін, який так само має протистояти ворогу, як протидіють йому воїни на передньому краю. Наш фронт свій – інформаційний. Наша зброя – слово, правдиве і водночас відповідальне. Воно – стилет, який має бути спрямованим проти ворога і в ім'я української перемоги! Потрібно вийти з комфортної ванни «просто журналістики» і стати нарешті «журналістикою бою і відваги»!

Війна, вбиті і поранені, сльози і руїни – реалії. І журналіст, як і кожен український громадянин – незалежно від національності, має зробити свій особистий вибір: незалежна, суверенна Україна і така сама журналістика, чи кровожерна шовіністична росія з її одностайним «чого изволите». Вибір є. Ми переконані, що правильний – перший!»

На консолідацію журналістської спільноти у протидії ворогові було спрямоване і звернення КЖОУ до органів влади від 5 квітня «Не потураймо ворогу!». Перемогти агресора, що поліз

і суне в Україну, вбиваючи українців і українське, можна лише зібравши в єдиний кулак усі національні сили і засоби, йдеться в заяві. Розуміючи міць правдивого слова, ворог вдається до інформаційних провокацій, намагається посіяти розбрат між українцями, привнести сум'яття в українське суспільство, дезорієнтувати і послабити його. Одним з напрямів московської війни проти України продовжує бути, наголошує КЖОУ, гібридна окупація українського національного інформаційного простору, його «зачистка» від патріотичних ЗМІ і журналістів, намагання позбавити їх аудиторії й власне голосу. Серед спеціальних «інформаційних» заходів ворога є і намагання обмежити мовлення низки національних телеканалів. Цей, вочевидь не український, інтерес простежується, на думку авторів заяви, і у невключенні до загальнонаціонального інформаційного телемарафону «Єдині новини/Уаразом» «Прямого», 5-го, «Еспресо», телеканалів, які впродовж років були і тепер є ідеологічно та професійно на передньому краю національного спротиву. Підтримуючи колег-телевізійників, Конфедерація журналістських організацій України вимагає органи влади не допустити, як мінімум, недалекоглядність окремих посадовців.

Підтримала КЖОУ і звернення Комітету гуманітарної та інформаційної політики до Президента України з проханням позбавити почесних звань низки російських артистів, які толерували так звану спецоперацію проти України. Нагадавши, що ще 2017 року Конфедерація зверталася до влади з вимогою позбавити державних нагород і звань журналістів, які перейшли на бік ворога. Оскільки відповідне рішення не було ухвалено, Конфедерація повторно звернулася до Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України з вимогою позбавити державних нагород і звань журналістів, що стали на бік російського агресора-окупанта, ведуть антиукраїнську пропаганду, належали чи належать до незаконних збройних формувань на окупованій території. Звернулися активісти також і до профе-

сійних організацій, щоб ті розглянули питання про позбавлення журналістів – зрадників України професійних відзнак і нагород, яких ті були удостоєні, а також і можливість їхнього перебування в українських професійних організаціях.

Для контрпропаганди, викриття російських фейків, для поширення правдивої інформації про події російсько-української війни у КЖОУ створили мережеву сторінку «Журналістський батальйон». Тут у розміщених публікаціях розвінчують імперські міфи, викривають облудність російської пропаганди. Автори сторінки – Володимир Сергійчук, Олег Черногуз, Іван Іваницький, Сергій Комісаренко, інші відомі українські публіцисти та дослідники.

Є також і інші проекти українських журналістів, що виникли і реалізуються в умовах війни. Активний на інформаційному фронті Валентин Щербачов, відомий не лише як спортивний репортер і літератор, а й також як громадський діяч, засновник громадських організацій журналістів, волонтер. Він – генератор численних благочинних акцій, проектів реабілітації українських воїнів та осіб, переміщених з окупованих чи постраждалих районів. Резонансною акцією було, зокрема, розгортання у прямому ефірі 200-метрового Прапора Єднання, участь у чому взяли три тисячі громадян Польщі та України. Таке досягнення внесли до Національного Реєстру Рекордів України, а зібрані від акції кошти спрямували на закупівлю обладнання для розмінування українських територій. Інформаційним майданчиком благодійних проектів є студія «Толока» Валентина Щербачова, програми й передачі якої виходять на радіо, Ютуб-каналі, поширюються у соціальних мережах. Щотижня з'являється в ефірі «Сильний четвер», частими гостями якого є українські захисники та волонтери.

В умовах активізації воєнних дій набув нового змісту і розвитку і рух «Реформована преса – українській армії». Зокрема, газета «Білопілля» – член Асоціації регіональних засобів масо-

вої інформації Сумщини – спільно із оперативно-тактичними угрупованням «Суми» започаткувала проєкт «Журналісти і військові – разом до перемоги!». Перша газета в рамках проєкту – «Захисник Сумщини» вийшла 24 серпня і була присвячена Дню незалежності в умовах війни. Примірники спецвипуску з автографами захисників придбали на аукціоні благочинці, спрямувавши їх у бібліотеки, школи та соціальні заклади. Наступне число журналісти присвятили Дню захисників і захисниць України 14 жовтня.

Про проєкти українських локальних медіа дізналися і в Америці, де у престурі за сприяння «IREX in Ukraine» побували журналісти з різних регіонів України, в тому числі із Сумщини. Українці відвідали редакції впливових медіа США, де мали зацікавлений професійний діалог з американськими колегами, обговорили питання інформаційної співпраці з висвітлення подій російсько-української війни. Як розповіла учасниця поїздки, головна редакторка газети «Білопільля» Наталія Калініченко, крім спецвипусків для військових, вона презентувала американцям також і уламок російської ракети, один з багатьох, які зібрали діти Білопільщини. Згодом цей уламок продали у США з аукціону, а виручені за нього кошти – кілька тисяч доларів – спрямують до України на благочинну допомогу.

Інформаційно-видавничі проєкти реалізуються також із партнерами. Одним з успішних є газета «Ми з України» – спільне видання журналістів з різних українських регіонів. Його втілення стало можливим завдяки ініціативі «Ukrainian Media Fund», започаткованій Фондацією «Gazeta Wyborcza» разом із партнерськими організаціями медіакомпаній скандинавських країн, до якої долучилася згодом і Спілка журналістів Литви. Спецвипуски газети про спротив українців агресії, долі простих людей були надруковані десяткам тисяч примірників і поширювались безкоштовно. У контексті міжнародної співпраці варто згадати і створення за допомоги медійних організацій

Польщі Українсько-польського інформаційно-аналітичного «Незалежного медіа-форуму», який очолив відомий літератор і публіцист Юрій Щербак. Проголошеними завданням НМФ є протидія російській дезінформації, що загрожує європейським та іншим демократіям, а також поширення правди про події насамперед в Україні.

В умовах зовнішньої агресії підтримка України на міжнародній арені, у тому числі професійним середовищем, набуває особливого значення.

НСЖУ ініціювала ухвалення Європейською федерацією журналістів Резолюції «Щодо відповідальності російських журналістів за розпалювання війни». У документі, проголошованому на Конгресі ЄФЖ 14 червня, засуджується участь російських пропагандистів у державній пропаганді і розпалюванні ворожнечі, які зробили можливим російське вторгнення до України. Деструктивна пропаганда, дезінформація та розпалювання ненависті до українців, йдеться в Резолюції, стали підготовкою до широкомасштабного російського вторгнення – нарівні з накопиченням танків, ракет, літаків і стягненням військових підрозділів до кордону з Україною. Впродовж тривалого часу російська пропагандистська машина маніпулювала суспільною свідомістю, в тому числі – в інформаційному просторі європейських країн. Російські медіа фабрикували фейки, приховували важливу інформацію, чинили психологічний тиск на аудиторію, накладали табу на критику російського керівництва. Головні провладні медіа Росії, переконані в ЄФЖ, приховують правду про воєнні злочини російських військових, а телепрограми з Дмитром Кисельовим, Володимиром Соловйовим та Ольгою Скабеєвою сповнені ненависті до українців та закликів до знищення України.

Загальні збори ЄФЖ підтримали рішення ЄС застосувати персональні санкції до російських ЗМІ, що беруть участь у створенні та поширенні пропаганди, зауваживши, що у колі

осіб, відповідальних за розпалювання війни, так само і провідні журналісти, працівники федеральних та локальних медіа, які усвідомлено працювали і працюють на посилення диктаторського режиму, порушуючи всі професійні стандарти, і без участі яких така війна не була б можливою.

Конгрес ЕФЖ ухвалив рішення звернутися до Європейської Комісії з проханням включити до переліку осіб, щодо яких застосовуються санкції, керівників федеральних та місцевих медіа, які брали участь у піар-кампанії так званої спецоперації, а також і посади керівників державних російських ЗМІ та їхніх безпосередніх фінансових партнерів. Окремі звернення були підготовлені до інституцій ЄС із закликами знайти ефективний механізм відшкодування збитків, завданих українським медіа, за рахунок арештованих активів тих, хто несправедливо отримав вигоду від російського режиму, та до спілок журналістів — членів ЄФЖ розвінчувати дезінформацію та російську пропаганду, спрямовану на європейську аудиторію.

Засудили дії російських пропагандистів, висловивши підтримку українським журналістам, і на Конгресі Міжнародної федерації журналістів, що відбувся влітку 2022 року. На цьому ж зібранні представники росії не були обрані до складу керівних органів МФЖ.

Національна спілка журналістів України спільно із Національною медіапрофспілкою України поставили і питання про повне виключення союзу журналістів Росії, який став інструментом війни і окупації, із ЄФЖ і МФЖ. Виступив з подібною заявою також і Медіарух «Медіа за усвідомлений вибір» — об'єднання українських медіа, журналістів та громадських організацій.

Бойкот росіян продовжився і в інших міжнародних організаціях. Комісія з журналістської етики України у жовтні 2022 року припинила своє членство в Альянсі незалежних пресрад Європи, оскільки до нього продовжувала належати і росій-

ська Громадська колегія зі скарг на пресу, в складі якої і відомі пропагандисти Володимир Познер і Маргарита Симоньян. Участь в Альянсі Росії, заявила КЖЕУ, ставить під сумнів його здатність відповідати заявленим цілям та суперечить проголошеним цінностям етичної журналістики. На знак солідарності з українцями Альянс залишили ще дев'ять країн – Вірменія, Данія, Естонія, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Молдова, Норвегія та Швеція. З осудом російської агресії виступила і Міжнародна асоціація спортивної преси (AIPS), колективним членом якої є Асоціація спортивної преси України.

Росіян розбавили місця і в Керівному комітеті Ради Європи з питань медіа та інформаційного суспільства та всіх експертних підкомітетах.

Пріоритетним напрямом діяльності журналістських організацій є підтримка редакцій та журналістів в умовах війни.

За сприяння Європейської та Міжнародної федерацій журналістів спершу у західних областях – у Львові, Івано-Франківську, Чернівцях – а потім також у Києві, Дніпрі та Запоріжжі під егідою НСЖУ було створено Центри журналістської солідарності для підтримки медійників, які опинилися під час війни у скрутних умовах. У таких центрах журналісти (не лише вітчизняні) отримують потрібну їм організаційну, технічну, матеріальну, психологічну та юридичну допомогу. ЦЖС сприяють в отриманні інформації, організації висвітлення актуальних подій, пов'язаних, насамперед, з російською агресією проти України. У Центрах репортери можуть одержати в користування засоби індивідуального захисту – шоломи, бронежилети, аптечки. За обґрунтованими заявками редакцій і окремих журналістів Центри надають також професійне обладнання – комп'ютери, мобільні пристрої, фото-, та відеотехніка, а так само і фінансову допомогу на відновлення редакційної інфраструктури, забезпечення належного функціонування медіа. За залучені кошти було профінансовано

видання місцевих газет на звільнених територіях – в Ізюмі, Куп'янську, Лимані, Бахмуті...

Налагодила НСЖУ плідну співпрацю і з ЮНЕСКО, штаб-квартира якої разом з МФЖ та організацією «Репортери без кордонів» передали українським журналістам, що працюють у зоні бойових дій, сотні захисних комплектів – шоломів, бронежилетів та тактичних аптечок. Передала ЮНЕСКО для потреб українських локальних медіа, Центрів солідарності журналістів, також і 17 генераторів. Перші з них були спрямовані редакціям деокупованих територій.

На майданчиках Центрів проводять пресові та навчальні заходи, практикуми з діяльності медіа, дій журналістів в умовах війни. Таким були, зокрема, вебінари і круглі столи «Фіксація та реагування на випадки порушення прав журналістів під час війни», «Порушення свободи слова та прав журналістів у Криму», «Стійкість українських медіа до технологій російської пропаганди», «Броня» для журналістів: захист журналістів під час війни», тренінги з фізичної безпеки та інші. Від грудня 2022 року за допомоги міжнародних партнерів запрацювала і цілодобова «гаряча лінія» психологічної підтримки для українських журналістів.

Захист журналістів і забезпечення належних умов професійної діяльності в центрі уваги і Незалежної медіа-профспілки України. Разом з партнерами НМПУ організовує і проводить тренінги і семінари, забезпечує журналістів засобами індивідуального захисту та зв'язку.

Важливою сторінкою боротьби українських журналістів з агресорами є захист колег, які зазнали і зазнають російських утисків. Однією із цілей російських спецслужб став публіцист, громадянин України Ельхан Нурієв. У жовтні 2022 року, коли він здійснював закордонну поїздку для консультацій зі створення і підготовки міжнародного трибуналу з осуду російських злочинів в Україні, його за інспірованим запитом Інтерполу, затримали у

Польщі, звинувативши у ніби протиправній діяльності на території Азербайджану під час подій ще 1993 року. На захист Нурієва, відкидаючи безпідставні звинувачення, виступили журналісти, громадські діячі, правозахисники багатьох країн.

«Не викликає сумнівів політичне підґрунтя затримання Ельхана Нурієва, — йшлося у заяві Конфедерації журналістських організацій України. — З перших же днів відкритої агресії Росії проти України Ельхан Нурієв став до лав спротиву. Його діяльність на підтримку української армії, гуртування патріотичного середовища для протидії ворогові відомі і значимі. Ельхан Нурієв — засновник і співкоординатор Антипутінського інформаційного фронту, ініціатор створення інформаційних ресурсів, програм і передач для поширення у світі правди про події, російські злочини в Україні. Публічні виступи Ельхана Нурієва, як автора, публіциста і експерта, мають найширшу, багатотисячну аудиторію, важливі у боротьбі на інформаційному фронті. Тому інспіроване затримання Ельхана Нурієва ми розцінюємо, як переслідування громадського діяча і публіциста за його активну політичну позицію, нинішній спротив російській агресії, інформаційну діяльність з протидії авторитарним і тоталітарним режимам, як спробу реваншистів «зачистити» інформаційне поле.»

КЖОУ закликала до негайного звільнення українського громадського діяча і публіциста, а також звернулася із закликом до журналістів вільного світу, так само і Польщі, стати на захист колеги. Боротьба за свободу Ельхана Нурієва була результативною — на початку грудня 2022 року польський суд визнав висунуті йому звинувачення безпідставними, і він повернувся в Україну.

Триває боротьба за визволення і Владислава Єсипенка, позаштатного журналіста Радіо «Свобода», якого за так само надуманими звинуваченнями російські окупанти засудили до п'яти років ув'язнення в Криму. З вимогою звільнення Єсипенка виступають українські та міжнародні організації журналістів,

широке коло громадських організацій. У листопаді ж 2022 року в'язня кремля удостоїли премії Національної спілки журналістів України за захист свободи слова імені Ігоря Лубченка. Ініціювала НСЖУ нагородження і опозиційної Білоруської асоціації журналістів, яка вимушено діє за межами батьківщини, яка нині під військовим чоботом Росії. 2022 року БАЖ нагородили премією ЮНЕСКО//Гільермо Кано за свободу преси.

2022 року НСЖУ презентувала творчий проєкт, метою якого є фіксування злочинів росіян проти журналістів. Документальні відеоісторії, а також текстові матеріали про непрості випробування і стійкість журналістів під час війни, будуть підготовлені за сприяння шведської правозахисної організації «Civil Rights Defenders». Так само за допомоги зарубіжних партнерів – наразі Японського фонду майбутніх поколінь – започатковано творчий конкурс «Інформаційна передова»-2022, завдання якого, зазначили в НСЖУ, відзначити творчі доробки та волонтерську діяльність українських журналістів, які зберігають вірність професії в умовах російської військової агресії і демонструють приклади стійкості та взаємодопомоги.

Відзначені усі українські журналісти і високої міжнародної відзнаки – Пулітцерівської премії, однієї з найпрестижніших у журналістиці. Особлива нагорода була присуджена за, зазначається у заяві Ради Пулітцера від 9 травня 2022 року, «...їхню мужність, витримку та відданість правдивому висвітленню подій під час безжального вторгнення Володимира Путіна на їхню країну та його пропагандистської війни в росії. Незважаючи на бомбардування, викрадення, окупацію та навіть смерть у своїх лавах, вони наполегливо намагалися надати точне уявлення про жахливу реальність, що робить честь Україні та журналістам усього світу»...

Боротьба триває...

Грудень 2022 року.

ВИСНОВКИ

Загострення міжнародного протистояння, у якому беруть участь уже десятки країн, військові конфлікти останніх років свідчать про спроби ревізувати міжнародний порядок за допомогою в тому числі сили, що є ознаками неоголошеної фактично світової війни. Однією з найгарячіших точок тектонічного геополітичного розлому є Україна, де шовіністична Росія, всупереч взятим на себе міжнародним зобов'язанням, законам і правилам, окупувала частину території й продовжує експансіоністські зазіхання, метою яких вочевидь є нищення української державності.

Наріжним напрямом гібридної російської агресії проти суверенної України стала інформаційна сфера. Особливо активні й спеціальні заходи з підкорення українського інформаційного простору здійснювались впродовж останніх принаймні десяти років, і вони, як бачиться, передбачали різні вектори концентрації й здійснення цільового впливу. За оцінками фахівців, систему державних ЗМІ, видавничу справу, радіо, телебачення, кінематограф та інші сегменти українського інформаційного поля свідомо руйнували, поступово «лібералізуючи» та беручи під «приватний» чужинський контроль, виводячи водночас на маргінес національні інформаційні ресурси та державницькі ЗМІ. Важливим напрямом підготовки, а потім і здійснення військової агресії стало використання з метою спрямованого когнітивного впливу новітніх пропагандистських технологій та інформаційних мереж, для чого в Росії були створені відповідні підрозділи та задіяні інноваційні напрацювання.

Країна-агресор застосувала і використовує різні методи опанування інформаційним простором, а відтак – масовою свідомістю наразі українців. Серед складників гібридної війни – інформаційне проникнення, яке можна трактувати як медіаекспансію, під якою розуміємо політику та реалізацію

заходів з метою формування громадської думки, дестабілізації, «розхитування» внутрішньої ситуації тощо іншої держави, підпорядкування і використання (експлуатацію) інформаційних ресурсів території зазіхання з метою наступної медіаанексії – взяття під безпосередній контроль інформаційних засобів супротивника для подальшого інформаційного впливу. Водночас можна вести мову і про медіаокупацію, яка означає силове захоплення інформаційних медіаресурсів та оволодіння ними.

Засобом смислової дії агресорів на масову свідомість українців стало, зокрема, видавництво, цілеспрямовано створені літературні твори – книги й брошури, що експлуатують світоглядні кліше, образи й лексику радянського часу, завданням яких є перенесення вкорінених суджень минулого на сучасні реалії, або ж і протиставлення різного бачення минулого для посилення конфліктності у суспільне середовище, розмежування його.

Завданням захоплення, а потім і контролю, медіапростору є встановлення медійної диктатури для нав'язування порядку денного та інформаційного впливу з метою формування громадської думки й світоглядної парадигми, а відтак і потрібної поведінкової моделі. Силкові методи й пропагандистські технології, апробовані в Росії, застосовували також і на окупованих росіянами українських територіях – у Криму та в окремих районах Донбасу. ЗМІ, що перебувають під абсолютним контролем агресора, є засобами пропаганди, спрямованої на поширення ідей «Російського світу», створення джерела нестабільності для України і можливого відокремлення від неї частини територій, стратегічно – на вибудовування лінії розмежування між російською імперією і західною цивілізацією.

Попри задіяні ресурси і значні зусилля, Росії не вдалося, втім, досягти абсолютного панування в інформаційному просторі. Поступаючись, Україна, на наш погляд, зуміла нав'язати ворогові асиметричні правила гри, насамперед у комунікацій-

ному інтернет-просторі, що забезпечило їй перевагу і позначилося на перебігові подальших подій. Важливу роль зіграла також і допомога урядів країн цивілізованого світу, які задіяли свої можливості протидії російській пропаганді.

Російсько-українське протистояння поставило на порядок денний необхідність вироблення принципів державної інформаційної політики, що була б орієнтована на дієвий та радикальний захист національного інформаційного простору і основою якої повинні бути об'єднувальні цінності. Так само необхідним бачиться і створення державних інституцій чи підрозділів протидії зовнішній інформаційній експансії та агресії, чітка вертикаль управління реалізації і забезпечення державної інформаційної політики та інформаційної сфери в цілому, постійна модернізація інформаційно-комунікаційної сфери за рахунок реалізації державних програм її підтримки та впровадження національних, зокрема культурологічних, гуманітарних проєктів.

Пошук адекватних відповідей на «сміслові» загрози вочевидь обумовлює і заходи інформаційної безпеки, що можуть бути частково реалізовані через ухвалення відповідних обмежень діяльності деструктивних ЗМІ та підтримку державницьких медійних ресурсів й національного інформаційного простору в цілому.

Процеси глобалізації, новітні виклики і загрози потребують посилення ролі держави у формуванні національного інформаційного простору, вироблення цілісної стратегії реформування інформаційно-комунікативної системи, яка б забезпечувала захист національних пріоритетів, самобутності, інформаційного суверенітету і водночас інтеграцію в європейський та світовий інформаційний простір, інформаційну співпрацю з демократичними суспільствами, узгодження національно-правової бази з міжнародним законодавством в інформаційній сфері, унормування міждержавних відносин і взаємодії щодо

інформаційної діяльності, зокрема, щодо забезпечення інформаційної безпеки. Законодавчого окреслення потребує коло зовнішніх та внутрішніх інформаційних загроз. Правового закріплення на міжнародному рівні потребує і власне поняття національного інформаційного суверенітету, визначення його меж, компетенцій держави щодо його захисту, створення і застосування механізму протидії посяганням на інформаційний суверенітет.

Становлення інформаційного суспільства, ринку інформаційних послуг, розвиток інформаційно-комунікативних технологій, розширення сфер інформаційної діяльності, новітні інформаційні виклики зумовлюють зростання вимог до підготовки й перепідготовки фахівців інформаційної сфери, мас-медіа, видавничої справи, корегування відповідних навчальних програм, які мають враховувати зміни в інформаційному середовищі, оперативно і гнучко реагувати на них, доповнення таких програм сучасними знаннями з політології, економіки, права, інформатики, маркетингу, управління тощо.

Для забезпечення контролю динаміки змін в інформаційному полі, який давав би змогу мінімізувати інформаційні загрози і виклики, гарантувати через вжиття необхідних адекватних заходів суверенність національного інформаційного простору, забезпечення політики соціально-економічного, політичного, духовного розвитку суспільства в цілому, потрібна цілісна державна система наукового аналізу й прогнозу інформаційних процесів, для чого потрібно поєднати зусилля як державних, так і недержавних наукових установ, навчальних закладів, які займаються проблемами інформаційного простору, дослідних центрів різних форм власності, що можуть залучатись за державними цільовими програмами.

Обстоювання національних інтересів вимагає активної інтеграції України, як також і інших держав, котрі Росія розглядає, як зону своїх інтересів, у глобальний інформаційний

простір, розвиток в ньому свого інформаційного сегмента. Передумовою повноцінного входження у світовий інформаційний простір є збереження і захист національної інформаційно-комунікативної системи, базисних ресурсів інформації, розбудова національної комунікаційної системи, створення нових інформаційних баз. Необхідною умовою є і розвиток науково-дослідної роботи з вивчення проблем функціонування національного інформаційного простору, яка б забезпечувала моніторинг і прогноз тенденцій, внутрішніх і зовнішніх загроз інформаційній безпеці, вироблення наукової стратегії й практичних заходів входження у світовий інформаційний простір, освоєння міжнародних стандартів інформаційного обміну та захисту інформації, видавничо-комунікаційної сфери.

Вектор національного розвитку, обраний наразі українцями, спрямований на повернення у сім'ю вільних, насамперед європейських, народів. Пошук України свого місця у світі не завжди безпроблемний, він супряжний болями, в тім числі фантомними – з імперського минулого, яке, попри історичну поразку, прагне реваншу. Втім напрямок у цивілізаційне майбутнє безальтернативний. Долаючи трансформаційний шлях, українцям ще належить здійснити перетворення, які дадуть суспільству, його інституціям нову якість, зроблять цивілізаційний вибір незворотнім.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Автор підручника – підставна особа. Про військову агресію Росії проти України немає жодної згадки» // Високий замок. – 2018. – 7 вер.
2. «Бешенство ватки»: в Москве раздают листовки с призывами убивать украинцев [Електрон. ресурс] // joinfo.ua. – 2015. – 12 мая. – Режим доступа: https://joinfo.ua/sociaty/1090899_Beshenstvo-vatki-Moskve-razdayut-listovki.html
3. «Брехня і ненависть» – як ЗМІ бойовиків маніпулюють свідомістю мешканців ОРДЛО [Електрон ресурс] // ІА «Вчасно». – Режим доступу: <https://vchasnoua.com/articles/64081-brekhnia-i-nenavyst-ia-k-zmi-boiovykiv-manipuliuiut-svidomistiu-meshkantsiv-ordlo>
4. «Матери за мир!»: антивоенная акция «Левой оппозиции» при участии женской организации «Дар жизни» [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://засср.рф/node/6151>
5. «Мы придем. Скоро»: украинские листовки вызвали панику в рядах российских оккупантов [Електрон. ресурс] // Информационное сопротивление. – 2017. – 10 окт. – Режим доступа: <http://sprotyv.info/ru/news/kyiv/my-pridem-skoro-ukrainskie-listovki-vyzvali-paniku-v-ryadah-rossiyskih-okkupantov-video>
6. «Русская матрешка» – під прикриттям міжнародних організацій [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://journ.knu.ua/ruskaia-matreshka-pid-prykryttiam-mizhnarodnykh-orhanizatsiy>
7. *European* politicians duped into deepfake video calls with mayor of Kyiv [Електрон. ресурс] // Гардієн. – 25 червн. 2022 – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/25/european-leaders-deepfake-video>

calls-mayor-of-kyiv-vitali-klitschko?fbclid=IwAR2ZBp8V-BMHT8Zu8IuM8NBR4NifPodD_JyIfRN-4l_HBDvfA_XSNFy3n9s

8. *U.N. says no evidence to back Russian claim of Ukraine biological weapons program* [Електрон. ресурс] // Reuters. – March 11, 2022. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/world/un-says-not-aware-any-biological-weapons-program-ukraine-2022-03-11/>
9. *Акіменко А. «Повстанська абетка» для маленьких патріотів / Алла Акіменко* [Електрон. ресурс] // Націоналістичний портал. – 2015. – 24 бер. – Режим доступу: <http://ukrnationalism.com/news/ukrainian-book/1178-povstanska-abetka-dlia-malenkykh-patriotiv/1178-povstanska-abetka-dlia-malenkykh-patriotiv.html>
10. *Акція «Левой оппозиции»: «Матери за мир!»* [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: https://kpu.ua/ru/81839/aktsiya_levoj_oppozytsyyu_materu_za_myr
11. *Анна Герман ініціювала всемирну акцію «Українки за мир»* [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gogetnews.info/news/politics/66917-anna-german-iniciirovala-vsemirnyu-akciyu-ukrainki-za-mir.html>
12. *Афонін О. Українська книга у контексті подій 2014 року / Олександр Афонін* [Електрон. ресурс] // УАВК. – 2015. – 16 січ. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/UkrPBA/posts/українська-книга-у-контексті-подій-2014-рокубу-ремний-2014-й-рік-високого-націона/1010965315585617/>
13. *Барбашов В. Этот День победы «новичком» пропал: гідна війна* / Володимир Барбашов. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/country/society/etot-den-pobedy-novichkom-propal-655469.html>
14. *Баррон Дж. КГБ сегодня: невидимые щупальца* / Джон Баррон. – Нью-Йорк; Єрусалим; Париж: Время и мы, 1984. – 429 с.

15. *Безпека* журналістів: Збірник документів Ради Європи. — Київ: Рада Європи, ФОП Клименко Ю. Я., 2017. — 48 с.
16. *Березин Ф.* Война-2010. Украинский фронт / Федор Березин. — Москва: Яуза; Эксмо, 2009. — 576 с.
17. *Биндас З.* «Повстанську абетку» про Алярмика, Адольфика та Ліліпутіна видали в Тернополі / Зоряна Биндас // Доба. — 2014. — 4 жов. — Режим доступу: <https://doba.te.ua/post/15920>
18. *Бондар Ю. В.* Видавнича комунікація і війна смислів / Ю. В. Бондар // Інформаційний простір. Українські реалії: випробування війною: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 листопада 2014 р.) [уклад. Ю. В. Бондар]. — Київ, ДП «Експрес-Об'ява», 2014. — С. 14 — 40.
19. *Бондар Ю. В.* Дифамаційні видання як засіб політичної боротьби / Ю. В. Бондар // Наукові праці МАУП. — 2013. — № 3. — С. 22 — 28.
20. *Бондар Ю. В.* Друга видавнича. Зародження та розвиток видавничої справи у процесі суспільно-політичних трансформацій Середньовіччя і Нового часу: монографія / Ю. В. Бондар [за заг. ред. В. В. Різуна]. — Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. — 528 с. — (Серія «Видавництво трансформацій»).
21. *Бондар Ю. В.* За «Партію Демосфена»! / Юрій Бондар // Інформаційний простір. Українські реалії: проблеми військової журналістики та освіти: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 грудня 2017 р.) [уклад. Ю. В. Бондар, А. О. Руссу]. — Київ, ДП «Експрес-Об'ява», 2018. — С. 26 — 30.
22. *Бондар Ю. В.* Книга і політика / Юрій Бондар. — Київ: Книжкова палата України, 2011. — 112 с.
23. *Бондар Ю. В.* Перша інформаційна. Правидавництво: зародження та розвиток видавничої справи у процесі суспільно-політичних трансформацій Стародавнього світу:

- монографія / Ю. В. Бондар [за заг. ред. В. В. Різуна]. – Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2016. – 560. – (Серія «Видавничі трансформації»).
24. *Бондар Ю. В.* Психоісторичні війни в контексті інформаційної агресії Росії / Ю. В. Бондар // Інформаційний простір. Українські реалії: протидія російській агресії: матеріали VI Міжнар. наук.-конф. (м. Київ, 25 жовтня 2016 р.) – Київ: ДП «Експрес-Об'ва», 2017. – 128 с. – С. 19 – 24.
 25. *Бондар Ю. В.* Третя комунікаційна. Розвиток видавничої справи в процесі суспільно-політичних трансформацій Новітнього часу: монографія / Ю. В. Бондар [за заг. ред. В. В. Різуна]. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. – 660 с.
 26. *Бондар Ю. В.* Уніфікуйся або програєш (Інформаційний аспект глобалізації). / Ю. В. Бондар // Персонал. – 2004. – № 4. – С. 26 – 31.
 27. *Бондар Ю. В.* Четверта українська. Розвиток видавничої справи в процесі суспільно-політичних трансформацій України Новітнього часу: монографія / Ю. В. Бондар [за заг. ред. В. В. Різуна]. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. – 514 с.
 28. *Бондарь Ю.* Информационные технологии и манипуляции российской пропаганды на страницах изданий «ЛДНР» / Юрий Бондарь // Кавказ и мир – Международный научный журнал. – 2022. – № 24. – С. 19 – 29.
 29. *Бондарь Ю.* Российско-украинская война: четвертое измерение / Юрий Бондарь [Электрон. ресурс] // Кавказ и мир – Международный научный журнал. – Режим доступа: http://ru.lazika.com.ge/2022/03/20/юрий-бондарь-российско-украинская-во/?fbclid=IwAR157XxlDpK6ZzfeEyoT_Vtu1Qg3-v5TIGYQFuZgOkRGgm7N_NDeGwTMno
 30. *Бондар Ю.* «Троянські коні» медіаполя / Юрій Бондар // Bussines end Law (Тбілісі, Грузія). – 2022. – № 2. – С. 9 – 12.

31. *Бушин В.* Александр Исаевич Ветров, Нобелевский лауреат / В. Бушин. — «Шпион — Spy». — 1994. — № 4. — С. 75 — 86.
32. *В Баку* предложили переименовать Московский проспект в Мариупольский [Электрон. ресурс] // TURAN. — 14 березня 2022. — Режим доступа: https://turan.az/ext/news/2022/3/free/politics_news/ru/2558.htm/001?
33. *В Беларуси* сняли с выставки антиукраинские книги [Электрон. ресурс]. — Режим доступа: http://by24.org/2017/02/09/anti_ukrainian_books_get_out_from_exhibition_in_belarus/
34. *В ЕС* запустили сайт для протидії російській пропаганді [Электрон. ресурс] // УНІАН. — 2017. — 12 вер. — Режим доступа: <https://www.unian.ua/world/2130074-v-es-zapustili-sayt-dlya-protidiji-rosiyskiy-propagandi.html>
35. *В Испании* город временно переименовали в Украину — в знак солидарности [Электрон. ресурс]. — Режим доступа: <https://inshe.tv/society/2022-04-14/672102/>
36. *В Крыму* на бюджетные деньги выпустили книгу с обвинениями крымских татар в сотрудничестве с фашистами // Дзеркало недели. — 2013. — 26 июл.
37. *В Крыму* распространили листовки со Сталиным [Электрон. ресурс] // Багнет. — 2016. — 8 дек. — Режим доступа: <http://www.bagnet.org/news/society/315975>
38. *В невідконтрольному* Первомайську до свята розклеїли вітальні листівки [Электрон. ресурс] // Громадське радіо. — 2017. — 24 серп. — Режим доступа: <https://hromadskeradio.org/news/2017/08/24/v-nepidkontrolnomu-pervomaysku-do-svyata-rozkleily-vitalni-lystivky-foto>
39. *В России* заблокировали мультик про субмарину «Нептун» и фашистский эсминец Z [Электрон. ресурс]. — Режим доступа: <https://newsyou.info/2022/04/v-rossii-zablokirovali-multik-pro-submarinu-neptun-i-fashistskij-esminec-z>

40. *В Славянске* демонстративно расстреляли книгу Кучмы «Украина — не Россия» [Електрон. ресурс] // Цензор. НЕТ. — 2014. — 28 апр. — Режим доступа: https://censor.net.ua/video_news/283054/v_slavyanske_demonstrativno_rasstrelyali_knigu_kuchmy_ukraina_ne_rossiya_mraz_eto_tebe_za_predatelstvo
41. *В Черногорії* з'явилися білборди проти «російського чобота на шії» [Електрон. ресурс] // Високий замок. — 2014. — 28 лист. — Режим доступа: <http://wz.lviv.ua/news/82076>
42. *Валин Ю.* Лейтенант из будущего. Спецназ ГРУ против бандеровцев / Юрий Валин. — Москва: Эксмо, 2014. — 352 с.
43. *Верстюк Иван.* 11 березня 2022 року. Що я пережив у Києві [Електрон. ресурс] // Новое время. — Режим доступа: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-yak-putin-namagavsyu-okuruvat-i-kijiv-novini-ukrajini-50224270.html>
44. *Війна.* Журналіст. Позиція. Чому в Україні знову заговорили про необхідність боротьби з «мовою ворожнечі»? // День. — 2016. — № 148 — 149. — 19 серп.
45. *Військові хроніки: 10 найкращих українських книг про АТО* [Електрон. ресурс] // Всвіті. — 2016. — 7 жов. — Режим доступа: <http://vsviti.com.ua/interesting/society/46196>
46. *Вітошинський Б.* Війна і міжнародне право / Борис Вітошинський. — Київ: УВС ім. Ю. Липи, 2014. — 559 с.
47. *Воюю зброєю і плакатом — боєць Юрій Нерослік* [Електронний ресурс] // Музеї України. — 2015. — 3 січ. — Режим доступа: <http://kidinc.ru/?p=3523>
48. *ВР заборонила* російські книги антиукраїнського змісту [Електрон. ресурс]. — Режим доступа: <https://www.slovoidilo.ua/2016/12/08/novyna/polityka/vr-zaboronyla-rosijski-knyhy-antyukrayinskoho-zmistu>
49. *Где живут* тролли. Как работают интернет-провокаторы в Санкт-Петербурге и кто ими заправляет // Новая газета. — 2013. — 13 сент.

50. *Григорьев М. С.* Обыкновенный фашизм: военные преступления украинских силовиков (2014 – 2016) / М. С. Григорьев. – Москва: Кучково поле, 2016. – 430 с.
51. *Дащук С.* Російські ЗМІ: на Сході спецслужби розкидають «отруєні листівки» / Саша Дащук [Електрон. ресурс] // Преса України. – 2014. – 2 трав. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/23422>
52. *Демченко Е. П.* Издание марксистской книги на Украине до Великого Октября / Е. П. Демченко. – Киев: Наук. думка, 1987. – 162 с.
53. *Держкомтелерадіо* розширив список заборонених в Україні книг [Електрон. ресурс] // Слово і діло. – 2018. 16 квіт. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2018/04/16/novyna/bezpeka/derzhkomteleraudio-rozshyruyv-spysok-vydan-zaboronenykh-vvezennya-ukrayini>
54. *Держтелерадіо* заборонив ввезення в Україну двох книг Азарова [Електрон. ресурс] // Слово і діло. – 2018. – 18 бер. – Режим доступу: <https://ru.slovoidilo.ua/2018/03/23/novost/bezopasnost/goskomteleraudio-zapretit-vvoz-ukrainu-dvux-knig-azarova>
55. *Дмитро Биков:* Українські події були передбачені і здійснені авторами бойової фантастики [Електрон. ресурс] // Укрінформ. – 2014. – 8 лип. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1682415-viyna_pismennikiv_1953172.html
56. *Довідник професійного журналіста.* – Маріуполь: МДУ, 2016. – 34 с.
57. *Дубов Д.* Инструменты российской пропаганды: старые песни на новый лад / Дмитрий Дубов [Электрон. ресурс] // Русский вопрос. – 2017. – № 4. – Режим доступу: http://www.ruskiivopros.com/ruskii_vopros.php?pag=one&id=740&kat=5&csl=83

58. *Европейский* центр по противодействию гибридным угрозам открыли в Хельсинки [Электрон. ресурс] // Цензор. НЕТ. – 2017. – 7 сент. – Режим доступа: https://censor.net.ua/news/454366/evropeyiskiy_tsentr_po_protivodeyistviyu_gibridnym_ugrozam_otkryli_v_helsinki
59. *Евсеев А.* Литературное творчество военных лидеров ДНР: попытка психоанализа: [Электрон. ресурс] / Александр Евсеев – Режим доступа: <http://psyfactor.org/psyops/girkin-berezin.htm>.
60. *Евсеев А.* Семантика военной пропаганды (на примере антитеррористической операции в Словянске) / Александр Евсеев [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://psyfactor.org/psyops/propaganda23.htm>
61. *Європейські* історики відмовилися підписувати антиукраїнську резолюцію в Москві: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1003247-evropeyski-istoriki-vidmovilisya-pidpisuvati-antiukrajinsku-rezolyutsiyu-v-moskvi.html>.
62. *Жуковская Д.* Политработа среди войск и населения противника в годы Великой Отечественной войны [Электрон. ресурс] / Д. Жуковская. – Режим доступа: http://www.historicus.ru/politrabota_v_gody_voiny/
63. *За незаконне* розповсюдження російських книжок на ринку «Петрівка» оштрафовано підприємця [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=150052&cat_id=140366
64. *Заремба К.* Оксана Пахльовська: В Італії практично немає лідерів громадської думки, які б адекватно розповідали українську story [Електрон. ресурс] / Катерина Заремба // Главком. – 2016. – 5 червн. – 3 жовт. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/interviews/oksana-pahlovska-v-italiji-val-antiukrajinskoji-literaturi-jiji-leytmotiv-kijivska-huntavchinila-genocid-385760.html>

65. *Захарченко А.* «Вести» транслиють російську пропаганду. Кількісне доведення [Електрон. ресурс] / Артем Захарченко. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/mediacriticism/vesti_translyuyut_rosiysku_propagandu_kilkisne_dovedennya/
66. *Захарченко А.* Чому російська воєнна пропаганда іде услід за кораблем? [Електрон. ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/2/7343446/>
67. *Іщенко Н.* «Пішаки» в гібридній грі Кремля, або Розповідь про спільну успішну роботу журналістів Росії та України / Наталя Іщенко // День. – 2017. – 15 – 16 груд.
68. *Кабмин* наделит Госкомтелерадио правом заперещать ввоз книг в Украину из РФ [Електрон. ресурс] // ru.slovoidilo.ua. – 2016. – 8 сен. – Режим доступу: <https://ru.slovoidilo.ua/2016/09/08/novost/politika/kabmin-nadelit-goskomteleraudio-pravom-zapreshhat-vvoz-knig-v-ukrainu-iz-rf>
69. *Калашников М.* Независимая Украина. Крах проекта / Максим Калашников. Сергей Бунтовский. – Москва: Фолио, 2014. – 416 с.
70. *Канада* пообещала противодействовать пропаганде Кремля [Електрон. ресурс] // Левый берег. – 2017. – 26 сент. – Режим доступу: https://lb.ua/world/2017/09/26/377597_kanada_poobeshchala.html
71. *Кара-Мурза С. Г.* Евреи, диссиденты и еврокоммунизм / Сергей Кара-Мурза. – Москва: Алгоритм, 2002. – 250 с.
72. *Карловський Денис.* Ніколи не забуду напис на паркані «не*#й шастать» – окупанти по телефону // Українська правда. – 16 бер. 2022. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/16/7331962/>
73. *Книга* Корнилова о Донецко-Криворожской республике пробилла стену молчания – мнение политолога [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novoross.info/>

- politik/11683-kniga-kornilova-o-donecko-krivorozhskoy-respublike-probila-stenu-molchaniya-mnenie-politologa.html
74. *Книжковий* ринок Росії накрила хвиля антиукраїнської графоманії [Електрон. ресурс]. // УНІАН. – 2015. – 21 трав. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/world/1080640-knijkoviy-rinok-rosiji-nakrila-hvilya-antiukrajinskoji-grafomaniji-foto.html>
 75. *Комісія* з журналістської етики не засуджує 5 канал за плашку «Рускій солдат, иди на х*й» [Електрон. ресурс] // Інститут масової інформації. – 10 березня 2022. – Режим доступу: <https://imi.org.ua/news/komisiya-z-zhurnalistskoyi-etyku-ne-zasudzhuye-5-kanal-za-plashku-ruskij-soldat-ydy-na-h-j-i44267>
 76. *Контрпропагандистська* група ЄС виявила за два роки понад 3 тис. випадків дезінформації від російськомовних ЗМІ [Електрон. ресурс] // Interfax -Україна. – 2017. – 2 жовт. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/452398.html#.WdPXLHKX3fQ.facebook>
 77. *Коржаков:* Журналіст Евгений Киселев – агент КГБ по кличке Алексеев [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://soundstream.media/clip/korzhakov-zhurnalist-yevgeniy-kiselev-agent-kgb-po-klichke-alekseyev>
 78. *Корнилов В.* Донецко-Криворожская республика. Расстрелянная мечта / В. Корнилов. – Харьков: Фолио, 2011. – 603 с.: ил. – (Серия «Проект «Украина»).
 79. *Корнилов Владимир.* История манипулирования в иллюстрациях. «Журналистика» от Савика Шустера / Владимир Корнилов // Еженедельник 2000. – 2011. – №23 (561) – 10 – 16 июн.
 80. *Куляс І.* Стандарти й етика журналістики в умовах неоголошеної війни / Ігор Куляс [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://ms.detector.media/ethics/standards/standarti_y_etika_zhurnalistiki_v_umovakh_neogoloshenoj_viyni/

81. *Літературу* для диверсантів, яку везли з Криму до Умані, перехопили херсонські митники: [Електрон. ресурс] // Рідна Черкащина. – 2014. – 18 вер. – Режим доступу: <http://linkodrom.com/links/211568.htm> <http://ck.strichka.com/item/13938042>.
82. *Лосев І.* Чому багатьом членам НСЖУ треба замислитися, до якої організації вони належать і як зберегти свою репутацію? / Ігор Лосев // День. – 2015. – 6 лист.
83. *Лубчак В.* «Мова ворожнечі» vs латентна безпринципність. Чи варто розвивати тему толерантного ставлення і мирної дискусії з терористами? / Вадим Лубчак // День. – 2016. – 25 берез.
84. *Луганчани* долучились до плакатної війни [Електрон. ресурс] // Музеї України. – 2014. – 25 берез. – Режим доступу: <http://kidinc.ru/?p=239>
85. *Лук'яненко Л. Г.* Від хохла до українця: роздуми / Левко Лук'яненко. – Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2013. – 144 с.
86. *Лук'яненко Л. Г.* Національна ідея і національна воля / Левко Лук'яненко. – Київ: МАУП, 2003. – 296 с.
87. *Лук'яненко Л. Г.* Шлях до відродження: в 13 т. / Левко Лук'яненко. – Т. 10: Тут мій дух. – Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2014. – 688 с.
88. *Лыков Н. П.* Охота на Бандеру. Как боролись с «майда-ном» в СССР / Н. П. Лыков. – Москва: Эксмо, Алгоритм, 2014. – 336 с.
89. *Мамедов Гюндуз.* Заборонений прийом: як Росія маніпулює поняттям «геноцид» [Електрон. ресурс] // Дзеркало тижня. – 9 березня 2022. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/LAW/zaboronenij-prijom-jak-rosija-manipuljuje-ronjattjam-henotsid.html>
90. *Ми* – проти премії Марії Овсянніковій «за креативне інакомислення» [Електрон. ресурс] // НСЖУ. – Режим

- жоступу: <https://nsju.org/novini/my-protu-premiyi-mariyi-ovsyannikovij-za-kreatyvne-inakomyslennya-dokument/>
91. *Московський* слід колорадського Жука, або Хто готує «Майдан-3» [Електрон. ресурс] // Укрінформ. – 2016. – 21 січ. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1948496-moskovskij-slid-koloradskogo-zuka-abo-hto-i-ak-gotue-majdan3.html>
 92. *На Запоріжжі* СБУ викрила розповсюджувачів антиукраїнських агіток [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/news/na-zaporizhzhji-sbu-vikrila-rozprovsyudzhuvachiv-antiukrajinskih-agitok-464248.html>
 93. *На окупованому* Донбасі з'явилися білборди від СБУ [Електрон. ресурс] // Zik.ua. – 2017. – 12 лют. – режим доступу: http://zik.ua/news/2017/12/02/na_okupovanomu_donbasi_zuavylysya_bilbordy_vid_sbu_1218013
 94. *На українські* сайти з початку вторгнення РФ здійснили кілька тисяч DDoS атак // UA. NEWS. – 17 березня 2022. – Режим доступу: <https://ua.news/ua/na-ukrainskie-sajty-s-nachala-vtorzheniya-rf-sovershili-neskolko-tysyach-ddos-atak/>
 95. *На Форумі* видавців російських видавництв не буде [Електрон. ресурс] / Друг читача. – 2014. – 18 лип. – Режим доступу: <https://vsiknygy.net.ua/news/36978/>
 96. *Небезпечний* тренд: чому російська пропаганда в Інтернеті стала глобальною загрозою та як із цим боротись [Електрон. ресурс] // 24 канал. – 2018. – 27 січ. – Режим доступу: https://24tv.ua//nebezpechniy_trend_chomu_rosiyska_propaganda_v_interneti_stala_globalnoyu_zagrozoju_ta_yak_iz_tsim_borotis_n917744
 97. *Німецька* газета Die Welt запросила російську пропагандистку Овсяннікову писати про Україну [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://nsju.org/novini/nimeczka-gazeta-die-welt-zaprosyla-rosijsku-propagandytsku-ovsyannikovu-pysaty-pro-ukrayinu/>

98. *Обнародованы* детали операции «Монолит»: уничтожение государства Украина и концлагерь для недовольных [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://antikor.com.ua/articles/32662obnarodovany_detali_operatsii_monolit_unichtohenie_gosudarstva_ukraina_i_kontslagerj_dlja_nedovoljny
99. *Обязательства*: Свобода СМИ, свобода выражения мнения и свобода информации. Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе / Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе 1975 – 2017 гг. – 4-е изд., испр. и доп. – Вена: Бюро Представитель ОБСЕ по вопросам свободы СМИ, 2017. – 76 с.
100. *Окупанти* випустили підручник з «історії ЛНР від найдавніших часів» // Главком [Електрон. ресурс] – Режим доступу: <https://glavcom.ua/news/okupanti-vipustili-pidruchnik-z-istoriji-lnr-vid-naydavnishih-chasiv-680334.html>
101. *Окупований* Луганськ обклеїли проукраїнськими агітками [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/09/11/7120264/>
102. *Ольшанский Д. В.* Политический PR / Д. В. Ольшанский. – Санкт-Петербург: Питер, 2003. – 544 с.
103. *Павлюк Л.* Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л. Павлюк. – Львів: ПАІС, 2006. – 120 с.
104. *PlForbes*: ЗМІ проковтнули п'ять російських міфів, які допомогли Путіну перемогти в Україні: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/986572-forbes-zmi-prokovtnuli-pyat-rosiyskih-mifiv-yaki-dopomogli-putinu-peremogti-v-ukrajini.html>.
105. *Поликарпов М. А.* Игорь Стрелков – ужас бандеровской хунты. Оборона Донбасса / М. А. Поликарпов. – Москва: Книжный мир, 2014. – 288 с.
106. *Полянський П.* Освіта як об'єкт інформаційної війни Росії проти України і як ресурс протидії такій війні / Пав-

- ло Полянський [Електрон. ресурс] // Майдан. – 2015. – 23 бер. – Режим доступу: <http://maidanua.org/2015/03/osvita-yak-objekt-informatsijnoi-vijny-rosiji-proty-ukrajiny-i-yak-resurs-protydiji-takij-vijni/>
107. *Порошенко* запустил спецсистему противодействия информагессии России // Приазовский рабочий. – 2018. – 27 апр.
 108. *Почепцов Г. Г.* Информационные и другие войны Украины и России: предистория / Незалежний культурологічний часопис «І» [Електрон. ресурс] / Георгій Почепцов. – Режим доступу: www.ji-magazine.lviv.ua, <http://osvita.mediasapiens.ua/material/32124>.
 109. *Почепцов Г. Г.* Сенси і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах / Георгій Почепцов. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. – 316 с.
 110. *Пригоди* Микитка: Дитячі комікси. – Харків: ФОП Костенко Ю. Ю.; ТОВ «Фактор-Друк», 2017. – 32 с.
 111. *Проект «Без Кордонів»* ГО «Центр «Соціальна Дія»: Мова ворожнечі та ЗМІ: міжнародні стандарти та підходи [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://noborders.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/guidelines_hatespeech_media.pdf
 112. *Прокопенко М.* «Завдання журналістів – тримати суспільство в «тонусі» і нагадувати, що війна триває» / Марія Прокопенко // День. – 2018. – 28 вер.
 113. *Пропагандисти РФ* створили фейк про те, що в Житомирській області переслідують євреїв // Житомир. Info – 9 березня 2022. – Режим доступу: https://www.zhitomir.info/news_206489.html
 114. *Рада* заборонила розповсюдження кремлівської друкованої пропаганди // Дзеркало тижня. – 2016. – 8 груд.
 115. *Речник ООН* спростовує заборону називати дії Росії проти України «війною» [Електрон. ресурс] // Радіо «Свобода». –

- 8 березня 2022. — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-viina-rosii-protu-ukrainy/31743418.html>
116. *Речь Франклина Рузвельта «Четыре свободы», 1941* [Електрон. ресурс]. — Режим доступа: <http://diletant.media/articles/36656237/>
117. *Романовский В. Е. Ян Гус (Великий подвижник чешского народа). К 500-летию сожжения его на костре (1415 — 1915 гг.)* / В. Е. Романовский. — Москва: Изд. А. С. Панафиной, 1915. — 88 с.
118. *Російська академія наук пише історію «Новоросії» для українців* [Електрон. ресурс] // Друг читача. — 2014. — 21 лип. — Режим доступу: <https://vsiknygy.net.ua/news/37003/>
119. *Російська культурна експансія проти України здійснювалась свідомо і наполегливо протягом усіх років незалежності* — Горбулін [Електрон. ресурс] // Народний оглядач. — 2016. — 27 лют. — Режим доступу: <http://www.ar25.org/article/rosiyska-kulturna-ekspansiya-protu-ukrainy-zdiysnyvalas-svidomo-i-napoleglyvo-protyagom>
120. *Російський фейк: Під час етеру FreeДОМ з'явилась невідома особа з провокативним плакатом* [Електрон. ресурс] // Букви. — 17 бер., 2022. — Режим доступу: <https://bukvu.com/ua/bukvy/rosiiskyi-feik-pid-chas-eteru-freedom-z-iavylas-nevidoma-osoba-z-provokatyvnym-plakatom/>
121. *Російські окупанти скидали на Чернігів агітаційні листівки з Чеченської війни* [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/politics/_rosijski-okupanti-skidali-na-cernigiv-agitacijni-listivki-z-chechenskoyi-vijni/1085490
122. *Росіяни хочуть «Скабееву у кожна хату»: в Херсоні роздають ТБ-тюнери в обмін на паспортні дані* [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3524002-rosiani-hocut-skabeevu-u-koznuhatu-v-hersoni-rozdaut-tbtuneri-v-obmin-na-pasportni-dani.html>

123. *Российские* СМИ выдумали немецкого профессора, чтобы восхвалять Путина и исказить историю: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: sensor.net.ua/n306331.
124. *Рубан* за гроші з Росії друкував і розповсюджував в Україні пропаганду: СБУ показала докази [Электрон. ресурс] // 24tv.ua. – 2018. – 10 бер. – Режим доступа: https://24tv.ua/ruban_za_groshi_z_rosiyi_drukuvav_i_rozprovsyudzhuvav_v_ukrayini_propagandu__sbu_n936662
125. *Рудик К.* 9 новых книг про АТО / Катерина Рудик [Электрон. ресурс] // Друг читача. – 2015. – 16 лип. – Режим доступа: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/42115/
126. *Рудюк С.* Як створити образ ворога? Україна в російських підручниках / Сергій Рудюк // День. – 2011. – 18 верес.
127. *Савицкий Г.* Поле боя – Украина. Сломанный трезубец / Георгий Савицкий. – Москва: Яуза; Эксмо, 2009. – 284 с. – (Серия «Война на пороге»).
128. СБУ викрила антиукраїнських пропагандистів [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/4254#.NOEfo6XZ.dpbs>
129. СБУ документує інформаційну агресію іноземних спецслужб в ОРДЛО. – Электрон. ресурс. – Режим доступа: https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/7619?fbclid=IwAR1hCANql2rzhE_TjRDNzLUOZQ5rTqu8fFzppR4LWS5E974OSWaDRrwbIk#.2Oo1IhWY.dpbs
130. *Сводка* ИС: командующий 8-й армии ВС РФ принял решение по итогам проверки «1 АК ДНР» и «2 АК ЛНР» [Электрон. ресурс] // Информационное сопротивление. – 2017. – 10 окт. – Режим доступа: <http://sprotyv.info/ru/news/kyev/svodka-komanduyushchiy-8-y-armii-vs-rf-prinyal-reshenie-po-itogam-proverki-1-ak-dnr-i-2-ak>
131. *Север А.* Русско-украинские войны / Александр Север. – Москва: Яуза-Пресс. – 384 с. – (Серия «Враги России»).

132. *Сенатор* Ольга Ковитиди презентувала книгу «Крым: история возвращения»: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://rk.gov.ru/rus/index.html/news/287729.htm>.
133. *Сенченко М. І.* Трансформація цензури – від явної до латентної / М. І. Сенченко // Вісн. Книжкової палати. – 2007. – № 11.
134. *Сепаратистен*, здавайся! Українські військові потролили терористів «листівками» від «хунти» [Електрон. ресурс] // Обозреватель. – 2016. – 5 квіт. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/ukr/curious/96415-separatistisdfajsyia-ukrainski-vijskovi-potrollit-teroristiv-listivkami-vid-hunti-fotofakt.htm>
135. *Син* головнокомандувача Української повстанської армії Романа Шухевича Юрій Шухевич вимагає покарати відповідальних за випуск скандального підручника з історії для 10 класу [Електрон. ресурс] // Вголос. – 2018. – 27 жовт. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/news/yurij-shuhevych-vumagaye-zvilnyty-avtoriv-pidruchnyka-yaki-nazvaly-jogobatka-kolaborantom_864904.html?fbclid=IwAR2BLWlyZpBQeidQMSLPz9Ea8lpIH4UEhra8qrbWxfdSiI6MgK-Fcczz4ao
136. *Собеседник* – Константин Эрнст [Електрон. ресурс] // Сєнс. – 2006. – дек. – Режим доступу: <http://seance.ru/blog/sobesednik-konstantin-ernst/>
137. *Солдати* інформаційної війни. Як Ольгинські та інші тролі завойовують інтернет // Новое Время. – 2017. – № 42. – 17 лист.
138. *Стінопис* української боротьби: у світі створюють оригінальні мурали на підтримку України // Gazeta. Ua [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/culture/_stinopis-ukrayinskoji-borotbi-u-sviti-stvoryuyut-originalni-murali-na-pidtrimku-ukrayini/1081528
139. *Столичний* виробник змінив ворожу назву хліба на патріотичну [Електрон. ресурс]. – Режим доступу:

<https://bigkyiv.com.ua/stolychnyj-vyrobnyh-zminyuvorozhu-nazvu-hliba-na-patriotychnu/>

140. *Тейлор А.* Книга, зашедшая слишком далеко / Адам Тейлор [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://aillarionov.livejournal.com/696530.html>).
141. *Тимошик М. С.* Українська книжка як виклик Москві, або Історія про те, як імперська влада через заборону книг знесилювала дух російських українців / Микола Тимошик // Слово Просвіти. – 2018. – № 3. – 18 – 24 січ.
142. *Тихонов В. В.* Пропаганда прошлым: российские истории в годы Первой мировой войны / В. В. Тихонов. [Электрон. ресурс] // История: электронный научно-образовательный журнал. – 2012. – Вып. 3(11): Знания о прошлом в политико-правовых практиках переходных периодов всемирной истории.– Режим доступа: URL: <http://mes.igh.ru/magazine/content/propaganda-proshlim.html>
143. *Топ 10* книг про АТО [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.armyfm.com.ua/top-10-knig-pro-ato-/>
144. *Тука Г.* Кремлівські «голуби миру» почали атакувати Україну / Георгій Тука [Електрон. ресурс] // Glavcom.ua. – 2018. – 19 вер. – Режим доступа: <https://glavcom.ua/columns/gtuka/kremlivski-golubi-miru-pochali-atakuvati-ukrajinu-529201.html>
145. *Тюремный* укроп: украинцам показали творчество бойца ООС в плену боевиков <https://politeka.net/news/society/725821-tjurementnyj-ukrop-ukraincam-pokazalivtorchestvo-bojca-oos-v-plenu-boevikov/>
146. *У Києві* на поліграфічному підприємстві вилучили антиконституційні листівки [Електрон. ресурс] // Вголос. – 2015. – 21 лют. – Режим доступа: http://vgolos.com.ua/news/u_kyievi_na_poligrafichnomu_pidprijemstvi_vyluchyly_antykonstytutsiyeni_lystivky_172847.html

147. У *Криму* анонсували нові обшуки в школах. Будуть шукати та знищувати заборонені книги: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/society/987099-v-kryimu-anonsirovali-novyie-obyiski-v-shkolah-budut-iskat-i-unichtojat-zapreschennyie-knigi.html>.
148. У *Львові* спалахнув скандал з приводу підручника з історії [Електрон. ресурс] // ЛітАкцент. – 2018. – 30 жов. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2018/10/30/u-lvovi-spalahnuv-skandal-z-privodu-pidruchnika-z-istoriyi/>
149. У *Мелітополі* роздають пропагандистські листівки [Електрон. ресурс] // Радіо «Свобода». – 10 бер. 2022. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-melitopol-propahanda-lystivku/31745230.html>
150. У *Миколаєві* розповсюджують фейки з голосом голови Миколаївської ОДА [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://mk.depo.ua/ukr/nikolaev/u-mikolaevi-rozprovsyudzhuyut-feyki-z-golosom-golovi-mikolaiivskoi-oda-202202261429321>
151. У *радянському* мультику знайшли «пророцтво» про знищення російського крейсера «Москва». «Союзмультфільм» видалив його із YouTube [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dynamomania.com/news/629795-v-sovetskom-multike-nashli-prorochestvo-ob-unichtozhenii-rossijskogo-krejsera-moskva-soyuzmultfilm-udalil-ego-iz-youtube?fbclid=IwAR2TXfb7usmssDyAhteyoAc6VSjzYVq66T3vciEt8gY7OIYtMQwZKEz2D58>
152. У *Росії* завели справу на художника за критичні плакати [Електрон. ресурс] // Українська правда. – 2014. – 11. Груд. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/culture/2014/12/11/185704/>
153. У *Нідерландах* заборонили плакати з поцілунком Путіна [Електрон. ресурс] // Ракурс. – 2016. – 21 бер. – Режим

доступу: <http://ua.racurs.ua/news-68503-u-niderlandah-zaboronyly-plakaty-z-pocilunkom-putina>

154. *Україна* закликала ООН оперативно реагувати на пропаганду й фальсифікації [Електрон. ресурс] // Укр. правда. – 2017. – 21 жовт. – Режим доступу: <http://www.prawda.com.ua/news/2017/10/21/7159171/>
155. *Українським* полоненим роздають фейкові газети з інформацією про поразку України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://sprotuv.info/news/ukraïnskîm-polonenim-rozdayut-fejkovi-gazeti-z-informacziyeu-pro-porazku-ukraïni/>
156. *Українські* репортери закликали Die Welt не доручати росіяниці Овсянніковій висвітлення подій в Україні, – НСЖУ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://nsju.org/novini/ukrayinski-reportery-zaklykaly-die-welt-nedoruchaty-rosiyanczi-ovsyannikovij-vysvitlennya-podij-v-ukrayini-nszhu/>
157. *Українці* Естонії добилися зняття з продажу пропагандистських книг РФ // Укрінформ. – 2016. – 7 трав.
158. *Фейкові* українофобні видання: ОБСЄ і російська пропаганда [Електрон. ресурс] // En alta voz pienso. – 11 бер. 2022. – Режим доступу: <https://enaltavozpienso.medium.com/фейкові-українофобні-видання-обсе-і-російська-пропаганда-49586ce18dd9>
159. *Філоненко П.* Збройна боротьба на Волині: спомин учасника / П. Філоненко. – Вінніпег: Волинський Видавничий Фонд, 1958. – 57 с. – (Б-ка «Літопису Волині» ; Ч. 4.).
160. *Фурсов А. И.* Психоисторическая война. Скрытые субъекты глобального управления и фальсификация истории / А. И. Фурсов // Изборский клуб – ИДК: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://dynacon.ru/content/articles/2439/>.

161. *Хорсли У.* Руководство по вопросам безопасности журналистов / Уильям Хорсли. — 2-е изд. — Вена: Бюро Представитель ОБСЕ по вопросам свободы СМИ, 2017. — 102 с.
162. *Хочешь мира, победи мятежвойну!* Творческое наследие Е. Месснера. — Москва: Военный университет; Русский путь, 2005. — 596 с.
163. *Центр* протидії дезінформації показав, як окупанти створюють фейки проти України [Електрон. ресурс] // Укрінформ. — 13 бер. 2022. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3428014-centr-protidii-dezinformacii-pokazav-ak-okupanti-stvoruut-fejki-proti-ukraini.html>
164. *Чай* за 1998 рублів. У казані замінили цінники на анти-воєнні заклики [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <https://sport.ua/news/578910-foto-chay-za-1998-rublej-v-kazani-zamenili-tsenniki-na-antivoennye-prizyvy>
165. *Шворак О.* На Кіровоградщині учасники АТО вимагають знищити збірку, присвячену загиблим побратимам / Олена Шворак [Електрон ресурс]. — Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/na-kirovogradschini-uchasniki-ato-vimagayut-viluchiti-naklad-zbirki-prisvyachenoyi-zagiblim-robratimam-1096945.html>
166. *Шрамко Е.* Чубаров: книгу о Джемилеве изымают из продажи в Крыму / Елена Шрамко [Електрон. ресурс]. — Режим доступа: <http://kontrakty.ua/article/80945>.
167. *Шуман Ю.* Німецькі книги на підтримку політики Путіна: хто їх пише? / Юхим Шуман [Електрон. ресурс]. — 2018. — 10 груд. — Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/німецькі-книги-на-підтримку-політики-путіна-хто-їх-пише/a18118985>
168. *Шустер* рассказал, как выпускал фальшивую газету // Обозреватель. — 2012. — 23 нояб.
169. *Шутов Р.* Російська пропаганда в українському інформаційному полі. Підсумки-2014 / Роман Шутов

[Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/rosiyska_propaganda_v_ukrainskomu_informatsiynomu_poli_pidsumki2014/.

170. *Щодо* ситуації в українському інформаційному просторі. Відкритий лист Президенту України Петру Порошенку Національної експертної комісії з питань моралі від 1 липня 2014 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moral.gov.ua/news/928/>
171. *Экс-советник* Путина: Войну с Украиной готовили долго, и она будет долговременной: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/1011969-eks-sovetnik-putina-voynu-s-ukrainoy-gotovili-dolgo-i-ona-budet-dolgovremennoy.html>.
172. *Bondar Yurii*. Russia – Ukraine war in the information space / Yurii Bondar. – Tbilisi Tsoti, 2022. – p. 168.

ЗМІСТ

From the author	3
Let's win together	4
Preface to the edition «Russia - Ukraine: war in the information space» by Elgudzha Kavtaradze, doctor of political sciences, professor, associate professor of Sukhum State University (Tbilisi, Georgia)	
The task is informational resistance	7
Preface to the publication «War and Propaganda» by Doctor of Historical Sciences, Professor Viktor Shpak (Kyiv, Ukraine)	
Information warfare	9
Від автора	15
Переможемо разом!	16
Передмова до видання «Росія – Україна: війна в інформаційному просторі» доктора політичних наук, професора, доцента Сухумського державного університету Ельгуджи Кавтарадзе (Тбілісі, Грузія)	
Завдання – інформаційний спротив	19
Передмова до видання «Війна і пропаганда» доктора історичних наук, професора Віктора Шпака (Київ, Україна)	
1. Зуби Дракона	21
2. Ми наш, старий ми світ збудуєм?	43
3. Засоби і технології впливу	102
Висновки	172
Література	177

Yurii BONDAR

WAR AND PROPAGANDA

The book of the Ukrainian researcher and journalist Yurii Bondar analyzes the story of the confrontation between Russia and Ukraine in the information space, the actual practice of using information technologies and mass media in preparation and during the Russian-Ukrainian war in 2014–2022.

For information specialists, political scientists, historians and a wide range of readers.

У книзі українського дослідника і журналіста аналізуються новели протистояння Росії і України в інформаційному просторі, актуальна практика використання інформаційних технологій і ЗМІ в підготовці та під час російсько-української війни в 2014 – 2022 рр.

Для фахівців інформаційної сфери, політологів, істориків, широкого кола читачів.

Text Copyright © 2023 by Yurii Bondar.
Cover design Copyright © 2023 by Yurii Bondar.

Publisher “GS Publishing Services”
15137 Magnolia Blvd, # D,
Sherman Oaks, CA 91403, USA.